कमला

सन १९९२-९३

क्रीडा क्षेत्रातील अभिनंदनीय कर्तृत्व

प्रेरक प्राचार्यासमवेत शासकीय कबड्डी राज्यस्तरीय स्पर्धेत
सहभागी झालेला विजयी कबड्डी संघ

प्रेरक प्राचार्यांसमवेत शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर झोन बास्केट बॉल
स्पर्धेत विजेतेपद प्राप्त केलेला बास्केटबॉल संघ

॥ निर्मातुं शिवं सुंदरम् ॥

कमला

ताराराणी विद्यापीठाच्या

कमला महाविद्यालयाचे

नियतकालिक

आठवा अंक

~~१९९२ - ९३~~

कमला १९९३ - १९९४

अध्यक्ष : प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील

प्रमुख संपादक : प्रा. सौ. भारती शेळके

विभागीय संपादक

मराठी विभाग : प्रा. सौ. व्ही. ए. माडगूळकर

हिंदी विभाग : प्रा. सौ. के. एस. पाटील

इंग्रजी विभाग : प्रा. सौ. एन. एस. धुमाळ

जाहिरात विभाग : प्रा. एस. व्ही. बागल

विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

कु. जयश्री जाधव बी. कॉम. भाग - २

कु. सुप्रिया टक्कळकी ११ वी कॉमर्स

या अंकात प्रसिद्ध (व्यक्त) झालेल्या मतांशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

परि शुक्राचा सतेज तारा   पसरित गगनी ज्ञानधारा

रणरागिणी ताराराणी

सम्राज्ञी ना समर कुशला लोकनेत्री प्रतापी
सत्तांधाना नमवुनि रणीं आपुले राज्यस्थापी
नारी नोहे अमर जगतिं ज्योत ही पौरुषाची
ताराराणी जननि अमुच्या अस्मितेची, यशाची

– गदिमा

“प्राण आहे तोवर करा देहाचे साधन
प्रपंचात परमार्थ करा, नामाचं स्मरण॥”

कै. सौ. सरोजिनीदेवी तथा कमला विश्वनाथ पाटील

(जन्म २८-४-१९०९ मृत्यू १८-७-१९६९)

निर्मिली नवक्षितिजे उत्तुंग

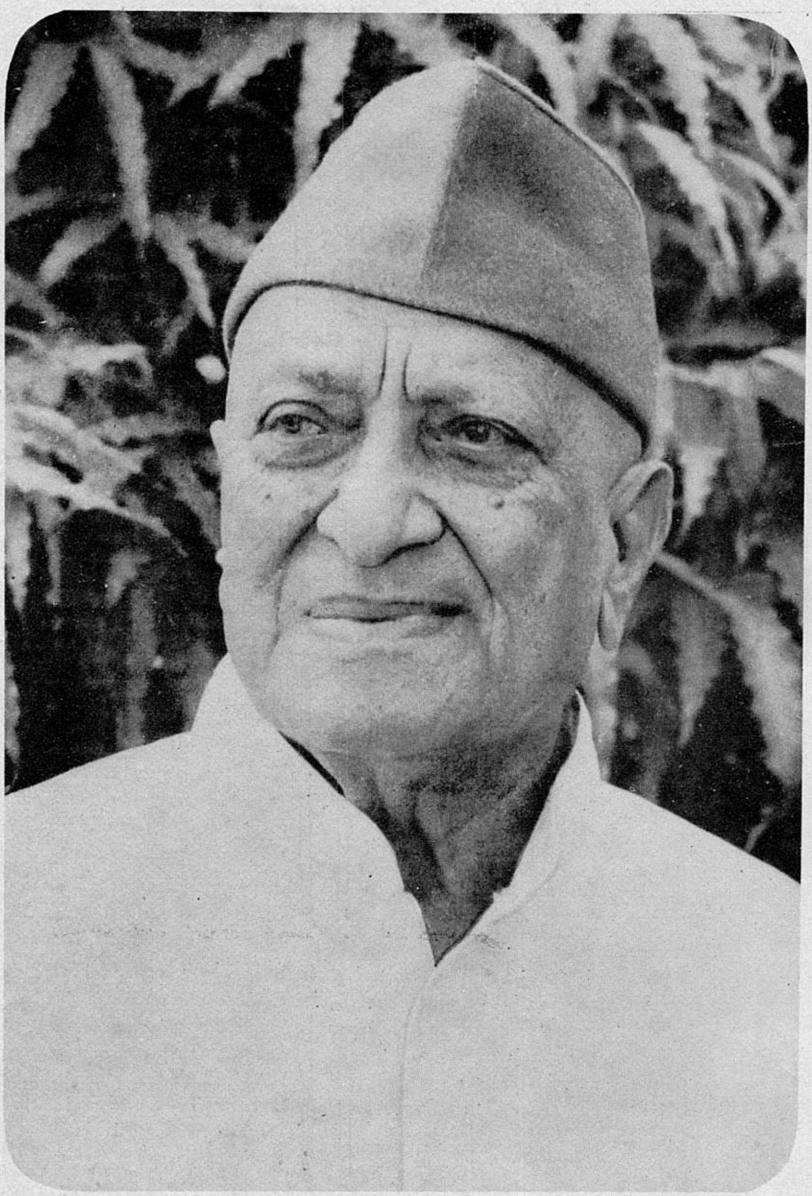

मा. डॉ. व्ही. टी. पाटील

संस्थापक अध्यक्ष - ताराराणी विद्यापीठ

ध्येय, प्रेम, आशा येथे होतसे संगम

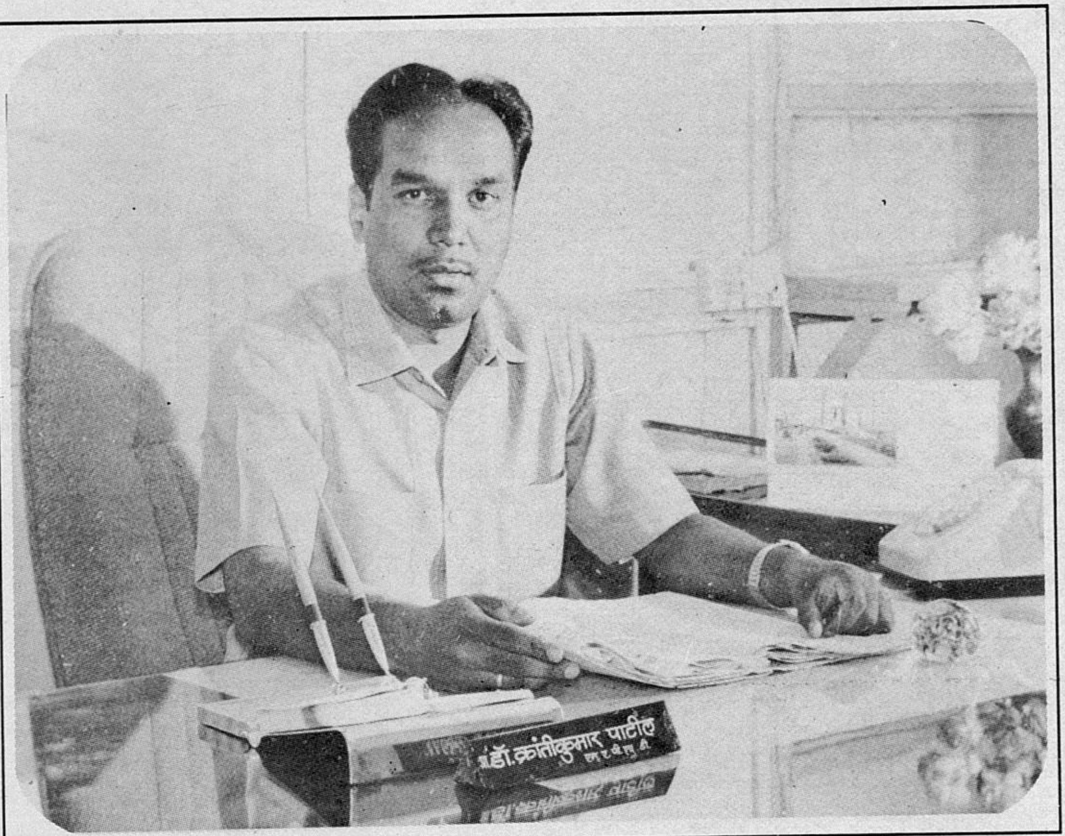

प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील

एम.ए., पीएच.डी.

संपादकीय

☐ मनोगत

१९९३-९४ वर्षाचे 'कमला' नियतकालिकाचे आठवे कमलपुष्प देवी सरस्वतीच्या चरणी समर्पित करताना आम्हांला अतिशय आनंद होत आहे. हे 'कमलपुष्प' म्हणजे उत्साही विद्यार्थिनींच्या कोमल प्रतिभेचा आविष्कार होय. विद्यार्थिनींच्या मनातील स्फुट भावनांना, विचारांना शब्दरूप व चित्ररूप देण्यासाठी जाणीवपूर्वक हे साहित्यपुष्प विकसित करण्याचा प्रयत्न आम्ही केला आहे.

☐ दातृत्वाचे प्रतीक

ताराराणी विद्यापीठ संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष मा.डॉ.व्ही.टी.पाटील तथा काकाजींच्या स्वर्गीय पत्नी सौ. सरोजिनिदेवी तथा काकीजींनी संस्थेच्या विकासासाठी आपली ५० लाख रुपयांची मालमत्ता ट्रस्ट करून दिलेली आहे. त्यातूनच कै. सौ. सरोजिनिदेवी विश्वनाथ ट्रस्टची स्थापना झाली. त्यांच्या दातृत्वाचे चिरंतन स्मारक म्हणून त्यांचे पूर्वाश्रमीचे 'कमला' हे नाव आमच्या महाविद्यालयास देण्यात आले.

☐ प्रगतीच्या शिखरावर

विद्यापीठ अनुदान मंडळाचे अनुदान - जून १९८४ मध्ये स्थापन झालेल्या आमच्या महाविद्यालयास आठव्या योजनेतंर्गत विद्यापीठ अनुदान मंडळाने ६ लाख रुपयांचे अनुदान मंजूर केले आहे. अल्पावधीत प्राप्त झालेले हे यश आमच्या महाविद्यालयाच्या दृष्टीने निश्चितच अभिमानास्पद व गौरवास्पद आहे.

सदर अनुदानाचा उपयोग ग्रंथालय इमारतीसाठी, विविध विषयातील संदर्भ ग्रंथ खरेदी करण्यासाठी व प्रयोगशाळा साहित्य खरेदीसाठी केला जाणार आहे.

संगणक अनुदान - यावर्षासाठी विद्यापीठ अनुदान मंडळाने काही निवडक महाविद्यालयांची संगणक अनुदानासाठी निवड केली आहे. त्या महाविद्यालयांमध्ये कमला महाविद्यालयाचा समावेश झाला आहे. ह्या संगणक खरेदीसाठी १,२५,०००/- रु.ची रक्कम मंजूर केलेली आहे.

सौ. सरोजिनीदेवी विश्वनाथ विश्वस्त मंडळाचे आर्थिक सहाय्य - कै. सौ. सरोजिनिदेवी विश्वनाथ मंडळाने कमला महाविद्यालयासाठी बांधण्यात येणाऱ्या ग्रंथालय इमारतीसाठी सन १९९२-९३ या आर्थिक वर्षात ५०,०००/- रु. चे आर्थिक सहाय्य दिले आहे. मंडळाच्या या मदतीतून ग्रंथालय इमारत तयार होण्यास मदत होणार आहे.

क्रीडा विकास अनुदान - क्रीडा विकासासाठी अनुदान म्हणून विद्यापीठ अनुदान मंडळाने क्रीडा साहित्य खरेदीसाठी १ लाख ४० हजार रुपयांचे अनुदान मंजूर केले आहे.

☐ पदव्युत्तरस्तरावर एम. ए. होमसायन्सची सुविधा

आदरणीय काकाजींचे संस्थेमध्ये मुलींसाठी बालवाडी ते पदव्युत्तर शिक्षणाची व्यवस्था करण्याचे मनोरथ होते. प्राचार्यांच्या अथक प्रयत्नाने व अदम्य जिद्दीने त्या मनोरथास यावर्षी मूर्त स्वरूप प्राप्त झाले. विद्यार्थिनींच्या दृष्टीने अतिशय उपयुक्त असलेला 'गृहशास्त्र' हा विषय पदव्युत्तर पातळीवर शिवाजी विद्यापीठाच्या कार्यक्षेत्रात कोठेही शिकविला जात नव्हता, यावर्षी आमच्या महाविद्यालयास प्रस्तुत विषय पदव्युत्तर पातळीवर शिकविण्याची विद्यापीठाकडून परवानगी मिळाली. सदर अभ्यासक्रमास १५ विद्यार्थिनींना प्रवेश देण्यात आला आहे.

☐ शैक्षणिक क्षेत्रातील उत्तुंग भरारी

महाविद्यालयाची प्रमुख जबाबदारी विद्यार्थ्यांना शिक्षण देऊन संस्कारित करणे व त्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढविण्यासाठी प्रयत्न करणे हे आहे. आजच्या स्पर्धेच्या युगात उच्च गुणवत्ता प्राप्त झालेल्या विद्यार्थ्यांचे भवितव्य उज्ज्वल आहे. आमच्या महाविद्यालयात विद्यार्थिनींची शैक्षणिक गुणवत्तावाढीचे जबाबदारीचे कार्य यशस्वीरीत्या पार पाडले जाते. हे खाली दिलेल्या विविध निकालांवरून स्पष्ट होते.

१] १२ वी कला = ८२.४१% २] १२ वी वाणिज्य = ९०.११%
३] १२ वी विज्ञान = ६८.२७%

४] प्रथम वर्ष कला = ९२.४८ %   ७] प्रथम वर्ष वाणिज्य = ९१ %
५] द्वितीय वर्ष कला = ९१.९३ %   ८] द्वितीय वर्ष वाणिज्य = ९५ %
६] तृतीय वर्ष कला = ८८.३७ %   ९] तृतीय वर्ष वाणिज्य = ८६.११ %

☐ विद्यापीठ परीक्षांमध्ये अभिनंदनीय यश

आमच्या महाविद्यालयात समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, इंग्रजी, हिंदी, होमसायन्स हे विषय विशेष स्तरावर शिकविले जातात. १९९२ मध्ये घेतल्या गेलेल्या विद्यापीठीय परीक्षांमध्ये महाविद्यालयातील तृतीय वर्ष कला शाखेतील विद्यार्थिनींनी अधिक संख्येने प्रथम श्रेणी प्राप्त करून कौतुकास्पद यश प्राप्त केले आहे.

समाजशास्त्र विषयामध्ये दोन विद्यार्थिनी, अर्थशास्त्र विषयामध्ये दोन विद्यार्थिनी, हिन्दी विषयामध्ये सात विद्यार्थिनी, इंग्रजी विषयामध्ये तीन विद्यार्थिनी, होमसायन्स विषयामध्ये एक विद्यार्थिनी.

या सर्व विद्यार्थिनींचे महाविद्यालयातर्फे हार्दिक अभिनंदन.

☐ क्रीडा नैपुण्य

आन्तरविभागीय स्पर्धेकरिता आमच्या महाविद्यालयातील खालील विद्यार्थिनींची निवड महाविद्यालयाच्या दृष्टिने भूषणास्पद आहे. टेबलटेनिस मध्ये कु. गायत्री भागवत व राजश्री शिंदे, बुद्धिबळ स्पर्धेकरिता कु. माधवी पोतदार. महिला राज्यस्तरीय कबड्डी संघात कु. हेमा कोळेकर, अनुराधा भोसले, आश्विनी सुतार या विद्यार्थिनींची निवड झाली व महिला राष्ट्रीय स्पर्धेत टेबलटेनिस मध्ये कु. गायत्री भागवत व कबड्डीमध्ये आश्विनी सुतार या विद्यार्थिनींची निवड झाली आहे.

शालेय राज्यस्तरीय ॲथलेटिक्स मीटमध्ये थाळीफेक व भालाफेक मध्ये कु. छाया शिंगाडे ची निवड झाली. महाविद्यालयाच्या क्रीडाविभागातील प्रगतीच्या दृष्टिने या सर्व विद्यार्थिनींचे अभिनंदन.

☐ यशस्वी उपक्रम

औपचारिक शिक्षणाबरोबर अनौपचारिक शिक्षणाची व्यवस्था करण्यात आमचे महाविद्यालय आघाडीवर आहे. निरंतर शिक्षणातंर्गत शिवाजी विद्यापीठाचे प्रमाणपत्र दिले जाणारे फूड प्रिझर्व्हेशन, ड्रेसडिझायनिंग व महिलांना स्वसंरक्षणार्थ 'ज्युडो-कराटे' सारखे अभ्यासक्रम चालविले जातात.

☐ नवागतांचे स्वागत

यावर्षी महाविद्यालयामध्ये प्रा. एन. व्ही. पोवार, प्रा. डी. ए. पाटील, प्रा. बी. बी. लोंढे, प्रा. सौ. के. एस. पाटील, प्रा. सौ. एम. आर. शिंदे यांची नव्याने नेमणूक झाली. त्या सर्वांचे मनपूर्वक स्वागत.

☐ निरोप

आमच्या महाविद्यालयातील अर्थशास्त्र विभागातील प्रा. आर. एस. जाधव यांची मंत्रालयात 'कक्ष अधिकारी' म्हणून नेमणूक झाली. त्यांना महाविद्यालयातर्फे हार्दिक शुभेच्छा.

☐ ऋणनिर्देश

'कमला' वार्षिक उत्कृष्ट सर्वांगसुंदर व निर्दोष व्हावे यासाठी डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांनी बहुमोल सूचना व मार्गदर्शन केले यास्तव सर्वप्रथम त्यांचे ऋणनिर्देश मानणे महत्त्वाचे आहे. विभागीय संपादक प्रा.सौ.व्ही.ए.माडगूळकर (मराठी), प्रा.सौ.के.एस.पाटील (हिंदी) व प्रा.सौ.एन.एस.धुमाळ (इंग्रजी) या सर्वांनी नियतकालिकाचे विभाग सुंदर व परिपूर्ण करण्यासाठी जे परिश्रम घेतले त्याबद्दल त्यांना मन:पूर्वक धन्यवाद. तसेच जेष्ठ सहकारी प्रा.जे.बी.शिंदे व प्रा.जे.बी.पाटील यांनी अंक सुंदर व्हावा यासाठी खूप सहकार्य केले. राजहंस प्रेसचे श्री. श्री. सी. गोसावी, अशोक कुलकर्णी व त्यांचे सर्व सहकारी यांनी अंक मुद्रणकार्य तत्परतेने व निर्दोषपणे केले त्यांचे मन:पूर्वक आभार. त्याचप्रमाणे आकर्षक मुखपृष्ठाची सजावट श्री.विलास बकरे यांनी अल्पावधीत सुंदररीत्या पूर्ण केली व अंतर्गत सजावट श्री.मोहन कुलकर्णी यांनी केली त्याबद्दल, या सर्वांचे हार्दिक आभार.

शेवटी विनंती हीच की -

आता वाचकात्मक देवे, येणे वाक्‌यज्ञे तोषावे
तोषोनी आम्हा द्यावे, आशीर्वचन की!

प्रमुख संपादिका
प्रा. सौ. भारती शेळके

मराठी विभाग

जैसी हरकामाजी रत्नकीळा।
की रत्नामाजी हिरा निळा।
तैसा भासामाजी चोखळा।
भासा मराठी।

जैसी पुष्पामाजी पुष्पमोगरी।
की परिमळामाजी कस्तुरी।
तैसी भासामाजी साजिरी।
मराठीया।

पखियांमध्ये मयोरु।
रुखियामध्ये कल्पतरू।
भासामध्ये मानु थोरु।
मराठीयेति॥

फादर थॉमस् स्टीफन्स

अनुक्रमणिका

गद्य परिमल

१] छ. शाहू यांचे शिक्षण - प्रसार कार्य	कु. वैशाली सूर्यवंशी	१
२] आजचे युवा जीवन - दशा आणि दिशा	कु. नसीराबानू मुलाणी	४
३] सलतच राहिल हा सल !	कु. वैशाली देवधर	६
४] गृहविज्ञान - एक नवी दिशा	कु. तृप्ती पाटील	८
५] युवक - युवती मैत्री	कु. वत्सला पाटील	११
६] सपानं घराचं	कु. वहिदा मुजावर	१५
७] विविधतेने नटलेला भारत	कु. मनिषा जाधव	१७
८] मौन	कु. शबाना मुजावर	१९
९] निसर्गरम्य जंजिरा मुरुड	कु. शैला शिंदे	२१
१०] श्रद्धा आणि अंधश्रद्धा	कु. जया कुलकर्णी	२३
११] विविध देशातील गणेशमूर्ती	कु. वर्षा काशिद	२५
१२] लोकसंख्या शिक्षण आवश्यकता	कु. सुजाता मगदूम	२८
१३] एडस्	कु. अर्चना निंबाळकर	३१
१४] उच्च शिक्षणाकडून माझ्या अपेक्षा	कु. कविता पाटील	३४
१५] अविस्मरणीय प्रसंग	कु. सरिता निंबाळकर	३६

काव्यगंध

१] खरं आहे ना ?	कु. वैशाली सूर्यवंशी	३८
२] जीवन म्हणजे !	कु. वत्सला पाटील	३८
३] छिन्न विच्छिन्न	कु. वैशाली देवधर	३८
४] सूर	कु. वहिदा मुजावर	३८
५] चतुरंग	कु. नसीराबानू मुलाणी	३९
६] स्वप्न	कु. सविता वाघमारे	४०
७] विनंती	कु. अर्चना रायनाडे	४०
८] तारा	कु. छाया पाटील	४०
९] मी कोण ?	कु. कमल तोडकर	४०

छ. शाहू यांचे शिक्षण - प्रसार कार्य

वैशाली सूर्यवंशी
द्वितीय वर्ष कला

छ. शाहू यानी आपल्या एका भाषणात आपला शिक्षणविषयक मूलभूत विचार प्रकट करताना म्हटले, ''शिक्षणाशिवाय कोणत्याही देशाची उन्नती झालेली नाही, अज्ञानात बुडून गेलेल्या देशात उत्तम मुत्सद्दी व लढवय्ये वीर कधीही निपजणार नाही.''

छ. शाहूंनी म्हणूनच राज्यकारभाराला प्रारंभ करताच शिक्षणकार्यास सुरुवात केली. त्यांच्यामते शिक्षण हे नुसते शिक्षण, लिहिण्या-वाचण्यापुरते मर्यादित शिक्षण अशा स्वरुपाचे असता कामा नये, शिक्षणाच्या प्रभावी शस्त्राने सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक विषमतेच्या विरुद्ध चाललेल्या युद्धात विजय मिळविता आला पाहिजे.

राजर्षींचे चरित्रकार प्रो. ए. बी. लट्ठे यांनी महाराजांच्या शिक्षण कार्यामागील धोरणाचे सूत्र पुढील प्रकारे स्पष्ट केले आहे.

"Speaking of it for Deccan, national education thus came to mean the non - Brahminising of it that was what his highness and the backward communities were trying to do.''

पूर्वीचे शिक्षण फक्त उच्चवर्णियांपुरतेच मर्यादित होते. शिक्षणाचा अधिकार इतरांना दिला गेला नव्हता. त्यामुळे ब्राम्हणेतर समाज बौद्धिक विकास, वैचारिक उन्नती, सारासार बुद्धी यांच्या फायद्याला मुकला आणि उच्चवर्णीय शहाणे जे सांगतील तेच खरे म्हणून ते म्हणतील त्या प्रकारचे जीवन जगत राहिला. त्याची सर्व प्रकारे अधोगती झाली. ह्या बौद्धिक गुलामगिरीविरूद्ध महाराष्ट्रात पहिले बंड पुकारले महात्मा फुले यानी. छ. शाहूंनी महात्मा फुल्यांचा सामाजिक वारसा पुढे चालविण्यासाठी शिक्षण प्रसाराचे ध्येय आपणापुढे ठेवले आणि ते साध्य करण्यामध्ये आयुष्य आणि खजिन्यातील अपार संपत्ती खर्च केली.

प्राथमिक शिक्षणापासून प्रारंभ :

राजर्षींनी प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे केले. त्यामागे त्यांचे दोन हेतू होते. पहिला हेतू म्हणजे उच्च शिक्षणासाठी बैठक तयार करणे आणि दुसरा हेतू म्हणजे स्वराज्यासाठी शिक्षणाचा प्रसार आवश्यक मानणे. छ. शाहूंनी सर्वसाधारण लोक, शहरी तसेच खेड्यातील लोक यांना शिक्षण घेण्याची व्यवस्था उपलब्ध करून दिली ती काळाची गरज म्हणूनच. स्वराज्याची मागणी व चळवळ मूळ धरू लागली होती. देशातील उच्चवर्णीयांचे नेते राजकीय हक्क व अधिकार आपल्या पदरात पाडून घेऊ इच्छित होते. जर सर्वसामान्य माणूस शिकला नाही तर त्याला जसे भूतकाळात गुलाम म्हणून जगावे लागले, तसे स्वराज्यातही अशिक्षितपणामुळे गुलाम म्हणूनच जगावे लागेल. हा धोका द्रष्ट्या छ. शाहूंच्या लक्षात आला होता. म्हणूनच त्यानी समाजातील शिक्षित व्यक्तींचे प्रमाण उच्च वर्णीय लोकांच्या कचाट्यातून जनतेला सोडविण्यासाठी वाढविण्याचे प्रयत्न सुरु केले. ते म्हणाले,

''रयतेतील मोठा भाग अडाणी राहिला, थोडेसे लोक विद्याचारसंपन्न झाले व प्रजेस अधिकार दिले तर ते या थोड्या लोकांच्या हाती सत्ता पडणार, त्यातून एक 'स्वदेशी ब्युरॉक्रसी'च तयार होणार !..... हा प्रसंग कोठेही पुन्हा येणे चांगले नाही. याकरिता अधिकारदान करण्यापूर्वी सर्व लोकात विद्याप्रसार करण्याकडे अगोदर लक्ष देणे जरूर आहे.''

समाजपरिवर्तनासाठी शिक्षण :

भारतीय समाज हा मोठा स्थितिशील आहे. त्याला

बदल झालेले खपत नाहीत. हजारो वर्षे एकाच तऱ्हेचे जीवन जगणारा हा समाज अनेक दोषांनी जर्जर झाला होता. त्यापैकी अनेक दोष एका शिक्षणाने जाणार हे ओळखून समाज परिवर्तनासाठी समाजात शिक्षण प्रसाराचे ध्येय छ. शाहूंनी आपणापुढे ठेवले. एका भाषणात ह्या परिवर्तनाच्या दिशेचा निर्देश करताना ते म्हणाले,

''समाजातील एकूण एक व्यक्तीला त्याची जातपात, पंथ, भेद लक्षात न घेता शिक्षण द्यावे. स्वत:चे जीवनमान उंचावण्यास त्याना उद्युक्त करावे. समाजातील श्रद्धेला मूठमाती द्यावी आणि जिच्यामुळे समाजात एक विलक्षण कृत्रिमता आलेली आहे, त्या विषमतेची कारणेच समूळ निपटून काढावीत. याच हेतूने आम्ही इतकी वर्षे अतिशय चिकाटीने प्रयत्न करीत आलो. तथापि हे काम साधे, सोपे नाही. शेकडो वर्षांची अगतिकता दूर करावी लागणार आहे. समाजाची जुनी व कालबाह्य झालेली घडी संपूर्णतया बदलावी लागणार आहे.''

छ. शाहू हे केवळ राजे नव्हते. पारंपरिक राजे हे केवळ सुखलोलुप होते. म्हणून तर समाजसेवकांपासून ते वेगळे वाटतात. पण छ. शाहू आपला राजेपणा विसरून समाजकार्यात जन्मभर गुंतून पडले. समाज जागृती व समाज परिवर्तनाचे त्यानी सुरु केलेले महाराष्ट्रातील कार्य आजही त्यांच्या पाईकांनी सुरु ठेवले आहे. म. फुल्यांनी जी ज्योत पेटविली ती शिक्षणकार्याची ज्योत छ. शाहूंनी जागोजागी लावून महाराष्ट्रभर ज्ञानाचा प्रकाश पसरविला. कर्मवीर भाऊराव पाटील, बापूजी साळुंखे, बाबूराव जगताप, पंजाबराव देशमुख, डॉ. व्ही. टी. पाटील तथा काकाजी, वसंतरावदादा पाटील इत्यादीनी 'ज्योत से ज्योत जलाकर' हे समाज परिवर्तनकारी शिक्षणकार्य अव्याहत चालू ठेवले. महाराष्ट्र हे त्यामुळे भारतातील एक प्रगतिशील राज्य बनले.

छ. शाहूंच्या शिक्षण प्रसाराचा तपशील :

छ. शाहूंना इ.स. १८९४ साली कोल्हापूर संस्थानची मुखत्यारी मिळाली. त्यावेळी संस्थानात एकूण २२४ शाळा होत्या. त्या शाळातून १४,८१९ विद्यार्थी शिकत होते. सरकारी प्राथमिक शाळा १४२, प्राथमिक मुलींच्या शाळा २६ माध्यमिक शाळा १०, हायस्कूल्स २, प्रशिक्षण शाळा २, सरकारी मदतीच्या शाळा ४ व तांत्रिक शिक्षणशाळा १ अशी त्यांची वर्गवारी होती.

कोल्हापूर इलाख्याच्या ९,१०,००० लोक संख्येवर एकूण उत्पन्नापैकी १,४५,७२० रुपये शिक्षणावर खर्च होत होता.

इ.स. १९२२ मधील, म्हणजे छ. शाहूंच्या मृत्यूच्या वर्षीचे शैक्षणिक प्रगतीचे मोजमाप केल्यास त्यांच्या प्रयत्नांचे फळ दिसून येते. विद्यार्थ्यांची संख्या २१,०२७ पर्यंत गेली होती. १८९४ साली राजाराम महाविद्यालयामध्ये ८५ विद्यार्थी होते ते १९२२ मध्ये ३६५ झाले.

मुलींच्या प्राथमिक शाळांमध्ये १,४०९ विद्यार्थिनी होत्या. मुस्लिम विद्यार्थ्यांच्या चार उर्दू - मराठी शाळांमध्ये ९६२ विद्यार्थी शिकत होते. मागास जातींसाठीच्या पाच शाळांमध्ये १६८ विद्यार्थी होते.

लष्करी शिक्षण देण्यासाठी एक इन्फन्ट्री स्कूल चालू केलेले होते. इ.स. १८८५ पासून शाळेतील शेतकरी व शेतमजूर किंवा मजूरी करणाऱ्या पालकांच्या पाल्यांना नादारी देण्याची योजना तयार करून अंमलात आणली गेली. शाळेतील शेकडा १५ विद्यार्थ्यांना तिचा लाभ होऊ लागला.

शिक्षणकार्य दर्जेदार होण्यासाठी छ. शाहूंनी शिक्षक प्रशिक्षण केंद्र काढले. त्यासारखेच गावच्या पाटलांना कारभाराचे शिक्षण देण्यासाठी 'पाटील स्कूल' काढण्यात आले.

जयसिंगराव घाटगे टेक्निकल स्कूलमध्ये विद्यार्थ्यांना तांत्रिक शिक्षण देण्याची व्यवस्था करण्यात आली.

इ.स. १९१३ मध्ये 'गाव तेथे शाळा' हे सूत्र अवलंबले त्या त्या गावातील बहुसंख्य जातीच्या इसमारा शिक्षक म्हणून नेमण्यात आले. संस्कृत भाषेच्या अध्ययनासाठी मौजे उंचगाव येथे 'छत्रपती संस्कृत विद्यालय' काढण्यात आले.

शाळातून अस्पृश्यतेचे उच्चाटन :

इ.स. १९१९ पर्यंत अस्पृश्यांसाठी वेगळ्या शाळा सुरु होत्या. छ. शाहूंनी त्या माणुसकीच्या दृष्टीने बंद

केल्या व ११ आक्टो. १९१९ च्या सरकारी गॅझेटने, ''अस्पृश्यांच्या मुलांस सरकारी शाळांतून इतर लोकांच्या मुलांप्रमाणेच दाखल करून घेत जावे व सरकारी शाळातून शिवाशीव पाळण्याची नसल्याने सर्व जातीच्या व धर्माच्या मुलांस एकत्र बसविण्यात येत जावे.'' असा आदेश दिला.

कोल्हापूर : वसतिगृहांची जननी :

केवळ शिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध करून देण्याने किंवा सक्तीचे व मोफत शिक्षण देण्याचे कायदे करण्यात कार्यभाग साधणार नव्हता. खेड्यापाड्यातून शहरात शिक्षण घेण्यासाठी येणाऱ्या विद्यार्थ्यांची अल्प खर्चात किंवा विनामोबदला सोय करणे फार गरजेचे होते. म्हणून छ. शाहूंनी व्हिक्टोरिया मराठा बोर्डिंग काढून वसतिगृहाची सुरुवात केली. प्रारंभी सर्व जातीजमातीचे विद्यार्थी तेथे राहात. नंतर त्यानी जातवार विविध वसतिगृहे काढली किंवा काढण्यास आर्थिक मदत केली, सरकारी जागा इमारती बांधण्यास दिल्या आणि जैन वसतिगृह, मुस्लिम वसतिगृह, नामदेव समाज वसतिगृह, दैवज्ञ, सारस्वत, प्रभू वसतिगृह, मिस् क्लार्क वसतिगृह, जिनगर समाज वसतिगृह अशी अनेक वसतिगृहे अस्तित्वात येऊन कोल्हापूर शहर हे वसतिगृहांची जननी म्हणून संबोधले जाऊ लागले.

कोल्हापुरातील वसतिगृहातून महाराष्ट्रांच्या घडणीत महत्त्वाचा वाटा असणारे नवे नेतृत्व उदयास आले. छ. शाहूंचे स्वप्न बऱ्याच अंशी ह्या वसतिगृहांनीच सत्यसृष्टीत उतरविले.

छ. शाहूंच्या शिक्षण कार्यातील प्रेरकता :

छ. शाहूंनी बहुजन समाजाच्या उध्दारासाठी जे शिक्षण कार्य आपल्या कोल्हापूर संस्थानात सुरु केले होते त्यापासून महाराष्ट्रातील इतर ठिकाणच्या सामाजिक कार्यकर्त्यांनी स्फूर्ती घेऊन शाळा-कॉलेज चालविणे व वसतिगृहे स्थापन करून शिक्षण कार्याला चालना देण्याचे काम सुरु केले. नासिकचे उदाजीराव मराठा विद्यार्थी वसतिगृह, पुण्यातील बऱ्याच शिक्षण संस्था, नगरसारख्या कोल्हापुरापासून दूर असलेल्या ठिकाणीसुद्धा निर्माण झालेल्या शिक्षणसंस्था ही अशा प्रेरणेतून निर्माण झालेली काही उदाहरणे आहेत.

अशा प्रकारे छ. शाहू हे महाराष्ट्रातील शिक्षणक्रांतीचे जनक आहेत. त्यानी शिक्षणाचा विचार जोपासला, वाढविला व त्यासाठी सतत कार्य केले. त्याना ह्याकामी आर्यसमाज किंवा सत्यशोधक समाज यांचे सहकार्य फार चांगल्या प्रकारे लाभले. राजाराम कॉलेज आणि इतर बरेचसे शिक्षण कार्य आर्यसमाजाकडे सोपविण्याचा त्यांचा विचार होता. राजाराम कॉलेजकडे महाराजांनी सुरुवातीस दुर्लक्ष केले होते कारण ते फार पैसा खाणारे कॉलेज होते. पण पुढे जेव्हा शिक्षण कार्याला चांगली गती आली तेव्हा मुंबई विद्यापीठाला ते जोडण्यासाठी व विविध विषय पदवी पातळीवर तेथे शिकविण्याची सोय करण्याविषयी महाराजांनी खूप प्रयत्न केले. मात्र प्राथमिक शिक्षण हा विषय त्यांच्या जिव्हाळ्याचा होता. शिक्षणाचा हा पाया पक्का मजबूत करण्याकडे त्यानी सतत लक्ष दिले व आज आपल्या महाराष्ट्रात शिक्षण कार्याचा प्रासाद आपल्या भव्य आकाराने शोभिवंत दिसतो आहे त्याला स्थैर्य प्राप्त करून दिले. महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक इतिहासात छ. शाहू हे नाव प्रारंभी लिहून नंतरच बाकी इतिहास लिहिला पाहिजे.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

प्राणज्योत

''मोठमोठ्या माणसांची जीवन ज्योत सामान्य माणसांनी मालवली आहे. अनेक पराक्रमी माणसांच्या कीर्तीचा सोपान यःकश्चित क्षुद्र माणसांनी कोलमडवला आहे. येशू ख्रिस्ताला सुळावर चढविले स्वार्थी माणसांनीच! लिंकन सारख्याचा वध असाच झाला ना? एका बंदुकीच्या गोळीने क्षणात जॉन केनेडींचा कीर्ती सोपान तुटला. गांधीजींनाही एका माथेफिरूने गोळीने मारले. आपल्या भारताच्या दिवंगत पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधींनाही बंदुकीच्याच गोळीचे शिकार व्हावे लागले. तसेच त्यांचेच सुपुत्र दिवंगत पंतप्रधान राजीव गांधीनाही एका हिंसक बॉबस्फोटात आपले प्राण गमवावे लागले.

रामसीतेचे सुखी जीवन अशाच एका क्षुल्लक राजदूताच्या असूयेने शोकमय झाले नाही का? कृष्णासारख्या गीता सांगणाऱ्या भगवंताचा मृत्यू अशाच एका व्याघ्राच्या बाणानेच झाला ना? मग आपल्यासारख्या सामान्याला असा अनुभव आला तर त्यात काय नवल?

कु. नसीराबानू मुलाणी
तृतीय वर्ष, वाणिज्य

आजचे युवाजीवन दशा आणि दिशा

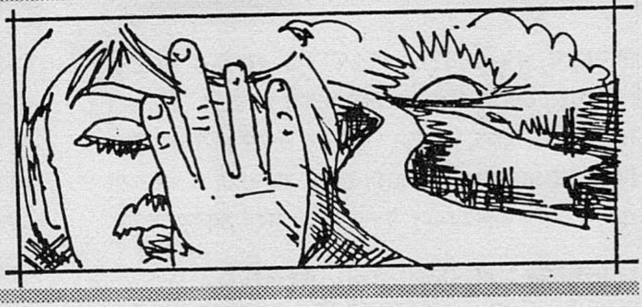

कु. नसीराबानू उस्मान मुलाणी
तृतीय वर्ष वाणिज्य

आधुनिक युगात युवकांचे जीवन ही एक वैचारिक बाब बनली आहे. वर्षामागून वर्षे, दिवसामागून दिवस, तासामागून तास आणि क्षणामागून क्षण असे कालचक्र वेगाने फिरत आहे. आधुनिक जगाचे दैनंदिन जीवनसुध्दा धावपळीचे बनले आहे. परंतु आपल्या जीवनातला एक-एक क्षण महत्त्वाचा आहे. आजचे युवाजीवन विस्कळीत अशा प्रकारचे बनले आहे. ते दिशाहीन स्वरुपाचे बनले आहे. याला अनेक कारणे आहेत. उदा. बेकारी, दारिद्र्य, निरक्षरता, व्यसने इ. आज लाखो युवक बेकार आहेत. त्यामुळे दारिद्र्य सुध्दा तेथे आलेच. प्रामुख्याने ग्रामीण भागात शिक्षण घेणाऱ्या युवकांचे प्रमाण फार कमी आहे. त्यातील महाविद्यालयीन शिक्षण घेणाऱ्यांचे प्रमाण तर अत्यंत कमी आहे. शिक्षणाचा अभाव किंवा कमतरता हे युवकांच्या बेकारीचे प्रमुख कारण आहे.

याउलट शहराच्या ठिकाणी शाळा, महाविद्यालयातून शिक्षण घेणारे युवक आहेत. परंतु त्यांच्यात आधुनिक युगातील पार्ट्या, पिक्चर्स, त्याचबरोबर चरस, गांजा, गर्द, ड्रग्ज इ. व्यसने फोफावत आहेत. आणि ती युवकांचे जीवन पोखरत आहेत.

त्याचप्रमाणे आजच्या युवकांमध्ये अरेरावी वृत्ती, बेजबाबदारपणा, स्वार्थीपणा, कष्ट न करण्याची प्रवृत्ती, मन मानेल तसे वागणे, अश्लील किंवा बाष्कळ बोलणे, घोळक्यातून हिंडणे अशा प्रकाराच्या वाईट सवयी वाढत आहेत. त्यामुळे त्यांच्या जीवनाला योग्य दिशाच नसल्याचे आपण पाहतो. याउलट जे थोडेफार युवक शिक्षण घेऊन जाऊ पहातात. अशा आदर्श युवकांची टर उडविणे त्यांना पुढे जाऊ न देणे असे प्रकार शहरामध्ये चालतात. आजच्या युवकांना स्वच्छंदीपणा आवडतो. त्यांना कुणाचे बंधन नको असते. किंबहुना आई - वडिलांचे ही ऐकण्यास ते तयार नसतात. परंतु असे वागणे हे कितपत बरोबर आहे? शाळा, महाविद्यालयातून मोर्चे, आंदोलने निरनिराळ्या कारणांवरुन होत असतात. त्यामधून दंगा करणे, निरनिराळ्या आधुनिक फॅशन्स करणे, परंतु या अशा त्यांच्या वागण्यामुळे ते आपल्या जन्मदात्यांचे मन दुखावत असतात. आणि याची त्यांना जाणीवसुध्दा नसते. आई - वडिलांच्याकडून पैसे घेणे आणि ते शिक्षणाशिवाय आधुनिक फॅशन्सवर, पार्ट्यांवर खर्च करण्याच्या सवयी त्यांना जडतात.

आजची युवापिढी मोठ्या प्रमाणावर पाश्चिमात्य संस्कृतीचा स्वीकार करु लागली आहे. किंबहुना आजच्या युवकांना आधुनिकतेचा पर्यायाने फॅशन्सचा फारच लळा लागलेला आहे. त्यासाठी ते वेगवेगळ्या प्रकारे खर्च करतात. परंतु या सर्व आधुनिकतेमध्ये ते शिक्षणाला पार विसरुन जातात. आणि शिक्षण हे एक आपल्या जीवनाचे ध्येय आहे हे त्यांच्या लक्षातच रहात नाही आजच्या युवाजीवनाला लागलेली व्यसनांची कीड हे एक अत्यंत गंभीर कारण आहे. व्यसन हा कीटक आज युवा जीवनाला पोखरुन काढत आहे. खेड्यापाड्यात तर व्यसनांना खूपच वाव मिळतो. कारण अशिक्षित युवावर्ग आणि त्यांची बेकारी, छोट्या-मोठ्या, अर्धवेळ मजुरीतून मिळालेले पैसे संसाराच्या उपयोगी न पडता ते अगोदर देशी दारुच्या दुकानात जमा होतात. मग त्यांच्याकडे आरोग्यासाठी आणि शिक्षणासाठी पैसा कुठले? त्यामुळे असे युवक शेवटी स्वतःच्या हाताने आपल्या जीवनाचा पूर्णपणे नाश करुन घेतात. परंतु हे सर्व घडण्याची कारणे खूप आहेत. भारतात सतत वाढणारा लोकसंख्येचा भस्मासूर. भारतातील अफाट लोकसंख्येच्या स्फोटामुळे गरीबी, निरक्षरता, बेकारी यांचा भार वाढला आहे. हे सर्व दुष्परिणाम दूर करण्यासाठी शासनाची मंद प्रतिक्रिया दिसून येते. कोणताही ठोस कार्यक्रम याबाबत शासनाला राबवता आला नाही. त्यामुळे पुन्हा युवा-कार्यकर्त्यांमध्ये निदर्शने, धरणे, आंदोलने, मोर्चे इ. करण्याची धडपड चालू असते.आज मजुरी करणाऱ्या १५ वर्षे वयावरच्या युवकांची संख्या वाढत आहे. आणि ही प्रामुख्याने खेड्यातीलच आहे. त्यामुळे त्यांना शिक्षणाला मुकावे लागते.

फक्त वीतभर पोट भरण्यासाठी काम करणे आणि काम करण्यासाठी पोट भरणे हेच त्यांच्या जीवनाचे ध्येय उरते. अशा प्रकारे आजच्या युवाजीवनाची दशा बनली आहे.

परंतु आजच्या आधुनिक युगात या सर्व गोष्टींचा विचार केला तर हे सर्व बदलले पाहिजे. कारण त्यामुळे आपला देश दुबळा बनेल. ज्याप्रमाणे मंदिराचा पायाच जर कच्चा, कमकुवत असेल तर संपूर्ण मंदिर कोसळेल आणि त्याच्या दिखावटी कळसाला सुध्दा काही महत्त्व उरणार नाही. त्याप्रमाणे आजचे युवक हे आपल्या देशाच्या भवितव्याचा पाया आहेत. हा पाया जर पक्का असेल तर देशाचे भवितव्य आणि त्याचा विकास योग्य प्रकारे होईल. म्हणून त्यासाठी आजचे युवाजीवन व्यवस्थित असले पाहिजे. त्यांच्या विस्कटलेल्या जीवनाची घडी व्यवस्थित बसली पाहिजे. त्यासाठी शासनाचे काही ठोस कार्य केले पाहिजे. तसेच फक्त शासनानेच याबाबत खबरदारी घेऊन चालणार नाही तर युवा वर्गाचाही यात सहभाग असला पाहिजे. आजच्या युवावर्गाने आपले स्वहित आणि त्याचबरोबर देशहित जाणले पाहिजे. निरक्षरता, दारिद्र्य, बेकारी, व्यसने यांना आळा घालण्यासाठी आपले कुटुंबसंबंध चांगले व खेळीमेळीचे ठेवले पाहिजेत. कुटुंबात आई - वडील, भाऊ - बहीण, आजी - आजोबा ही पवित्र नाती असतात. ती जपण्याचे आणि वृध्दिंगत करण्याचे कर्तव्य जाणून घेतले पाहिजे. तरच जीवनातला खरा आनंद मिळेल. त्याचबरोबर चांगल्या मित्राशी मैत्री करणे, कुणाशीही वैर न ठेवणे, एखाद्याला वाईट कामापासून परावृत्त करुन त्याला चांगले जे आहे ते समजावून सांगणे, निरक्षरांना साक्षर करणे, अडचणीत असलेल्यांना मदत करणे, त्याचप्रमाणे स्त्रीला समान दर्जा, समान वागणूक देणे, हुंडा, लाच, भ्रष्टाचार यासारख्या कुरीतींच्या विरुध्द ठामपणे उभे राहणे. समाजाची बांधिलकी किंवा ऋृणानुबंध लक्षात घेऊन समाजासाठी नेटाने, कर्तव्याने कार्य करणे, प्रामाणिकपणा आणि नि:स्वार्थीपणाने कोणतेही कार्य हाती घेणे. अशा प्रकारच्या जीवनमूल्यांचा अंतरभाव आपल्या जीवनात करुन त्यादृष्टीने युवकांनी आज त्यांच्या जीवनाकडे पाहिले, तर खरोखरच असे युवाजीवन आदर्श युवाजीवन बनेल.

यादृष्टीने राष्ट्रीय धोरणांच्या बाजूचा विचार केला तर युवकांच्या शैक्षणिक प्रगतीचा विचार राष्ट्रीय धोरणात प्रथम केला पाहिजे. त्याचप्रमाणे युवकांना बेकारीतून मुक्त करण्याचे धोरण प्रथम अवलंबिले पाहिजे. तेव्हाच आर्थिक दृष्ट्या सक्षम असा युवक तयार होईल. युवकांमध्ये शिस्त आणि संयम या गुणांचा विकास होण्यासाठी शाळा, महाविद्यालयातून सैनिकी शिक्षणाची सक्ती झाली पाहिजे. सामाजिक बांधिलकी म्हणून जे युवक सामाजिक कार्य करतात, त्यांना शासनाने साहाय्य पुरवले पाहिजे. तेव्हाच सामाजिक कार्याला गती आणि प्रेरणा जास्तीत जास्त मिळेल. ही सर्व कार्ये राष्ट्रीय धोरण म्हणून अवलंबण्याची आज अत्यंत गरज आहे.

सध्या आपण २१व्या शतकाकडे वाटचाल करीत आहोत. युवकांनी आपल्या जीवनाला योग्य दिशा मिळण्यासाठी आणि ते यशस्वी बनविण्यासाठी खूप प्रयत्न केले पाहिजेत. साहजिकच, आहे त्या परिस्थितीशी झगडले पाहिजे. आणि आत्मविश्वासाने आत्मनिर्धार केला पाहिजे. प्रत्येक कार्याशी कर्तव्यनिष्ठ आणि सत्यनिष्ठ राहून ती कार्ये पार पाडली पाहिजेत. अशा प्रकारचे सुसंगत जीवन त्यांनी बनविले पाहिजे. त्यामुळे आपल्या युवाजीवनाला योग्य ती दिशा मिळेल आणि त्या दिशेने त्याचा विकास होईल. आणि मग पर्यायाने राष्ट्राचाही विकास होण्यास विलंब लागणार नाही. युवकांच्या अथक परिश्रमाने, सढळ कार्याने आणि तत्त्वनिष्ठेने आपले राष्ट्र सबल आणि सुराज्याचा समावेश असलेले बनेल. राष्ट्राचा विकास आणि त्याचे सर्वांगिण हित आजच्या युवकांच्या हातात आहे. देशाला भविष्यात एकसंघ, बलवान, अखंड ठेवणे आणि त्यामध्ये, एकता, एकात्मता टिकविण्याचे महत्त्वाचे कार्य युवकांचे आहे.

या प्रकारचे कार्य जर युवकांच्या हातून घडले नाही तर भावी काळात अत्यंत गंभीर परिस्थिती निर्माण होईल. किंबहुना देशाच्या भवितव्याचे खंबीर आधार म्हणून आपण ज्या युवकांना महत्त्व देतो तेच युवक आपला देश विकून टाकतील, त्याचा नाश करतील. जे स्वराज्य मिळविण्यासाठी ज्या हुतात्म्यांनी अहोरात्र झगडून, बलिदान करुन आणि प्राणांची न डगमगता आहुती दिली. त्यांच्या या पवित्र कार्याला काही महत्त्वच उरणार नाही. त्याचबरोबर देशातल्या आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक आणि राष्ट्रीय प्रगतीला आळा बसेल त्यांची वाढच खुंटेल. त्याचबरोबर समाजाच्या नैतिक मूल्यांचा ऱ्हास होईल. आणि ज्या देशाला स्वराज्य मिळाले आहे तेथे सुराज्य कधीच निर्माण होणार नाही. असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

सलतच राहिल हा सल!

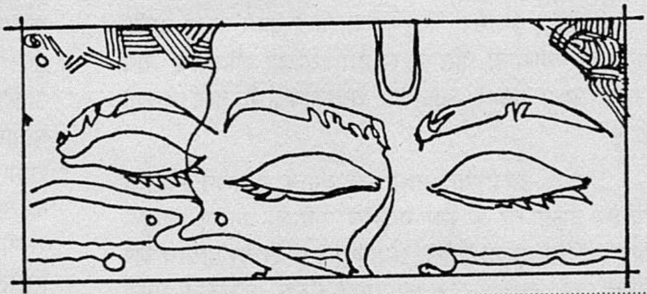

कु. वैशाली देवधर
तृतीय वर्ष कला

तिचं संपूर्ण व्यक्तिमत्त्वच कोकणस्थ ब्राम्हणी होतं. मांजरासारखे घारे डोळे, गोरा-गुलाबी रंग, चाफेकळीसारखं तरतरीत नाक, कुरळे कुरळे केस आणि अजव्या गालाला पडणारी, जीव वेडावणारी खळी! आगदी लोभसवाणं हे रुप अगदी सगळ्यांनाज मोहवणारं होतं. तिला सगळीजण बामणीन बाई म्हणू लागली आणि हे ही कमीच म्हणून तिचं नांवदेखील 'विप्रा'च ठेवलं गेलं, तशी ती खानदानी मराठी आणि त्यातूनही 'पाटील' असून!

काकू माहेरहून आल्यापासून ती दिवसातले जवळ जवळ निम्मे अधिक तास आमच्याकडेच असायची आणि याचाच परिणाम म्हणून ती स्वत:च्या आई-वडिलांना कक्का-कक्कू आणि माझ्या आई-बाबांना आई-बब्बा म्हणायला लागली. कोणालाही बोलवायचं झालं तर ती शब्दातल्या शेवटच्या अक्षरावर भर देई. ते कोणाला कधी खटकलं नाही कारण देखील तसच जबरदस्त होतं म्हणा! तिच्या तोंडातून निघालेलं प्रत्येक अक्षर मधाचं लडिवाळ वेष्टन होऊन यायचं.

दिवाळीचे दिवस होते ते! विप्रा नुकतीच चालायला लागली होती. तेंव्हाची घटना. कक्कू कक्कू म्हणत ती त्यांच्या घरी आली. त्यावेळी मी बेसीनमध्ये हात धुवत होते आणि काकू अनारश्यांचा डबा फळीवर ठेवत होत्या, इतक्यात विप्राने कढईवर हात मारला आणि कढई हलकी असल्याने ती कलंडली आणि तोल जाऊन विप्रा एका कुशीवर पडली, काकूंनी खाली वाकून तिला उचलेपर्यंत त्या उकळत्या तेलाने आपला परिणाम उमटवलाच होता तिच्या चेहऱ्यावर! दवाखान्यात जाताना विप्रा 'दद्दी बाऊ' 'दद्दी बाऊ' म्हणत रडत होती. दवाखान्यात ती असह्य यातनांशी झुंजत होती आणि आम्ही तिच्या चिमुकल्या देहाला सहन कराव्या लागणाऱ्या यातनांचे दुर्दैवी साक्षीदार, कासावीस होण्यापलिकडे कांहीही करु शकत नव्हतो. माणसाच्या असहाय्यपणाची जाणीव झाली तिचा निम्मा चेहरा विद्रुप झालेला पाहून, तिच्या डोळ्यातले घायाळ भाव वाचून!

या धक्क्यातून थोडीशी सावरल्यानंतर तिच्या पुन्हा तिचं घर, आमचं घर अशा फेऱ्या सुरु झाल्या. आमच्या घरांतही फारस अंतर नव्हतच. प्लॅट सिस्टीममधल्या दोन समोरच्या बिऱ्हाडात असणाऱ्या थोड्याच अंतरामुळे विप्राचं काम अतिशय सोपं झाल होतं. तिचं आमच्याशी वागणं पूर्वीप्रमाणचं असलं तरीही आमचं तिच्याशी वागणं थोडं अधिक हळूवार, सहानुभूतीपूर्ण झालं होतं. त्या नाजूक, मोहक कळीच्यावर त्या सैतानी क्षणाने केलेली क्रूर रंगरंगोटी पाहून हृदय पिळवटून यायचं.

याच सुमाराला विप्राची मावशी आणि माझा भाऊ यांच्यामुळे आमचे संबंध फक्त शेजाऱ्यांचे न राहता लवकरच नात्यात बदलण्याची चिन्हे दिसू लागली. त्यांच्या नोंदणी पध्दतीने विवाह झाला त्याच संध्याकाळी आमच्या घरी छोटीशी मेजवानी आयोजित केली होती. विप्रा दोन दिवस आधीच आमच्या घरी तळ ठोकून होती. माझ्या कॉलेजमधले मित्र, शिक्षक, शिक्षिका मैत्रिणी सगळेच येणार होते. विप्राला नवे कपडे घातले, मी तयार झाले. कार्यक्रमाची वेळ होत आली.

लोक यायला लागले आणि विप्राची भूणभूण सुरु झाली 'दद्दी मल्ला तू हव्वी' इतर वेळी ठीक होतं पण अशा गडबडीच्या वेळी...मी कधी नव्हे ती चिडले. विप्राला त्यांच्या कामवालीकडे, रत्नाकडे देऊन म्हणाले,''काय सतावतेय ग ही मघापासून काही काळवेळ आहे की नाही? लोकांचं स्वागत करायच का हिला कडेवर घेऊन मिरवायचं?'' जा बघ हिची आई कोठे आहे आणि पोहचव तिला काकूंच्याकडे.''इतक्यातच आमचा

कॉलेजमधला ग्रुप आला. सर्वांशी नव्या वहिनीशी ओळख करुन देते आहे तेवढ्यात विप्रा रडत रडत 'दद्दी तू हव्वी' म्हणत आली. तिचा तो निम्मा का होइना पण विद्रुप चेहरा घेउन मित्र-मैत्रिणींत वावरणं मला प्रशस्त न वाटून 'थोडावेळ सांभाळल असतं आईनं तर काही बिघडल नसतं' असं पुटपुटत पाहिलं, तर माझ्या बहिणींचा, आर्याताईंचा दुसरीत शिकणारा ओम् मला खेळताना दिसला. ''ओम, थोडावेळ विप्राशी खेळ हं, मी इतक्यातच येते.'' म्हणून तिला त्याच्याकडे सोपवलं तर ती ''दद्दा नक्को दद्दा नक्को'' म्हणत पुन्हा यायला लागली. तशी हलकीशी चापट देऊन थोड्याशा जबरस्तीनेच मी तिला ओमकडे सोपवलं. नंतर समारंभात इतकी मशगूल झाले की, विप्राकडे लक्ष द्यायला कोणी आहे की नाही हे पहायची देखील मला सवड मिळाली नाही.

रात्री ११-११.३० च्या सुमाराला काकूंनी रत्नाला विचारलं ''अगं रत्ना विप्रा झोपली कां?'' रत्ना एकदम घाबरली आणि चटकन् म्हणाली,''मी रातच्याला लागतील म्हून पेटाऱ्यातल्या गाद्या काडत व्हतो तर विप्राबाई हालमदी गेल्या. मला वाटल की, त्या दिदीसायबांच्याकडच गेल्या असतील म्हणून मी बी ध्यान न्हाय दिलं.'' सगळेचजण माझ्याकडं पाहू लागले तर वहिनी पटकन म्हणाल्या,''नाही दिदींच्याकडे विप्रा आल्याच नाहीत.'' कोणीही विप्राबद्दल खात्रीलायक सांगेनात. तेंव्हा सगळ्यांच्याच चेहऱ्यावर अनामिक भीतीची लाट थरथरत राहिली. तिच्या असण्याच्या सगळ्या शक्य जागा धुंडाळल्या. बाबा, दादा, काका मिळेल ते वाहन घेऊन जवळच्या सर्व घरांत, रस्त्यांवर शोधायला गेले. शोधा-शोधीत २-२.३० वाजून गेले. सगळेच हात हलवत परतले. अजून बाबा परतायचे होते. कदाचित त्यांना सापडेल या आशेने आम्ही सगळेच अक्षरश: दाराकडे डोळे लावून उभे होतो. तितक्यात बाबांची स्कूटर कॉलनीत शिरताना दिसली पण पुढे विप्रा नव्हतीच. सगळेच जण निराश झाले. बाबांनी विप्राचा फोटो मागितला. पोलिस चौकीत देण्यासाठी असेल कदाचित! मी पटकन् दिवाणाएवढ्या पेटाऱ्यावर चढून अल्बमच काढून दिला. मनात नसताना देखील पाठ टेकायची म्हणून रत्नाला काकूंनी मोठा जमखाना काढायला सांगितला. रत्ना आत गेली तिने जडच्या जड जमखाना पेटीतून बाहेर काढला आणि ओरडली,''दिदिसाब हिकडं बघा तर खरं,''मला वाटलं तिचं बोट-बिट पेटाऱ्याच्या झाकणात अडकलं असेल म्हणून मी गेले आणि पाहिलं तर काय माझ्या इवल्याश्या शोनुलीचा विप्राचा गोरा गोमटा देह काळानिळा होऊन पडला होता, वडिलोपार्जित पेटाऱ्यात चेहऱ्यावर सुकलेले अश्रू आणि हातात काळा झालेला बुंदीचा लाडू वागवत चिरनिद्रा घेत होता.

क्षणभर येथे स्मशानशांतता पसरली.

विप्राचा निम्मा चेहरा माझ्या मिरवण्याच्या आड येत होता,

म्हणून तिला छोट्या ओम्कडे सोपवून मी गेले होते मिरवायला!

..... कदाचित खेळताना ती पेटाऱ्यात लपली असेल; तशीच झोपली असेल, कोणीतरी न पाहताच जड जमखाना त्यात टाकून वर पेटाऱ्याच झाकण ओढून कडी घातली असेल आणि यावर कळस म्हणून की काय त्याच पेटाऱ्यावर उभी राहून तिच्या फोटोंचा अल्बम मी बाबांना काढून दिला होता.

माझ्या नकळत हुंदका बाहेर पडला आणि मी हमसा हमशी रडायला लागले. काकू-आई सांत्वनाचे शब्द बोलत होत्या पण मला फक्त ऐकू येत होतं 'दद्दी मला तू हव्वी'!

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

'आम्हाला दुसऱ्या राष्ट्रांकडून खूप गोष्टी शिकाव्या लागतील. स्वत:ला सुधारण्यासाठी, दुसऱ्याचं चांगलं ग्रहण करावंच लागतं. पण ह्याचा अर्थ इतरांचं अंधानुकरण करावं, असा मात्र मुळीच नाही. आपल्या राष्ट्रीय व्यक्तिमत्त्वाला धक्का न लावता, दुसऱ्याचे चांगले गुण आत्मसात करता आले पाहिजेत. आत्मसात करणं आणि अंधानुकरण करणं ह्यातला फरक लक्षात घ्या. भारताजवळ भौतिक, वैज्ञानिक आणि नैतिक समृद्धी आहे. पाश्चिमात्य देशांकडे आध्यात्मिक आणि नैतिक मूल्यांचा अभाव आहे. तेंव्हा ह्या दोहोंचा समन्वय साधून आम्हाला प्रगती करावी लागेल.'

- स्वामी विवेकानंद

- माधुरी करजगार, ११ वी कला

गृहविज्ञान : एक नवी दिशा

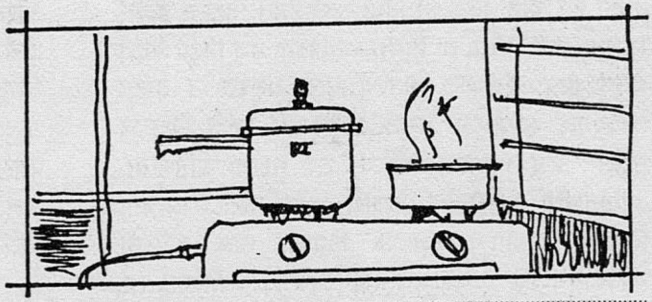

तृप्ती पाटील
एम. ए. प्रथमवर्ष
होमसायन्स

''या वर्षी आपल्या कमला कॉलेजमध्ये व शिवाजी विद्यापीठाच्या कक्षेत प्रथमच ''गृहविज्ञान'' या विषयाचा पदव्युत्तर अभ्यासक्रम सुरु झाला त्या निमित्ताने ''गृहविज्ञान'' विषयासंबंधी....''

शिवाजी विद्यापीठांतर्गत नव्यानेच सुरु झालेला हा अभ्यासक्रम विद्यार्थिनींना विशेष परिचित नसला तरीही महाराष्ट्रात इतर भागात हा अभ्यासक्रम सर्व परिचित आहे. नागपूर, अमरावती, औरंगाबाद, सौराष्ट्र, धारवाड, पुणे, मुंबई या विद्यापीठात हा अभ्यासक्रम बऱ्याच वर्षापासून अभ्यासला जात आहे. तिथे या विषयाला बरीच लोकप्रियता व मान्यताही लाभलेली आहे.

आपल्या भागात गृहविज्ञान हा अभ्यासक्रम असलेली महाविद्यालये अगदी हाताच्या बोटावर मोजण्याएवढी आहेत. व त्यात ज्ञान संपादन वाटणाऱ्या विद्यार्थिनीही तेवढ्याच आहेत. हा विषय निवडण्यास विद्यार्थिनीही विशेष उत्सुक नसतात. याचे मुख्य कारण त्याच्या नावात दडलेले आहे. कोणता विषय घेतला ? या प्रश्नावर ''गृहविज्ञान'' असे उत्तर दिले तर त्यावर नाक मुरडणारे महाभाग बरेच आहेत. ''मग काय स्वयंपाक चांगला येत असेल ?'' किंवा चपाती-भाकरी थापण्याशिवाय यात दुसरं काय शिकवणार ?'' या सारखी विधाने गृहविधानाच्या विद्यार्थिनींना बरेचदा ऐकायला मिळतात. नव्हे लागतात. गृह म्हणजे घर. आणि घरात गृहिणीला एकच काम ते म्हणजे स्वयंपाक. अशी समजूत बऱ्याच जणांची असते. स्वयंपाक तर आपण नेहमीच करतो. मग त्यात एवढे शिकण्यासारखे काय आहे ? असा विचार मग हळु-हळू विद्यार्थिनींच्या मनातही येतो. आणि मग आपोआपच हा विषय घेण्याचे टाळले जाते. विषय निवडताना प्रत्येक विद्यार्थिनीने प्रथम या विषयाची व्याप्ती विचारात घ्यायला हवी.

''गृहविज्ञान'' या विषयाच्या अनेक शाखा आहेत. त्यापैकी काही - गृहव्यवस्थापन, बालविकास, पोषणशास्त्र, विस्तार शिक्षण, वस्त्रशास्त्र, इ. या शिवाय अनेक विषय अभ्यासक्रमात अभ्यासले जातात. या विषयात काही ठिकाणी विज्ञानावर जास्त भर दिला जातो. ''व्यावहारिक विज्ञान'' या विषयात घरात वापरल्या जाणाऱ्या उपकरणांचा शास्त्रीय दृष्टिकोनातून अभ्यास केला जातो. तसेच अन्नात, हवेत, पाण्यात असणाऱ्या जीवाणूंमुळे मानवाला अपाय होतो. त्यांच्या क्रियेमुळे अन्न खराब होणे यासारख्या अनेक बाबी शास्त्रीय अथवा वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून अभ्यासल्या जातात. काही ठिकाणी सामाजिक शास्त्रावर अधिक भर दिला जातो. विस्तार शिक्षण, बाल-विकास, या सारखे विषय परिस्थितीवर अवलंबून असतात. सामाजिक परिस्थिती बदलेल त्याप्रमाणे या विषयाचे स्वरुप बदलत जाते. अथवा त्याला महत्त्व प्राप्त होते. पूर्वी मुलांचा विकास कसा होतो ? मुलांचा विकास योग्यप्रकारे होण्यासाठी विशेष प्रयत्न करावे लागतात. याविषयी कोणाला माहितीही नव्हती. परंतु या शिक्षणामुळे समाजाला बालकांच्या विकासाकडे लक्ष द्यावे लागत आहे. त्याचप्रमाणे अनेक ठिकाणी विविध कलांचा यात समावेश केला जातो. पेंटींग, विणकाम, भरतकाम, शिवण, घराची सजावट, बागकाम, यासारख्या अनेक कला या विषयाद्वारे आत्मसात केल्याने. सौंदर्यदृष्टी वाढीस लागते व अंगातील सुप्त कलागुणांचा विकास होण्यास मदत होते. म्हणजेच विज्ञान, समाजशास्त्र, व कला इ. चा एकत्रितपणे अभ्यास

करणारे हे एकमेव शास्त्र आहे असेच म्हणावे लागेल.

व्यक्तीची सांस्कृतिक उन्नती घरी चांगले वळण असलेल्या वातावरणात होते. त्यांचे पालन-पोषण त्यांच्यावर प्राथमिक संस्कार व त्यांचा सर्वांगीण विकास होण्याचे स्थान म्हणजे घर होय. घरातील व्यक्ती बाहेरून काम करून आल्यानंतर मन प्रसन्न होईल असे वातावरण म्हणजे पति-पत्नीचे प्रेमळ संबंध. मुलांची परस्परातील खिलाडू वृत्ती, घरातील प्रसन्न वातावरण, चांगले रुचकर व पौष्टीक जेवण व घरातील आनंदी वातावरण हे सुखी समाधानी जीवनाकरिता आवश्यक आहे. दैनंदिन जीवनातील वैयक्तिक, कौटुंबिक व सामाजिक समस्यांचा विचार करण्यासाठी जीवविज्ञान सृष्टीविज्ञान तसेच सामाजिकशास्त्रे व ललितकला यांच्या मुलभूत सिद्धांतांचा याकरिता वापर करावा लागतो, व हे सिद्धांत या विषयाचे प्रमुख क्षेत्र आहे.

शालेय, महाविद्यालयीन शिक्षणक्रमात या विषयाचा अंतर्भाव केला आहे. घेतलेल्या शिक्षणाचा भावी जीवनात उपयोग होण्याच्या दृष्टीने योग्य असे अभ्यासक्रम तयार केले आहेत. विशेषत: स्त्रियांच्या दृष्टिकोनातून हा विषय/अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला आहे. आज आपण एकविसाव्या शतकाकडे वाटचाल करीत असताना ''स्त्री - पुरुष समानता'' किंवा स्त्री पुरुषाच्या बरोबरीने सर्व क्षेत्रात आपले नांव कमावत असताना अशा एखाद्या विषयाची केवळ स्त्रियांसाठी निर्मिती करणे आवश्यक आहे कां ? हा प्रश्न निश्चितच आपल्या मनात येत असणारं, स्त्रिया कितीही शिकल्या, वैज्ञानिक प्रगतीमुळे त्यांची गृहकृत्ये सोपी व सुटसुटीत झाली, कामे करण्यात पुरुषांचे सहकार्य लाभले, त्या नोकरी किंवा व्यवसाय करु लागल्या. तरी घरामध्ये त्यांनाच वेगवेगळ्या प्रकारच्या महत्त्वाच्या जबाबदाऱ्या पार पाडाव्या लागतात, व लागणार. गृहिणीचा व्यवसाय हा अत्यंत विविधांगी आहे. तिच्या घराकरिता, कुटुंबाकरिता तिला अर्थशास्त्रज्ञ, स्वयंपाकी, डॉक्टर, परिचारिका, आहारशास्त्रज्ञ, शिक्षणतज्ञ, मानसशास्त्रज्ञ, गृहव्यवस्थापिका, शिंपी, माळी, मालकिण सहकारी, माता, पत्नी, मैत्रीण व वेळेला मोलकरीणही इ. भूमिका वठवाव्या लागतात. ही जबाबदारी यशस्वीपणे पार पाडण्यासाठी आवश्यक असे शिक्षण या विषयाद्वारे दिले जाते. पूर्वी एकत्र कुटुंबपद्धती असताना घरात अनेक स्त्रिया असत. व वरील विविध जबाबदाऱ्या/भूमिका आपापसात वाटून घेतल्या जात. परंतु विभक्त कुटुंबपद्धतीमुळे स्त्री या सर्व भूमिका एकटीने पार पाडत असताना अक्षरश: तारेवरची कसरतच करीत असते. आणि अशा वेळेस जर तिची एखादी भूमिका व्यवस्थित पार पडली नाही तर तिचे घर/कुटुंब उध्वस्त होण्यास वेळ लागत नाही. आजकाल तरुण पिढीत बोकाळलेले अंमली पदार्थांचे सेवन हे याचे उदाहरणच म्हणता येईल. अंमली पदार्थ सेवन करणाऱ्या मुलांपैकी जवळ-जवळ निम्म्या मुलांच्या व्यसनाचे कारण म्हणजे आई-वडिलांचे मुलांकडे होणारे दुर्लक्ष हेच आहे. म्हणून गृहसंचलनाकरिता आवश्यक असे शिक्षण या विषयाचे क्षेत्र आहे.

गृहविज्ञानाचा मुख्य अभ्यासविषय किंवा गृहविज्ञानाचा गाभा म्हणजे ''गृहव्यवस्थापन'' होय. यात कौटुंबिक जीवनचक्राच्या अवस्था व त्यावर परिणाम करणारे घटक यांचा अभ्यास मुख्यत्वेकरून केला जातो. प्रत्येक मनुष्य काम करताना विविध हालचाली करतो. म्हणजेच स्वत:कडील उर्जा वापरत असतो किंवा खर्च करीत असतो. शरीराचा अधिक कार्यक्षमतेने उपयोग करणे व कौशल्यपूर्ण काम करणे, तसेच त्याचा उर्जा आणि समय यामध्ये बचत करण्याच्या दृष्टीने उपयोग करणे म्हणजे 'कार्यसरलीकरण' होय. या 'कार्यसरलीकरण' तंत्राचा उपयोग घरातील कामात तर होतोच, पण औद्योगिक क्षेत्रातही होतो. या तंत्राचा वापर करूनच रोजच्या व्यवहारात वापरली जाणारी साधने तयार केली जातात. उदा. टेबलाची उंची किती असावी ? म्हणजेच आपण खुर्चीवर बसून अगदी सहजरीतीने लिहिण्याचे अथवा इतर कोणतेही काम करु शकू. तसेच खुर्चीची उंची, बैठक इ. मापे तसेच स्वयंपाकघरातील ओटा, त्यांची उंची व रुंदी किती असावी. ज्याच्या उपयोगाने शरीराची हालचाल कमी होवून उर्जा व समय यांची बचत होईल. याशिवाय प्रत्येक वहानाची निर्मिती करताना (मग ती दुचाकी असो अथवा चारचाकी) याच तंत्राचा वापर केला जातो. यावरूनच गृहव्यवस्थापनाचे महत्त्व गृहविज्ञानात व औद्योगिक क्षेत्रात किती आहे हे लक्षात येईल.

हा विषय घेवून शिक्षण घेतले तर त्याचा पुढे काय

उपयोग ? हा विषय घेवून अर्थार्जन कसे होणार ? हा ही बऱ्याच विद्यार्थिनींपुढे प्रश्न असतो. गृहअर्थशास्त्राचे प्रमुख उद्दिष्ट सुखी-समृद्ध जीवन प्राप्त करून देणे हे आहे. व त्याकरिताच या अभ्यासक्रमाची योजना केलेली आहे. या शिवाय अभ्यासामुळे विविध क्षेत्रांमध्ये नोकरी व व्यवसाय करणेही शक्य आहे. या विषयाचे शिक्षण घेवून शिक्षकाचा व्यवसाय हा विविध स्तरांवर करता येणे शक्य आहे. शालेय आणि महाविद्यालयीन स्तरावर, शिवाय ग्रामीण भागात ग्रामसेविका, अंगणवाडी, बालवाडी शिक्षिका, प्रौढ शिक्षण शिक्षिका. हे व्यवसाय करणे शक्य असते.

वस्त्र व्यवसायामध्येही या विषयाच्या अभ्यासकाला आकर्षक व आव्हानात्मक नोकऱ्या मिळण्यास वाव आहे. कापडामध्ये आणि शिवलेल्या तयार कपड्यात सतत बदल होत असतात व हे बदल कपडे वापरणाऱ्यांनाही हवे असतात. त्यादृष्टीने नोकरी मिळ्याकिरता इथेही विशेष वाव आहे. उदा. ड्रेस डिझायनर व फॅशन इलस्ट्रेटर या दोन कल्पकतेला भरपूर वाव देणाऱ्या नोकऱ्या आहेत. त्याचप्रमाणे कापडाची विक्री, कपड्यांची शिलाई, व विक्री, कपड्याचा साहाय्याने होऊ शकणारी गृहसजावट, कपड्यांसंबंधी मार्गदर्शन अशा नोकऱ्या उपलब्ध होऊ शकतात.

गृहविज्ञानातील 'आहार आणि पोषण', शास्त्रातील विशेष शिक्षण घेणाऱ्यांना आहार तज्ञ म्हणून काम करता येते. हॉटेल, वसतिगृह, कॅन्टिन, रेल्वे, विमान, जहाज या सेवेतील अन्नवितरण व्यवस्था वगैरे ठिकाणी विविध आर्थिक स्तरातील व वेगवेगळ्या आवडी-निवडी असलेल्या लोकांकरिता योग्य आणि पोषक आहार योजना करुद देण्याची नोकरी, या व्यक्ती करु शकतात. काही रोगांमध्ये तो बरा होण्याकरिता औषधाइतकेच आहाराचेही महत्त्व आहे. अशा रोग्यांकरिता किंवा वेगवेगळी पथ्ये असलेल्या लोकांकरिता त्यांच्या गरजेनुसार आहार-योजना करून देण्याकरिता दवाखान्यांमधून नोकरी करणे शक्य आहे.

गृहशास्त्राशिवाय इतर विषय घेणाऱ्या प्रत्येक उमेदवाराला नोकरी मिळतेच असे नाही. त्यामुळे त्यांना स्वतःचा व्यवसाय सुरु करावा लागतो. गृहविज्ञानास अशा शिक्षणाचा समावेश केला आहे की, त्याच्या आधारावर त्यांना व्यवसाय करणे शक्य आहे. उदा. विविध खाद्यपदार्थ तयार करून विकणे, त्याची प्रात्यक्षिके करणे, विणकाम व शिवणकामात गती असणाऱ्यांनी कपडे तयार करुन विकणे अथवा कपडे शिवण्यास शिकवणे. विविध कलांचा या विषयात अंतर्भाव केलेला आहे. त्या आधारे त्यामध्ये कौशल्य संपादन करून सुंदर कलात्मक वस्तू तयार करण्याची पद्धत दुसऱ्यांना शिकवणे किंवा अशा वस्तू स्वतः करून विकणे, या सारखे व्यवसाय आपण करू शकतो. या शिवाय इतर विषयाची पदवी घेतलेल्या विद्यार्थ्यांना ज्या नोकऱ्या उपलब्ध आहेत, त्याही सर्व नोकऱ्या गृहविज्ञानाच्या विद्यार्थिनीला मिळू शकतात. त्यासाठी आपल्याकडे नवीन तंत्र शिकण्याची आवड चिकाटी व जिद्द असणे आवश्यक आहे.

गृहविज्ञान शाखेचा पदव्युत्तर अभ्यासक्रम सुरु करून शिवाजी विद्यापीठाने विद्यार्थिनींकरिता एक नवे दालनच उघडले आहे. गरज आहे फक्त स्पर्धेत उतरण्याची, कल्पकतेची व अभ्यासाची !

◆◆◆◆◆

असे साहित्यिक तूच !

एका व्याख्यानमालेतील आपल्या भाषणानंतर प्रा. कुरुंदकरांनी श्रोत्यांना सांगितले, ''या विषयाशी संबंधित आपल्या काही शंका असतील तर त्या निःशंकपणे विचाराव्यात. वाटल्यास कागदावर तुमच्या शंका लिहून पाठवा.''

त्यांच्या या सूचनेनंतर त्यांच्या टेबलावर चिठ्ठ्यांचा ढीग लागला. कुरुंदकरांनी त्यातील एकेक वाचून श्रोत्यांचे शंकासमाधान करायला सुरुवात केली.

वाचता-वाचता त्यांनी एक चिठ्ठी उघडली, त्यावर फक्त एकच शब्द लिहिलेला होता. 'गाढव'.

कुरुंदकर चिठ्ठी वाचून क्षणभर स्तब्ध झाले. मग दुसऱ्याच क्षणी हसून ते म्हणाले, ''या चिठ्ठीवर फक्त ती पाठविणाऱ्या महाशयांचे नाव लिहिलेले आहे. त्यांना कोणती शंका आहे, हे मात्र कळायला मार्ग नाही.''

हेमा बाबुराव कोठावळे ११ वी कला

युवक - युवती मैत्री

कु. वत्सला सखाराम पाटील
प्रथम वर्ष कला

जीवन जगताना आपल्यासमोर अनेक प्रश्नचिन्हे उमटत असतात. त्यातील प्रत्येक प्रश्नचिन्हाचे उत्तर आपल्याला सापडतेच असे नाही. त्यातील काही प्रश्नचिन्हे व्यक्तीशी संबंधित असतात, तर काही कुटुंबाशी, काही समाजाशी तर काही राष्ट्राशी. पण माझ्यासमोर आज जे प्रश्नचिन्ह उपस्थित झाले आहे ते व्यक्तीपासून कुटुंबापर्यंत, कुटुंबापासून समाजापर्यंत आणि समाजापासून साऱ्या राष्ट्रापर्यंत. सर्वच स्तरावर भेडसावणारे हे प्रश्नचिन्ह म्हणजे आजच्या काळात युवक युवतींची मैत्री कशी असावी आणि कशी नसावी?

मी माझे वैयक्तिक मत सांगताना नमुद करेन की, युवक युवतींची मैत्री असावी. कारण या मैत्रीतून त्यांचे स्वतःचे, समाजाचे आणि पर्यायाने राष्ट्राचे हित साधणार आहे. आता कसे? हे आपण पहात असताना प्रथम मैत्री या शब्दाचा अर्थ जाणणे फार महत्त्वाचे आहे.

''कुठलाही मनात स्वार्थ न ठेवता, निष्पाप आणि पवित्र मनाने एकत्र येणे, ऐकमेकांच्या सुखदुःखात सहभागी होणे, स्वतःच्या कुठल्याही प्रकारच्या नुकसानीचा विचार न करता मित्राला संकटात साथ देणे, प्रसंगी ऐकमेकासाठी आपल्या प्रिय गोष्टीचा त्याग करणे, स्वतःच्या मनात मत्सराला थारा न देता मित्राच्या भलाईत समाधान मानणे, मित्राच्या वाईट वर्तनावर पांघरूण न घालता त्याच्याशी काटेकोरपणे वागून, वाईट वर्तनापासून त्याला शिकस्तीने परावृत्त करणे, म्हणजेच खऱ्या अर्थाने एखाद्याशी मैत्री करणे होय.

आज आपल्या समाजात युवक, युवतींची मैत्री म्हणजे एक अपवित्र वर्तन समजले जाते. ही मैत्री अपवित्र का समजली जाते याचा ज्यावेळी मी बारकाईने विचार केला. तेव्हा माझ्या लक्षात आले की याला अपवित्र म्हणण्याची चूक समाजाची नसून, ती त्या मैत्रीला अपवित्र बनविण्याऱ्या, वासनापूर्तीसाठी उतावीळ झालेल्या, केवळ एक आर्कषण म्हणून एकत्र आलेल्या मित्र आणि मैत्रीणींची आहे.

आज आपण कॉलेजच्या आवारात काही वेळ निरीक्षण केले, तर आपल्याला काय दिसते? प्रत्येक आडोशाला एक मुलगा एक मुलगी गप्पा मारत हासत, खिदळत उभी आहेत. यातील मुलगा काहीतरी डायलॉग मारीत असतो व मुलगी लाजत, डोळ्यांची किनार करीत, पायाने अर्धवर्तुळ आखीत, खालमानेने स्मित हासत त्याच्या शब्दांना हुऽ हांऽ ने उत्तरे देत असते. त्यांना ह्यासंबंधी कुणीतरी विचारले, तर हे लोक म्हणतात आम्ही ऐकमेकाशी मैत्री केली, यात वाईट काय केले? अरे, मैत्री करताना आपण असे आडोशाला जाण्याचे कारणच नसते, अस्पष्ट बोलण्याचे, लाजण्याचे तर कारण नसतेच नसते. आपल्या मनात जर अशी समाजाने विकृत समजलेली भावनाच नसेल तर आपण आपल्या मित्राशी डोळ्याला डोळे भिडवून बिनधास्त सर्वांसमोर मनमोकळेपणे बोलू शकतो. पण अशी निर्हेतुक मैत्री किती लोक करतात? तर या प्रश्नाचे उत्तर फक्त बोटावर मोजता येतील इतके!

आपल्या समाजात ९० % कॉलेज युवक युवती केवळ एक आकर्षण या हेतून मैत्री करण्यास एकत्र आलेले आपल्याला दिसतात. यात मैत्रीण आपल्या मित्राच्या गुणांचा विचार न करता, विचार करते तो फक्त त्याच्या केवळ दिसणाऱ्या मर्द बाहुंचा, त्याच्या हेअर कट्चा, कपड्याचा, एखाद्या टू व्हीलर गाडीचा. मग ती दुसऱ्याची निमित्त सांगून, अथवा फसवून का आणलेली असेना! लगेच हातात हृदय घेतलेली प्रेयसी मैत्रीणीच्या रूपात

भाळतेच त्याच्यावर! मग काय विचारता या दोन जिवांच्या मैत्रीच्या नावाआडून केलेल्या आणाभाका. ''तू म्हणजे माझ्या जीवनातील लाखमोलाचे रत्न''! ''माझ्या हृदयाचे गुलाबपुष्प करून तुझ्या वेणीत खोवीन''! असे म्हणटल्याबरोबर तर लगेच शीलदान करून मित्राच्या मिठीत जाणारी मैत्रीण समाजाच्या नित्तिमत्तेला केव्हा तिलांजली वहाते आणि आयुष्यातून उठते याचा पत्ताच लागत नाही.

आजच्या नोकरीतील स्पर्धात्मक जगात अजून आईबापाच्या जीवावर पोसत असलेला तुमचा पुळपुळीत प्रियकर अशा परिस्थितीत तुमच्यापासून पळ काढतो आणि यात बळी जातो तो तुमचा, प्रियकर स्विकारत नसतो, आईवडील नाही, समाज तर नाहीच नाही. मग जवळची वाटते माता ती, एखादी नदी अगर विहीर. मग तिच्या कुशीत तुम्ही तुमच्या जीवनाच्या स्वप्नांचा अंत करून स्वत:हून अनंतात विलीन होता. नाहीतर ज्या समाजात तुम्हाला मान, स्थान, प्रतिष्ठा मिळवावयाची होती त्याच समाजातील मान, स्थान, प्रतिष्ठा गमविलेले लाजिरवाणे जिणे तुम्ही मुर्दाडपणे जगत रहाता.

मग तुम्ही म्हणाल, लव्ह मॅरेज होतात ते गैर आहेत का? हो ते ९९% गैर आहेत आणि एक टक्का बरोबर. एकतर यामध्ये तुम्ही तुमचा समवयस्कच मित्र निवडता व त्याच्यावर प्रेम करून लग्न करता, तेव्हा संसारिक समस्यांशी सामना करणारे तुम्ही दोघेही अल्लडच असता. ऐकमेकांना समजून घेण्याची तुमच्यात कुवतच नसते. त्यामुळे असफल, आणि दुसरं म्हणजे लव्ह मॅरेजमधील जोडप्यांचा ऐकमेकांबद्दल विश्वास नसतो. नवऱ्याला वाटते आपली बायको आपल्या रूपावर जशी भाळली तशी दुसऱ्या कुणाच्या रूपावर भाळणार नाही का? आणि बायकोला वाटते नवरा आपल्या रूपावर जसा भाळला तसा दुसऱ्या कुठल्या आपल्यापेक्षा सुंदर मुलीवर भाळणार नाही का? त्यामुळे ती दोघे ऐकमेकासंबंधी सांशक. तो तिच्याबद्दल व ती त्याच्याबद्दल. अशा तऱ्हेने संसारात जर संशयाचे आगमन झाले तर तो संसार टिकूच शकत नाही. कारण संसार करण्यासाठी अत्यंत आवश्यक असलेली गोष्ट म्हणजे ऐकमेकावरील विश्वास. विश्वासच नसेल तर तो संसार रसातळाला जायला वेळ लागत नाही. आणि ही वेळ येते, ते केवळ बाह्यअंगाचा विचार करून लग्न केले जाते तेव्हा.

आता एक टक्का लव्ह मॅरेज सफल होतात त्याचे कारण म्हणजे या लग्नामध्ये भावनांनवर, शरीरावर प्रेम केलेले नसते तर पूर्ण वस्तुस्थितीची जाणीव ठेवून व्यवहारबुध्दीने विचारांवर, बौध्दिक सामर्थ्यावर प्रेम केलेले असते. त्यामुळेच त्या विवाहाला एक आदर्श स्वरुप प्राप्त होऊन तो सफल झालेला दिसतो. आज आपल्याला याच विवाह प्रकाराची नितांत गरज आहे. कारण आपल्या समाजात रुढ असलेली पूर्वापार चालत आलेली विवाह पध्दती म्हणजे ठरवून केलेला विवाह. या पध्दतीमध्ये आपण तासाभराच्या निरीक्षणातून जीवनातील महत्त्वाचा निर्णय घेत असतो. तेव्हा एवढ्या थोड्या वेळात आपल्याला आपल्या जोडीदाराचे फक्त बाह्यांगच दिसू शकते. अंतरंग दिसू शकत नाही. आणि त्यामुळेच संसारासाठी अत्यंत आवश्यक असणारा विचारातील उदातपणा, समतोलपणा, र्निर्व्यसनीपणा जोडीदारात आहेच याची खात्री बाळगता येत नाही. नसेल तर ऐकमेकांना खूपच मनस्ताप सहन करावा लागतो. व शेवटी नशीब म्हणून आहे तेच स्विकारुन त्यातच असह्यपणे जीवन जगावे लागते.

तर दुसरी आजच्या विवाहाची पध्दत म्हणजे चंचल, उतावळ्या स्वभावाने प्रेम करुन लग्न करणे व संसार थाटणे. प्रेमाच्या भुलथापा संपल्या की, वस्तुस्थितीची जाणीव होते. आणि केलय ते निस्तरले पाहिजे या दृष्टीने रडतकुढत संसार केला जातो. म्हणूनच आपण या दोन्ही मार्गातील तोटे काढून नवीन सुवर्णमध्य साधला पाहिजे. त्यासाठी आपल्याला आपल्या विचारांशी जुळणारा उदात्विचारसरणीचा, निर्व्यसनी, कर्तबगार, माणुसकीने सगळ्या गोष्टीची पारख करू शकणारा, जोडीदाराच्या हातातील खेळणे न बनणारा, बौद्धिक गरज भागवू शकणारा जोडीदार निवडला पाहिजे. अशी एखादी व्यक्ती तुमच्या आयुष्यात तुम्हाला भेटली, तर पूर्ण वस्तुस्थिती लक्षात घेऊन त्यादृष्टीने तिचा अभ्यास करा. तिच्याशी आपला संसार सुखाचा होईल का? या दृष्टीने काही प्रश्न स्वत:लाच विचारा.

१) ऐकमेकासंबंधी आदर वाटतो का?

२) ऐकमेकांच्या सहवासात बौद्धिक समाधान लाभते का ?
३) कोणतीही गोष्ट दोघांनी मिळून करताना आनंद प्राप्त होतो का ?
४) आपले स्वातंत्र्य अबाधित राहील असे वाटते का ?
५) दोघांची जीवनमूल्ये समान आहेत का ?
६) आपल्या समानतेची वागणूक मिळेल अशी खात्री वाटते का ?

संसार करण्यासाठी पुढील गुणांची गरज असते.

१) कोणत्याही बाबतीत तडजोड करण्याची तयारी.
२) ऐकमेकाविषयी आदर बाळगणे व कदर करणे.
३) प्रामाणिकपणा.
४) प्रेमाची देवाण घेवाण.
५) विश्वास ठेवणे व विश्वासास पात्र रहाणे.
६) एकनिष्ठता.
७) हट्टीपणा सोडून स्नेह, सहकार्य, सहसंवेदना जाणणे.
८) जोडीदाराच्या जबाबदाऱ्या आपणही हसतमुखाने स्विकारणे.

या सर्व प्रश्नांची तयारी दर्शविणारी समाधनाकारक उत्तरे मिळाली तर जरूर विचारा त्या व्यक्तीला. पण विचारण्यापूर्वी तुम्हाला सूज्ञपणे समजून घेणाऱ्या एखाद्या आदर्श व्यक्तीचे मार्गदर्शन घ्या. विचारताना कोणतीही मनात विकृत भावना येऊ देऊ नका. जर निर्णय होकारार्थी असेल तर पालकांना विश्वासात घेऊन याबाबत त्यांच्याशी मोकळेपणे सल्लामसलत करणे हिताचे. कारण त्यांच्याजवळ अनुभवाची शिदोरी असते. अशावेळी तो जोडीदार सुस्वभावी, कार्यक्षम असेल तर ते निश्चित तुमचा विवाह घडवून आणतील. कदाचित तुम्हाला अपयश येईल पण खचून जाऊ नका. कारण अपयश हीच यशाची पहिली पायरी असते. यावेळी स्वत:ला सावरण्यासाठी एकच काव्यपंक्ती लक्षात ठेवा.

''कधीच नव्हती माझी कविता विजयासाठी
म्हणूनच नव्हती भिती मला पराजयाची!''

पहिले विसरून जा व पुन्हा धीराने ध्येय पूर्ण करण्यासाठी प्रयत्नशील रहा. कोणाविषयी अगोदरच स्वप्ने रंगवू नका. कारण स्वप्ने उध्वस्त झाली की दु:ख होते. मला जाणीव आहे या मार्गाने तुम्ही तुमचे विवाह हे ध्येय गाठण्याचा प्रयत्न कराल तर तुमचा विजय उशिरा होईल पण त्याचे स्वरूप भक्कम असेल. या वाटेचा ज्यावेळी तुम्ही अवलंब कराल तेव्हा लग्नासाठी कोणाकडे भीक मागू नका. कारण लग्न ही भीक घालण्याची गोष्ट नाही. त्यास स्वतंत्रपणे निर्णय घेऊ द्या. जर निर्णय नकारार्थी असेल तर त्या व्यक्तीबद्दलचा आदर कमी होऊ देऊ नका. तिचे सदासर्वदा भले व्होवो. असे चिंतून तिच्या मार्गातून बाजूला व्हा. म्हणजेच मोठ्या मनाने, उदात् विचारसरणीने सर्व गोष्टी हाताळा म्हणजेच तुम्ही तुमच्या नशिबाचे स्वत:च शिल्पकार बनू शकाल. तुमच्या नशिबावर तुमचीच सत्ता चालेल.

तुम्ही ज्या व्यक्तीला विचारणार ती व्यक्ती सूज्ञ असावी म्हणजेच आपल्या वर्तनाने तुमच्या चारित्र्यावर शिंतोडे उडविणार नाही, इतकी ती विश्वासू असली पाहिजे. आणि अशी व्यक्ती निवडण्यासाठी तुमच्यात योग्य ती प्रगल्भता आली पाहिजे. तेव्हाच तुम्ही योग्य व्यक्ती निवडू शकाल.

या मार्गात सद्सद्बुद्धीचा वापर करून खूप कष्ट करावे लागतात. भावनाविवश न होता. संयमशील वृत्तीने सर्व समस्यांना सामोरे जावे लागते. थिल्लरपणा सोडून पोक्तपणाने विचार करावा लागतो. आपल्या कोणत्याही वर्तनाने आपण समाजाच्या नजरेतून खाली येणार नाही. याची काळजी घ्यावी लागते. तरच याचे फळ चांगले मधुर मिळणार असते. त्याचवेळी प्रत्येक व्यक्तीसमोरचा विवाह हा प्रश्न खऱ्या अर्थाने सुटू शकेल. व या विवाह प्रकाराचे समाजातील एक टक्का प्रमाण पंचवीस टक्यापर्यंत आघाडी मारू शकेल.

मी अनेक मुलांशी मैत्री केली पण वर सांगितल्याप्रमाणे नाही, तर मैत्री ह्या तत्त्वाच्या व्याख्येला शोभेल अशी. कुठलाही मनात स्वार्थ न ठेवता समाजातील नितिनियमांना जोपासून उदात्त अशी मैत्री केली. त्यामुळेच समाजात माझ्या मैत्रीला आदर, प्रतिष्ठा मिळाली. मी माझ्या आईवडिलांचा घरातील इतर मोठ्यांचा, समाजाचा विश्वास संपादन केला. या सर्वांनी माझ्यावर टाकलेल्या विश्वासाला मी कधीच तडा जाऊ दिला नाही व देणारही नाही. आणि माझ्या मैत्रीची प्रतिष्ठा कधीच कमी करणार नाही. मी एक वक्तृत्व स्पर्धक

असल्याने अनेक सामाजिक समस्यांवर युवक मित्रांशी चर्चा केली. युवकमित्राशी चर्चा केल्याने मी केलेले वक्तव्य एकतर्फी न रहाता दुतर्फी होण्यास मदत झाली. कारण स्त्री आणि पुरुष या दोन्हीही घटकांच्या बाजूने चर्चा झाली. हा माझ्या मैत्रीच्या वैयक्तिक फायदा. तसेच मुली ह्या व्यसनापासून फारच लांब असतात. मुलांच्यापेक्षा त्यातील तोटे मुलींना जास्त माहिती असतात. त्याप्रमाणे मलाही त्याची जाणीव असल्याने मला भेटलेल्या अनेक व्यसनी मित्राना मी विश्वासाने, पवित्र मैत्री प्रेमाने व्यसनापासून परावृत्त करू शकले. हा एक माझ्या मैत्रीचा सामाजिक फायदा म्हणावा लागेल. त्याचप्रमाणे युवकांशी मैत्री केल्याने मला त्यांच्या भावना, समस्या चांगल्या तऱ्हेने कळाल्या त्यामुळे मी त्यांच्या समस्यांचा अभ्यास करून त्यांना मार्गदर्शन करण्याचा, रूळावरून घसरलेली त्यांची गाडी पूर्ववत आणण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. व माझ्या अनेक मित्रांनी पवित्र बंधू प्रेमाने अनेकवेळा मदत केली. त्यामुळेच मी युवकयुवतींची मैत्री असावी. त्यात काही गैर नाही. हे ठामपणे सांगू शकले. कित्येकवेळा मला असा अनुभव आला मैत्रीणीपेक्षा मित्रच मैत्री निस्वार्थीपणे निभावू शकतात.

अशा तऱ्हेने मुली जर मुलांच्याबद्दलची वाटणारी खुळचट भिती काढून, पवित्र मनाने मुलांशी मैत्री करतील तर कोणत्याही मुलाला त्यांना फसविण्याचे धाडस होणार नाही. कारण मुले मुळातच मुलींपेक्षा मोठ्या मनाची असतात. ती चांगल्याशी चांगलेच वागतील. परंतु त्यांच्याशी मैत्री करताना आपल्या मैत्रीच्या पाठीमागचा पवित्र उद्देश त्यांना समजावून सांगितला पाहिजे. व निरपेक्ष मनाने भावनेवर संयम ठेवून मैत्री केली पाहिजे. आपल्या मध्ये बहिणभावाचे खेळकर, खोडकर मैत्रीप्रेम निर्माण केले पाहिजे. तेव्हाच आपण युवक युवती असा भेद न करता ऐकमेकांना समजून या दोहोंमुळे समाजात निर्माण झालेल्या समस्यांवर मात करू शकू. आणि त्याचवेळी खऱ्या अर्थाने इथे बंधुता नांदेल. व शांतता प्रस्थापित होईल. युवकयुवतींनी समाजमान्य अशा चांगल्या गोष्टींचा ध्यास घेऊन मैत्री केली तर माणुसकीला नित्तिमत्तेला तिलांजली दिलेला समाज पुन्हा सुसंस्कृतपणे नांदू शकेल.

◆◆◆◆◆

देशविदेशच्या म्हणी

हिब्रू

- धनवंताला चारित्र्याची गरज नाही.
- आजारी पडेपर्यंत खाणाऱ्याने, बरे होईपर्यन्त उपवास करावा.

ग्रीक

- सागर तेथे चाचे.
- राजकारण्याला फसवायचे असेल, तर त्यांच्याशी खरे बोला. त्याला त्याचा अनुभव नसतो.
- दया तेथे जन्म दयेचा !
- कपभर चोरल्यास चोर, मणभर चोरल्यास संवय.

पोर्तुगीज

- तुम्ही दाखवा तुमचे दोस्त, मी सांगतो तुमचा अंत.

आयरिश

- तुमचेबरोबर असेल तर कोणी आठवण करणार नाही, चूक असेल तर कोणी विसरणार नाही.

इटालियन

- जो स्वत:ला समजे शेळी, तो ठरे लांडग्याचा बळी.

अमेरिकन

- प्रत्येक वेळी नवीन निवडणुकीतून आपण हेच शिकतो की, मागच्या निवडणुकीतून काहीच शिकलो नाही.

चिनी

- विद्वानाशी एकदा संभाषण हे दहा वर्षाच्या अभ्यासापेक्षा बरे.

लॅटिन

- ज्याचा गळ सोनेरी तोच मासे धरी.

कु. शैला शिंदे
प्रथम वर्ष, कला

सपान घराचं (ग्रामीण कथा)

कु. वहिदा बी. मुजावर
तृतीय वर्ष वाणिज्य

रामू आणि रखमा गावात रहाणारं एक जोहपं. गवंड्याच्या हाताखाली काम करून मजुरी मिळविणे एवढचं काय त्यांच्या अंगी असलेले कौशल्य. एका जागी घर थाटून स्थिर होणं त्यांना शक्य नव्हते. एक वेळ भाकरी मिळाली की, दुसऱ्या वेळी उपासमार हे जणू ठरलेलच असायचं. कधी विटा देणे, कधी खोदकाम करणे असे वनवासी जीवन होतं त्याचं. कायमची नशिबाला लागलेली भटकंती अन् भटकंती!

पण मंडळी, एवढं असून सुद्धा दोघेपण बिचारी असायची कायमची हसत-खेळत! दुःख त्यांच्या तोंडावर कधी दिसायचं असं नाही. जणु देवाने त्यांना प्रसन्नतेचं वरदानचं दिले होते. लक्ष्मी-नारायण सारखा जोडा शोभत असे दोघांचा स्वभाव अगदी शांत. कायमचे समाधानी. हसरे नि निर्मळ चेहरे पण पोटात कायमचा वणवा पेटलेला, जसा कधीही न विझणारा!

दोघे कामाच्या ठिकाणीच मिळेल ते खाऊन दगडाची उशी डोक्याखाली घेऊन झोपत असत. उद्याच्या सुखाची कल्पना करत-करतच ते निद्रेच्या आधीन होत. दिवसभराच्या कष्टांनी मन मात्र काडी भरही थकलेलं नसायचं. ते कायम ताजे-तवानं अगदी गुलाबाच्या फुलाप्रमाणे टवटवीत. रखमा रामूला म्हणायची, ''हे दिस बी जातील अन सुखासामाधानाचं येतील. आणि हे बगा धनी. आपुन एक घर बांदायचं, सादं असलं तरी पण बांदायचयं.''?

''व्हयं रखमा, समद्यात पहिल्यांदा आपुन आपलं सौताच एक घर बांदायचं. हे आपलं घराचं सपान कधी तरी पुरं करायचयं''! असे रामूने म्हटल्यावर त्यांना एक जोम येई व त्या धुंदीतच ते रमत असत. त्यांना आपण बांधलेल्या घरांची घरच्या लोकांची नेहमी आठवण येई. त्यांचे समाधान, त्यांचा आनंद हे सर्व बघून ते आपलं दुःख विसरत असत. त्यांना सगळं काही आठवे जसं एखाद्या चित्रपटाप्रमाणे, दोघांचा बोलण्याचा विषयपण तोचं असे.

रखमा - ''म्हागल्या वर्सी गावच्या पाटलानं हयो मोठा चिरेबंदी वाडा बांधून घेतला. वाडा काय जणु राजवाडाच''!

रामू - ''व्हयं, काय पण त्यांचा दिवाणखाना, सनानगृह, आरामघर, अतिथीगृह, सैपाक घर अमूक नि तमूक हजार. काय पण थाट त्या वास्तुकाच्या येळंचा! पाटील तर केव्हडं खुष! जणु धन्य पावतं व्हतं भरभरून! जेवणाच्या येळी काय त्या पंगती! डोळं निसतं फिरतचं व्हतं बगं माजं''!

''व्हयं पाटलीन तर नख शिखांत सोन्यात मडली व्हती, अगदी बावन्न कशी. घर रोषणाईनं सजावटीत लखलखतं व्हतं. देवा, आमचं पण कदी घर असलं का? मोटं नगं आमाला, बारकं झोपडं तरी असलं का? त्यातच आमी वाड्याचं मालक असल्याचं समाधान मानू रे देवा''!

पाटलाबरोबर आनंदरावांचं पण घर त्यांना आठवत असे. रामू रखमाला म्हणायचा, ''आनंदरावांनी कष्टानं पै-नि-पै जमवली अन् सौताचं घरकुल बांदले. बांदकामाच्या येळी आनंदराव सारखं म्हणायचं कसं, बाळाचं बारस नवीन घरातच करीन अन् त्यालाही घराची भेट देणार म्हणून. खरच रखमा आपुनं पण आपलं घर बांदायच! अग, कावळा चिमणीची सुद्धा इवली इवली घरटी असतात तसच आपुन पण मोठ्या कष्टानं घर

बांदायच, काय पण झालं तरी बांदायचं'' !

अशा कितीतरी चेहऱ्यावरच्या आनंदानी ते खुलतं. पण त्यांचे घर मात्र प्रत्यक्षात उतरत नव्हते. पण जिद्द मात्र जिवंत होती. रामू नि रखमा नुसती स्वप्नांच्या या दुनियेतच रमत नसतं. तर कष्ट सुद्धा करायला ते मागे-पुढे पहात नसत. त्यांनी शेवटी सुदैवाने घर बांधण्याइतके पैसे जमवलेच. रात्रं-दिवस कष्ट करून एक वेळ उपास करून त्यांनी आपले उद्दिष्ट गाठले होते. दिवसाची मजुरी जाऊ नये म्हणून रात्री आपल्या घरचं थोडं-थोडं काम सुरु केलं. सरकारने भूदान कार्यक्रमाखाली दिलेला जमिनीचा तुकडा त्यांना मिळाला व कामाला जोम उत्साह आला. अन अखेर एक दिवस त्यांच स्वतःच घर तयार झालं. तो दिवस त्यांच्यासाठी दिवाळी दसऱ्यापेक्षा सुद्धा लाख-मोलाचा ठरला. कारण डोक्यावर आसऱ्याचा, मायेचा असा घरचा हात होता. गृहप्रवेश पाटलाप्रमाणे नसला तरी त्यांच्या परीने चांगला झाला. घरासमोर बाग सजली. भाजीपाला परसात पिकू लागला व तो बाजारात विकणे हा रामूचा व्यवसाय, तर फुलांच्या सुंदर-सुंदर वेण्या करणे हा रखमाचा व्यवसाय बनला. आता ते कुणाचेही नोकर राहिले नव्हते. स्वतःचे काम करण्यात एक वेगळाच अनुभवाचा आनंद त्यांना मिळू लागला. सगळीकडे आनंदी आनंद. देवाच्या घरी प्रत्येकाला न्याय मिळतो. कष्टांचं, हाल-अपेष्टांच चीज होत हे त्यांना पटले होते. त्यांनी पाहिलेले घराचं स्वप्न प्रत्यक्षात अवतरलं होतं जणु त्यांच्या दृष्टीने राजमहालच होता तो !

पण हे सर्व त्यांच्या नशीबातच नव्हते. घर बांधून जेमतेम एक महिनाच लोटला होता. घराच्या नव्या-नवलाईचे दिवस अजून तसेच वसंतातील गुलाब पुष्पाप्रमाणे सुंदर, रम्य होते. पण म्हणतात ना, 'देव देतो अन दैव नेते'. त्यांना याची तिळभरही अंधुकशीही कल्पना जणु नव्हती. एका रात्री बिचारी अशीच आपल्या सुखी संसाराच्या, घराच्या कल्पनेने झोपली होती. दूर माळावरून एक ट्रक धावत येत होता. अगदी सुसाट कधी उजवीकडे तर कधी डावीकडे अशा बेभाम स्थितीत तो येत होता. आज कुणाचे जीवन उद्वस्त होणार होते कुणास ठाऊक पण नियतीलाही तेच मान्य होते. सरळ तो ट्रक रामू व रखमाच्या विश्वात शिरला. अन त्याने करायचा तो घात शेवटी केलाचं. दैवाला सुद्धा हेच दोन निष्पाप जीव बळी घ्यायला मिळाले होते. दोघे पण जमीनदोस्त झाले होते. त्यांच्याबरोबर त्यांच्या घराची पण राखरांगोळी झाली होती. घराच्या स्वप्नाची पण राख त्या निष्पाप जिवांच्या चितेच्या अग्नीतच झाली होती. सारं गाव हळहळत होतं. त्यांच्या या सर्वनाशाने साऱ्यांची हृदये गहिवरून गेली. नियतीचा हा अजब खेळ पहावत नव्हता. निस्वार्थी, निर्मळ स्वप्नाचं एक पर्वचं संपलं होतं जणु. अगदी कायमचं.....!

◆◆◆◆◆

प्रसिद्ध आहे

बाण – अर्जुनाचा

राग – तानसेनाचा

चातुर्य – बिरबलाचे

विजय – रामाचा

दान – कर्णाचे

सत्याग्रह – महात्मा गांधीचा

वचनसिद्धता – राणाप्रतापाची

तलवार – शिवाजी महाराजांची

सेवा – हनुमानाची

पतिनिष्ठा – सावित्रीची

मातृपितृ भक्ती – श्रावण बाळाची

बंधुप्रेम – भरताचे

सत्य – हरिश्चंद्राचे

कु. सपना जयकुमार शहा
११ वी वाणिज्य

विविधतेने नटलेला भारत

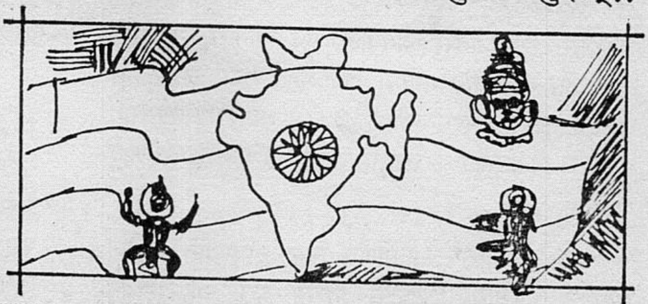

कु. मनिषा विनायक जाधव
प्रथम वर्ष कला

भारत हा विविधतेने तसेच वैचित्र्याने नटलेला देश आहे. भारत हा जरी आज समृद्ध व संपन्न असला तरी पूर्वी तो जसा भरतखंड होता. तसाच आहे. काळाच्या ओघाने त्यामध्ये थोडासा बदल झालेला आपणास दिसतो. भारत हा सर्व धर्म समभाव मानत असल्याने येथे विविध धर्माची, जातीची माणसे आपणास दिसून येतात. भारतामध्ये निरनिराळी राज्ये आहेत. त्यांची ही काही खास वैशिष्ट्ये आहेत. त्याच्या बरोबर तेथील लोकांची जी काही वैशिष्ट्ये आहेत. भारतातील निरनिराळ्या राज्यातील लोकांचे पोषाख त्यांच्या जेवणाच्या पद्धती, त्यांचे राहणीमान, त्यांचे शरीरवर्ण, त्यांची अंगकाठी ह्यामध्ये खूपच विविधता आहे. त्याचबरोबर त्यांची भाषाही वेगवेगळी आहे.

साध्या गोष्टीमध्ये ही विविधता आढळते. शरीराचा बांधा हे सुद्धा कित्येक वेळा प्रांतीय वैशिष्ट्ये ठरते. पंजाबकडील लोक बहुधा बांध्याने उंच व जाडजूड असतात. बंगाली मनुष्य हा उंचीने मध्यम, पण आडव्या बांध्याचा असतो. महाराष्ट्रातील मनुष्य हा बहुधा मध्यम उंचीचा व किडकिडीत असतो. गुजराती, मारवाडी व सिंधी मनुष्य बहुधा शरीराने स्थूल असतो. त्याचप्रमाणे त्यांच्या वर्णाचे देखील प्रांतीय वैशिष्ट्य आहे. काश्मीर व पंजाबकडील लोक बहुधा गौरवर्णाचे असतात. बंगाल, गुजरात, महाराष्ट्र ह्यामधील बरेचसे उच्चवर्णीय गौरकाय व सावळ्या वर्णाचे असतात. परंतु मद्रास, केरळ व आंध्र राज्यातील लोक वर्णाने चांगलेच काळे असतात.

स्त्रियांच्या साड्यावरूनसुद्धा त्यांचा प्रांत ओळखणे पुष्कळ वेळा शक्य होते. महाराष्ट्रातील नऊवारी सकच्छ साडीची पद्धत बहुधा आता लोपत चालली आहे. तरी ही काही अपवाद आहेत. खेड्यातील स्त्रिया अजूनही नऊवारीच साड्या नेसतात. आता हिंदू स्त्रिया नऊवारी साडी नेसतात. खिस्ती बंगाली स्त्रिया ह्यासुद्धा पाचवारी लुगडी नेसतात. परंतु खिस्ती स्त्रिया कुंकू लावीत नाहीत व मंगळसुत्र घालीत नाहीत. त्यामुळे त्या ओळखता येतात. बंगाली स्त्रिया डोक्यावरच्या भांगात कुंकू घालतात. गुजराती स्त्रियादेखील पाचवारीच साडी नेसतात. पण डोक्यावरून पदर घेतात, हा पदर उजव्या खांद्यावरून घेऊन पाठीमागे सोडलेला असतो. त्याउलट आपला चेहरा दुसऱ्याला न दिसावा याची काळजी घेणारी तसेच पदर पुन्हा पुन्हा पुढे ओढून चेहरा झाकणारी दुसरी तिसरी कोणी नसून मारवाडी स्त्री आहे हे चटकन आपल्या लक्षात येते. गुजराती व मारवाडी स्त्रिया घागरा वापरतात. त्याचा घेर खूप मोठा असतो. मुसलमान व शीख स्त्रियांप्रमाणेच पंजाब व काश्मीर येथील स्त्रिया वेषभूषेमध्ये लेंगा व अंगात एक लांब कुडते घालून ओढणी घेतात. हे त्यांचे पोशाख आहेत. वरीलप्रमाणे भारतामध्ये वेगवेगळ्या राज्यातील वेषभूषा दिसून येतात. तसेच त्यामागीलची त्यांची संस्कृतीही दिसून येते. वरील वैशिष्ट्याप्रमाणेच साधी धोतराचीच गोष्ट घेऊ या. महाराष्ट्रातील खेड्यात तसेच जुन्या पिढीतील वृद्ध हे धोतरच नेसतात. या धोतर नेसण्याच्या पद्धतीही विविध प्रकारच्या आहेत. महाराष्ट्रात धोतराची कनवट डाव्या बाजूला असते. व धोतराच्या निऱ्या उजव्या बाजूला असतात. उत्तरेत जरी धोतर नेसण्याची हीच पद्धत चालू असली, तरी गुजराती मनुष्य धोतर पायघोळ नेसतो, तर उत्तर भारतीय मनुष्य धोतर पायघोळ न नेसता जरा तोकडेच नेसतो. बंगाली मनुष्य धोतराच्या निऱ्या करून त्याचा सरळ सोगाच सोडून देतो. ह्या त्याच्या वैशिष्ट्यामुळे त्याला कोठेही ओळखून काढणे सोपे जाते. उत्तरेकडून आपण आपली दृष्टी दक्षिणेकडे फिरविली की

आपणास लुंग्या दिसू लागतील. पूर्व किनारा, मलबार, त्रावणकोर व कानडी भाषेचा प्रान्त ह्यात सर्वत्र कासोटा न घालता नुसते कमरेभोवती गुंडाळलेले धोतर दिसेल. मग हे धोतर किंवा लुंगी हे त्या प्रान्तीयांचे वैशिष्ट्यच म्हणावे लागेल.

अनेक वैशिष्ट्याप्रमाणेच नाक टोचण्यांत देखील स्त्रियांचे प्रान्तीय वैशिष्ट्ये दिसून येते. महाराष्ट्रीयन स्त्रियांचे नाक एका बाजूनेच टोचलेले असते. तर मद्रासकडील स्त्रियांचे नाक दोन्हीकडून टोचलेले असून त्यामध्ये दोन दोन चमक्या एकदम घातलेल्या दिसतात. तसेच त्यांचे नाक कित्येकवेळा मध्येच टोचलेले असते व त्या नाकात जो मोती घालतात. तो त्यांच्या वरच्या ओठावर येतो. यावरूनही आपण त्या कोणत्या प्रांतातील असतील हे ओळखू शकतो.

सर्व वैशिष्ट्याप्रमाणेच शिरस्त्राणावरूनही आपणास प्रान्त ओळखता येतो. हिंदू धर्माचे प्रतीक मानली गेलेली शेंडी आता लुप्त प्राय झाली आहे. तिच्या जागी डोक्यावर आता म्हणजेच बिटिशांच्या काळात तसेच सध्या ही पुष्कळ लोक हॅट वापरतात. राष्ट्रीय चळवळीनंतर पुष्कळांनी गांधीजींच्या गांधी टोपीचा स्वीकार केला. तरीही काही प्रांतीय वैशिष्ट्यानी युक्त अशी शिरस्त्राणे आहेत. सध्या ती लुप्त होत असली तरी त्यांच्यामध्ये एक प्रकारचे खास वैशिष्ट्य आहे. उत्तरेकडील पंजाबी लोकांचा फेटा हा मुसलमानी पद्धतीचा आहे. सौराष्ट्र व काठेवाड ह्यातील लोकांचा फेटा हाही निराळाच आहे. मारवाड्यांची पगडी, वाटोळ्या टोप्या, जरीच्या टोप्या, काळ्या घडीच्या टोप्या, निरनिराळ्या रंगाचे रुमाल, कोल्हापुरी फेटा, मावळे लोकांचे मुंडासे आणि पुणेरी पगडी ह्या सर्वामध्ये खास असे वैशिष्ट्य आहे. डॉ. राधाकृष्णन बांधत तो रुमाल हेच दक्षिण भारतीयांचे वैशिष्ट्यपूर्ण शिरस्त्राण होय.

आणखी काही भारतीयांची वैशिष्ट्ये. कोळी लोक आता सुधारले आहेत व ते अंगात शर्ट, कोट वगैरे घालतात. पण कमरेभोवती मात्र आपला लंगोटा गुंडाळल्याशिवाय रहात नाहीत. कोळीण ही इतकी वैशिष्ट्यपूर्ण स्त्री असते की, तिला कधीही ओळखून काढणे शक्य होते. तिचे बोलणे, चालणे, नेसणे ही सर्व तिची वैशिष्ट्ये होत.

निरनिराळ्या प्रान्तातील लोक ज्याप्रमाणे भिन्न भिन्न पद्धतीने वेशभूषा करतात. त्याप्रमाणे त्यांच्या जेवणाच्या पद्धतीही भिन्न असतात. दाक्षिणात्य लोक भात भरपूर प्रमाणात खातात. तेलंगणातले लोक तिखट फार खातात. उत्तर प्रान्तीय दूध, दही, फार खातात, तर कोकणी लोक गोड फार खातात. गुजरात व मारवाडचे लोक तूप फार खातात.

याप्रमाणे भारतीयांची वेगवेगळी वैशिष्ट्ये आहेत. त्यातील काही वैशिष्ट्ये लोपत चालली असली तरी ती नामशेष झालेली नाहीत. त्याचप्रमाणे प्रत्येक प्रान्तातील भाषा हेही त्यांचे एक वैशिष्ट्यच म्हणावे लागेल तसेच आणखी कित्येक वैशिष्ट्ये आपणास भारतातील लोकांच्यामध्ये दिसून येतील. जगातील सर्व देशापेक्षा भारतातच अधिक विविधता आढळून येते. अशा प्रकारे भारत हा विविधतेने व वैचित्र्याने नटलेला असा एक सुंदर देश आहे, असे आपण अभिमानाने सांगू शकतो. व म्हणू शकतो

''सारे जहासे अच्छा
हिंदूस्ताँ हमारा

◆◆◆◆◆

''मनुष्य जोपर्यंत धैर्याने विपत्ती आणि शत्रू यांच्याशी सामना करीत नाही. तोपर्यंत त्याला त्याचा मोठा बाऊ वाटतो. परंतु भगवान श्रीकृष्णाने सांगितले आहेच की, 'कार्य वा साधचेयं। देह वा पातयेयं।'

त्याप्रमाणे निश्चय करून शत्रूंशी आणि विपत्तीशी सामना केला म्हणजे भय हा शब्द स्मरणातून देखील नाहीसा होतो! सगळे जग विरूद्ध असले तरी आपण जीवनमुक्ताप्रमाणे निर्भय होतो!''

– पंडिता रमाबाई

(कु. नसीराबानू मुलाणी)
तृतीय वर्ष, वाणिज्य

मौन (कथा)

कु. शबाना बी. मुजावर
द्वितीय वर्ष वाणिज्य

शोभना आपल्याच विचारात मग्न होती. आपल्या सभोवती एक विश्व आहे हे जणु ती विसरलीच होती. मनाच्या विचारांची ती अतुट साखळी, त्यांचे ते असह्य करणारे पाश तुटता-तुटत नव्हते. प्रत्येक आई-वडील आपल्या मुलांना प्रेम, जिव्हाळा देतात. त्यांना एक नवा रस्ता दाखवतात पण तिच्या नशीबात हे सारे नव्हतेच एका इंटरव्ह्यूला जाता-जाता मनाने हा विचारांचा खेळ पुन्हा मांडला होता. तिची इच्छा नसतानाही!

लहानपणापासून लाडात. सौख्यात वाढलेली शोभना! घरची परिस्थिती अतिशय उत्तम. लक्ष्मीचा घरात कायमचा वास. त्यामुळे जगात दुःख असतं, याची तिला पुसटशीही जाणीव नव्हती. अशाच आनंदी-आनंद वातावरणात शोभना सोळा वर्षाची झाली. जणु वसंताला नवा बहार आला. ती अतिशय सुंदर दिसू लागली. चाफेकळी नाक, सुंदर निळेभोर डोळे, कमळाच्या पाकळीप्रमाणे लालचुटूक ओठ इतकी ती सुंदर! निसर्गाने जणु सर्व काही भरभरून दिले होते. सौंदर्याबरोबर सरस्वतीसुद्धा तिच्यावर कायमची प्रसन्न झालेली. यंदाच्या दहावीत तिने फर्स्टक्लास मिळवला. आई बाबा तर जणु धन्य-धन्य झाले! त्यांचा आनंद गगनात मावेना. सारेजण तिचे कौतुक करीत होते. शोभनाला तर आकाश ठेंगणे वाटू लागले. सगळीकडे आनंदाचं वातावरण होते.

शोभनाची मैत्रिण नंदा! तिला सुद्धा जेमतेम फर्स्टक्लॉस मिळाला. नोकरी करून शिकणारी पोर ती! परंतु तिचे ही घरी सर्वजण कौतुक करू लागले. प्रतिकूल परिस्थितीत शिक्षण घेऊन तिला इतके यश मिळाले, म्हणून खऱ्या अर्थाने तीच सरस ठरली होती. शोभनाचे काम ते काय? दिवसभर टी. व्ही. बघणे, मैत्रिणीशी गप्पा मारणे, खेळणे एवढेच. पण भावी आयुष्याची स्वप्ने रंगवणे हा देखील तिचा आवडीचा छंद. आपण साऱ्या मैत्रिणी मिळून कॉलेजला जायचे. पुढे खूप-खूप शिकायचं! दंगा करायचा! एकूण आपला वेळ मजेत जाणार अशी तिची कल्पना. पण दैवाला जणु हे मान्यचं नव्हते. नंदाने तर नोकरी करून रात्रीच्या कॉलेजात जायचं पक्क ठरवले होते. त्यामुळे ती जाम खुशीत! कष्टानं घेतलेल्या शिक्षणाचं मोल हिरे - माणक्यापेक्षा कितीतरी पटीनं जास्त असतं, हे तिला कळलं होतं. त्यामुळे शिकून काहीतरी व्हायचं! आपण पण काहींतरी करु शकतो हे जगाला दाखवायचे हा तिचा आत्मविश्वास!

नेहमीप्रमाणे नंदा शोभनाकडे आली व दोघी गप्पा गोष्टीत रमल्या. काहीं वेळाने शोभनाची आई म्हणाली -

''काय चाललयं एवढं खाजगी ?''

''काही नाही ग! हे आपलं कॉलेजच्या ॲडमिशनचं! कुठल्या कॉलेज मध्ये प्रवेश घ्यायचा हे ठरवतोय!'' शोभना म्हणाली.

आईचा मूड बदलला. ती म्हणाली

''पण तुला तर आता कॉलेजला जाता येणार नाही. झालं एवढं शिक्षण पुरे झालं! काय करायचयं एवढं शिकून? आम्ही काय दिवे लावले एवढे एम. ए. करून ते तुम्ही लावणार? आपल्याला पैशाची काय कमी नाही म्हणून नोकरीचा प्रश्न नाही, म्हणून आता शिक्षण बंद! तुला काय जरूरी आहे त्याची. एवढी अमाप संपत्ती आहे, नक्षत्रासारखी सुंदर आहेस. कुणीही श्रीमंताचा सुकुमार लग्नास लगेच तयार होईल. म्हणून तुझं लग्न करायचं!''

आई ह्यापुढेही बोलत होती. पण तिचे कान सुन्न झाले, डोळ्यापुढे अंधारी येऊ लागली. सारी पृथ्वी जणु गरगर फिरतेय असं तिला वाटू लागले. पण करणार काय? आईला विरोध करायला मन तयार नव्हते. घरात आई-वडिलांचा निर्णय तो शेवटचाच असायचा.

काहीं दिवसांनी शोभनाचं लग्न झालं. अगदी धुमधडाक्यात. गावातील मोठी नामवंत आसामी होती ती! मुलगा पण देखणा, सुशिक्षित, शोभनाला पूर्णपणे

शोभणारा असा. काळाचं चक्र फिरतच होते. न थाबंता, अविश्रांत. इकडे नंदा शिकत गेली. पुढे, पुढे. तिने कधी मागे वळून पाहिलेच नाही. शोभनाचं सासर सुधारीत. त्यामुळे घरी शिक्षण, कला, उद्योग यांना भरपूर वाव. शोभनाच्या पतीने तिला कॉलेजला जायला परवानगी दिली. तिला तर सारे जग ठेंगणे वाटू लागले. आपल्या इतके आज सुखी, आनंदी या जगात कुणीही नसेल, हा गोड विचार तिच्या मनात रुंजी घालत होता. कॉलेजला ती चार दिवसांनी जाणार, पण एवढ्यात तिचा संसार अर्ध्यातच उधळला. तिचे पती एका अपघातात गेले. अन शिक्षणाचा विचार पुन्हा एकदा मागे पडला. दु:खं आली तर चारीबाजुंनी एकदम हल्ला करतात. ह्यातच त्यांच्या गोडाऊनला मोठी आग लागून सारे काही संपले. काही दिवसांनी तिने ठरवले की, काहीं नाही आपण कुठेतरी नोकरी करायची. रोज सकाळी कामाच्या शोधात ती जाई व संध्याकाळी हताश होऊन परत येई. शोभनाची धडपड बघून सारे कळकळत. कुणाकडून मदत घेण्यासही ती तयार नव्हती. एकदा ती अशीच इंटरव्हयूला गेली असताना तिचा स्वत:च्या डोळ्यावर विश्वास बसेना. समोर पहाते तर काय? नंदा होती ती! आपली नंदा अन एवढ्या मोठ्या पदावर? तिला सुद्धा शोभनाला पाहून अतिशय आनंद झाला. शोभनाची ही सारी कहाणी तिला करूण वाटली. तिची ही दयनीय अवस्था पाहून ती मनोमन दु:खी झाली. नंदाला जेव्हा शोभनाने नोकरी विषयी विचारले तेव्हा ती म्हणाली -

''आता तूच बघ. इथे सारेच जण पदवीधर. द्वि-पदवीधर आहेत. तुझे तर जेमतेम शिक्षण झालयं. बघुया काहीं करता आले तर! मी नक्की प्रयत्न करीन. पण शाश्वती अशी देता येणार नाही!''

शोभनाच्या डोळ्यात चट्कन पाणी आले हे नंदाच्या चाणाक्ष नजरेतून सुटले नाही.

''काय झालं तुला रडायला? माझं काही चुकलं असल्यास क्षमा कर.'' ''तसं नाही गं! पण माझ्या आईने मला जर पुढे शिकायला दिले असते, तर ही वेळ माझ्यावर कधीच आली नसती. पण तिचा तरी काय दोष? सारा दोष तर शेवटी माझाच आहे. मीच विरोध करायला हवा होता, आईच्या निर्णयाला. पण मी तर त्यावेळी मौनचं जणु धारण केले होते. त्यावेळी मूग गिळून गप्प राहिले अन अनर्थ झाला. साऱ्या आयुष्याचा मार्गच बदलला, मौन धारण केल्यामुळे. मला वाटायचं की-आईच्या निर्णयाला निमूटपणे मानण्यातच माझं हित आहे, पण माझेचं चुकले. आईला मी शिक्षणाचे महत्त्व पटवायला हवे होते. शिक्षण, नोकरी इतर गोष्टींसाठीच उपयोगी पडत नाही, तर ते सारं जीवनचं उजळून टाकतं. अगदी सोन्यासारखं. पैसा, रुप, प्रतिष्ठा काय आज आहे, तर उद्याची त्याची शाश्वती नाही. पण शिक्षण आपल्यापासून कुणीच हिरावून घेऊ शकत नाही. पण मी तुला हे सारे का सांगतेय? हे काम तर मला पूर्वीच करायला हवे होते, आईच्या समोर. पण ते मला जमलेच नाही. माझा शांत स्वभावाने माझाच घात केला. अगदी जन्मभराचा. त्यावेळी गप्प राहून माझा सर्वनाशच झाला बघ! या एका मौनाने एक धाव दोन तुकडे केले माझ्या आयुष्याचे अन् माझे सारे आयुष्यचं झाले छिन्न - विछिन्न.

◆◆◆◆◆

असे साहित्यिक
कारखाना!

हिन्दी साहित्यिक श्रीलाल शुक्ल लखनौ येथे बदलून आले. एके दिवशी ते हजरतगंजमध्ये फेरफटका मारीत असताना, अचानक एका जुन्या मित्राची भेट झाली.

मित्राने विचारले, ''काय गुरु, सगळं व्यवस्थित चाललंय ना?''

''अरे नाही बाबा, या लालफितीच्या कारभारामुळे बंगलासुद्धा अलॉट झाला नाहीये अजून. इथं पुतण्यांच्या पलटणीबरोबर एका खोलीत दिवस काढतोय.'' श्रीलालनी दु:ख व्यक्त केलं. ''सध्या काय लिहितोयस?'' मित्राने उत्सुकतेने विचारले.

''लहान सहान लेख वगैरे.....''

''अरे एकटाच तर आहेस. अशा चिल्लर लिखाणात वेळ कशाला दवडतोस? एखादी जोरदार कांदबरी लिहून टाक!''

''बंगला मिळाल्यावर लिहीन. पंधरा बाय बाराच्या खोलीत चिल्लर मालच तयार होणार''. इती शुक्लजी.

कु. हेमा बाबुराव कोठावळे, ११ वी कला

निसर्गरम्य जंजिरा - मुरुड

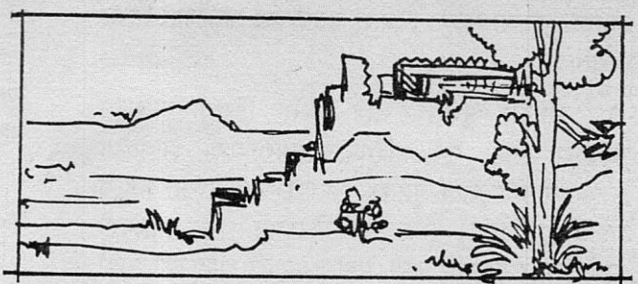

कु. शैला शिंदे
प्रथम वर्ष कला

'मे' महिन्यात सुट्टी असल्यामुळे कुठल्यातरी निसर्गरम्य ठिकाणी जावे असे आम्हा भावंडांना वाटले. दिवाळीत सुट्टीसाठी आलेल्या माझ्या मावसबहिणीने मुरुड - जंजिऱ्याची बरीच स्तुती केली होती. त्यामुळे साहजिकच या सुट्टीत सर्वांनी मुरूड - जंजिऱ्याच्या निसर्गाचा आस्वाद घ्यावा असे ठरविले. प्रथमतः मुंबई आणि तेथून मुरुड - जंजिऱ्याला जायचे ठरविले. मुंबईहून शुक्रवारी किंवा शनिवारी संध्याकाळी सप्ताहाचा अंत साजरा करण्यासाठी मुरूड - जंजिऱ्याला जाणारी मंडळी आहेत. आम्हीही तसेच गेलो.

जंजिरा - मुरूड मुंबईपासून जवळ असल्याने केवळ दोन दिवसात जंजिऱ्याची सहल करता येते. केवळ याच कारणास्तव आठवड्याच्या शेवटी किंवा एखाद्या सणावाराची आणि रविवारची सुट्टी जोडून आली की, इकडे पर्यटकांची रीघ लागते. शिवाय येथे लॉजेसची संख्या ही भरपूर आहे. तसेच याचा दरंही कमी आहे. त्यामुळे सरकारी कर्मचाऱ्यासाठी हे ठिकाण स्वस्त व सोयीचे ठरते आहे. विशेष म्हणजे येथील सर्व लॉजेस वृक्षांच्या सावलीत, निसर्गाच्या सानिध्यात आहेत.

जंजिरा मुरूडला निसर्गाची अनेक वरदाने लाभलेली आहेत. पश्चिमेला अथांग अरबी सागर, पूर्वेला अभेद्य सह्याद्री पर्वत व उत्तर - दक्षिणेला लहानसहान डोंगरदऱ्या, हिरवीगार वनराई असा निसर्गाचा त्रिवेणी संगम येथे झालेला आहे. येथे पाहण्यासारखी अनेक ठिकाणे असली तरी, जंजिऱ्याचा किनारा हेच पर्यटकांचे प्रमुख आकर्षण आहे.

जंजिऱ्याचा किनारा म्हणजे रंग काव्याची मैफलच. अगदी पहाटेपासून पर्यटक किनाऱ्यावर हजेरी लावतात. किनाऱ्याच्या पूर्वेकडे असलेल्या, नारळाच्या, माडाच्या पलीकडून लपत छपत उगवणाऱ्या अरुणाला कॅमेऱ्याच्या बिंबामध्ये पकडण्यासाठी काही पर्यटक कॅमेरे सरसावून बसलेले असतात. तर काही खुरशाल बिळातून किनाऱ्यावर आलेल्या खेकड्यांशी पाठशिवणीचा खेळ खेळत असतात. काहीजण भरतीच्या लाटांनी पायांना गुदगुल्या केल्यामुळे होणारा आनंद मनसोक्त लुटत असतात.

अरुणोदय होताच पूर्व - पश्चिमेला आणि सर्व किनाऱ्यावर केशरी रंगाची उधळण होते. सर्व परिसर तांबड्या, केशरी रंगाने भरून जातो. सूर्याचे उगवणेही सूर्य स्नान करणाऱ्या पर्यटकांना अनोखी पर्वणीच वाटते. दुपारी सूर्याचा लख्ख प्रकाश किनाऱ्यावर पडतो. उन्हामुळे तापलेल्या वाळूवर पाय ठेवताक्षणीच चटके बसतात. तरी देखील काही पर्यटक अजूनही किनारा न्याहळीतच असतात. अशावेळी किनाऱ्यावर बागडून, थकलेल्या पायांनी परतलेले पर्यटक किनाऱ्याजवळ असलेल्या एखाद्या खानावळीत भोजनाचा मनसोक्त आनंद घेतात.

सकाळी किनाऱ्यावर फिरूनही समाधान न झालेले पर्यटक पुन्हा संध्याकाळी सूर्यास्त बघण्यासाठी किनाऱ्यावर हजर होतात. इथला सूर्यास्त पाहून 'द परफेक्ट सेटींग' म्हणतात ते हेच; अशी मनाची खात्री पटते. भर समुद्रात निपचित पडलेल्या पडक्या पद्मदुर्गाच्या साक्षीने सूर्य जेव्हा क्षितिजाआड जातो. तेव्हा किनारा एकाच वेळी कॅमेऱ्याच्या पडलेल्या शेकडो फ्लॅशनी दिपून जातो.

जंजिऱ्याचा सूर्यास्त नयनांना खरोखरीच सुखदायक असतो. सूर्यास्त झाल्यावर किनाऱ्यावरील काळोख वाढत जातो. रात्री किनारा अधिकच भयाण वाटतो. किनाऱ्यावरचे काळे दगड आपले अस्तित्व दाखवू लागतात. लाटांचा आवाज देखील भीतीदायक वाटतो. अन् याच वेळी दर्यावर्दी मासे पकडण्यासाठी आपल्या

होड्या, ट्रॉलर्स येऊन विशाल सागराच्या अंतरंगात शिरत असतात.

जंजिरा - मुरूडचा सर्व परिसर हिरव्या वनराईने नटलेला आहे. पूर्व - पश्चिमेला नारळाच्या झाडांच्या भल्या मोठ्या बागा दृष्टीस पडतात. रस्त्याच्या कडेला शहाळी विकणारे बसलेले दिसतात. या माडाची माडीदेखील काढली जाते. पहाटेच्यावेळी काढलेली माडी फार गोड असते. येथे नारळ सुपारीच्या बागांची संख्या भरपूर आहे. येथून मोठमोठाले ट्रक्स भरून शहाळी मुंबईत जातात.

येथील निसर्ग बोलका आहे. प्रत्येक कणाकणातून तो तुमच्याशी संवाद साधत असतो. म्हणून असे वाटते की मुरूड - जंजिऱ्याला जावे. तेथील निसर्ग मनाने वाचावाच. शेवटी स्वर्ग स्वर्ग म्हणजे तरी काय ? यापेक्षा वेगळा असणार आहे का ?

◆ ◆ ◆ ◆

खरा साधू कोण ?

एका बादशहावर कांही संकट आले असता त्याने असा निश्चय केला की, माझ्यावरील संकट टळताच अमूक इतके धन मी साधुसंतांना वाटेन.

जेंव्हा तो संकटमुक्त झाला, तेंव्हा त्याने साधुसंतांना वाटण्यासाठी रूपयांची एक थैली आपल्या नोकराकडे दिली.

नोकर मोठा चतुर होता. त्याने ती थैली जशीच्या तशी संध्याकाळी परत आणली. बादशहापुढे हजर करीत तो म्हणाला, ''महाराज, मी पुष्कळ तपास केला, पण हे पैसे घेणारा मला कोणीही सापडला नाही.''

बादशहा म्हणाला, तू विचित्र मनुष्य आहेस. ह्या शहरात चारशे पेक्षा जास्त साधू आहेत.

नोकर म्हणाला, ''जनाब, जो साधू आहे. तो द्रव्याला कधी शिवत नाही, आणि जे मायासक्त आहेत, त्यांना ते साधू नाहीत, म्हणून मी पैसे दिले नाहीत.''

हार्दिक शुभेच्छा

सर्व सामान्यांची जिव्हाळ्याची बँक

दि कोल्हापूर जिल्हा गव्हन्मेंट सर्व्हंटस् को-ऑप. बँक लि., कोल्हापूर

(प्रधान कार्यालय - ७४६, ई, शाहूपुरी, तिसरी गल्ली, कोल्हापूर - ४१६ ००१.

स्थापना - १९१७ दूरध्वनी - २७८१३

• आकर्षक फायदे •

◆ इतर बँकापेक्षा सर्व प्रकारच्या ठेवींवर १/२ टक्का व्याज अधिक ◆

◆ ठेवीचा विमा असल्याने ठेवीची सुरक्षितता ◆

◆ पब्लिक ट्रस्ट संस्थांकडून ठेवी स्विकारणारी अधिकृत बँक ◆

◆ सर्व थरांतील लोकांकरिता आणि सर्व संस्थांकरिता आकर्षक व्याज दराच्या विविध ठेव योजना ◆

◆ प्रधान कार्यालय व गडहिंग्लज शाखेकडे लॉकर्सची सोय ◆

★ बँकेस एकवेळ भेट देऊन तिचा फायदा घ्या ★

ब. मा. तोडकर — मुख्य कार्यकारी अधिकारी

अनिल ना. लवेकर — उपाध्यक्ष

विश्वास स. माने — अध्यक्ष

व संचालक मंडळ

श्रद्धा आणि अंधश्रद्धा

कु. जया सनतकुमार कुलकर्णी
प्रथम वर्ष कला

श्रद्धा हा भारतीय संस्कृतीचा कणा आहे व संपूर्ण समाजाचा, जनमानसाचा गाभा आहे. म्हणूनच असे म्हणावेसे वाटते की, अंधश्रद्धा निर्मूलन जरूर करा, पण त्यावेळी श्रद्धेला मात्र तडा जाऊ देऊ नका.

अंधश्रद्धेमुळे मनुष्य मानसिक दृष्ट्या दुर्बल होतो, हे बऱ्याच अंशी खरे आहे. ''असेल हरी तरी देईल खाटल्यावरी''! म्हणजे जर परमेश्वर असेल तर तो मी काहीही वृत्ती न करता आळशासारखे हातपाय न हालवता बसून जरी राहिलो तरी मला देईल हे म्हणणे सर्वथा चुकीचे आहे. कर्म, भक्ती आणि ज्ञान याचा समन्वय साधता आला तर यश तुमच्या जवळ राहणार आहे. व्रत स्विकारण्यापासून बुद्धी, श्रद्धा व त्यासाठी करावे लागणारे कर्म या तिन्हीची शरीराला सवय लागते. आपल्या मनाला व शरीराला घडवण्यासाठी या व्रतांचा आधार असतो. परमेश्वरी अस्तित्व आहे का नाही हा वादाचा विषय वेगळा आहे. पण समाजात सत्प्रवृत्ती व असत् प्रवृत्ती अनादी कालापासून आहे. या सत्प्रवृत्ती म्हणजे ईश्वरी अधिष्ठान असे गृहित धरायला हरकत नाही.

जेव्हा श्रद्धा, भक्तीचा आधार असतो, तेव्हा मन हळूहळू संयमी बनते. आपल्या भारतीय देवळांमधून गाभाऱ्याच्या बाहेर सभामंडपामध्ये कासव असते व या कासवावर पाय देऊन पुढे देवदर्शनाला जावे असा संकेत आहे. पुष्कळ लोक याला अंधश्रद्धा म्हणतील, पण ही अंधश्रद्धा नव्हे! यामागचा अन्वयार्थ असा की, कासव ज्याप्रमाणे आपली सारी इंद्रिये आत ओढून घेतो त्याप्रमाणे मनुष्याने आपली इंद्रिये विषयांपासून ओढून आत घ्यावीत. कासवावर पाय देणे म्हणजे इंद्रियदमन करणे. म्हणजेच विषयोपभोगापासून अलिप्त होऊन मी ईशचरणी लीन झालो असा याचा अर्थ! यातील ईश्वर दर्शनाचा भाग सुद्धा सोडून दिला तरी यांपासून संयमाचा जो बोध मिळतो, तो यशस्वी जीवनाचा स्तंभ आहे, कारण संयमाने बुद्धी स्थिर होते. सतत विषयांचे चिन्तन करणाऱ्या पुरुषाला विषयाचे प्रेम निर्माण होते. प्रेमामुळे काम उत्पन्न होतो. कामापासून क्रोध. क्रोधामुळे संमोह निर्माण होतो व संमोहाचे रुपांतर बुद्धीभ्रंशात होते म्हणून संयमाची शिकवण मनाला असेल तर, मन स्वाधीन असेल तर स्वास्थ्य मिळते, चित्त प्रसन्न होते व सर्व दुःखाचा नाश होतो.

तुमची एखाद्या डॉक्टरवर जेव्हा श्रद्धा असते. तेव्हा तुम्ही म्हणता की, डॉक्टरांचा नुसता हात लागला तरी निम्मे दुखणे पळते. दिल्लीतील एका डॉक्टरने सप्रयोग हे सिद्ध केले आहे की, औषध म्हणून फक्त रंगीत पाणी देऊन सुद्धा काही रोगी केवळ त्या डॉक्टरवरच्या विश्वासाने बरे झाले आहेत. याचा अर्थ असा मात्र नव्हे की, तो पेशंटचा विश्वासघात करीत होता. प्रत्येक मनुष्यामध्ये निसर्गतः बरे होण्याची शक्ती असते, पण त्या शक्तीला पुरेसा वेळ दिला जात नाही. हेच तत्त्व या डॉक्टरांनी वापरले. जिथे खरोखर औषधाची गरज आहे तेथे औषधोपचार ही केले. श्रद्धेचा हा एक नमुना आहे. आजारपणात कर्म न करता देवधर्मच केला तर अंधश्रद्धा होईल पण डॉक्टरलाच परमेश्वर मानून श्रद्धेने औषध घेणे, जोडीला नामस्मरण करणे ही काही अंधश्रद्धा नव्हे.

अशा बुद्धीने हुशार, अभ्यासू मुलगी. तिची आपले शिक्षक पालक परमेश्वर साऱ्यांवर श्रद्धा! शिक्षक मला अगदी उत्तमोत्तम ज्ञान देणार ही खात्री. पालकांच्या सहकार्याची खात्री आणि या साऱ्या प्रयत्नांना ईश्वर यश देणार हा विश्वास! तिची महादेवावर श्रद्धा म्हणून ती सोमवारचा उपवास फळे खाऊन करायची. त्यामुळे तिला

ग्लुकोज, व्हिटॅमीन 'सी' वगैरे भरपूर मिळायचे. अनावश्यक झोप वा आळस यायचा नाही. मेंदू तरतरीत रहायचा व उत्साह कायम असायचा. श्रद्धेच्या आधाराने मन स्थिर व एकाग्र व्हायचे. याचा परिणाम म्हणून तिने १२ वीच्या परीक्षेत भरघोस यश मिळविले. ही श्रद्धा आहे मात्र तिच्या मैत्रिणीने अनेकांच्या सांगण्यावरून अनेक व्रते पत्करली. देवाला जाणे, फेऱ्या घालणे. सतत उपवास करणे. या साऱ्यात तिचा अभ्यासाचा वेळ वाया गेला. अती उपासाने पित्तप्रकोप झाला. परिणाम यश हातचे गमावले . ही झाली अंधश्रद्धा.

आजकाल सर्वत्र बोकाळलेली बुवाबाजी ही अंधश्रद्धा आहे. त्याला कधी ही उत्तेजन देऊ नका, देवाच्या नावावर हजारो प्राणी बळी द्यायचे! लाखोनी धनदौलत लुटायची, चारीधाम गावे फिरायची. प्रतिकूल परिस्थिती असताना कर्ज काढून होम हवन करायचे या साऱ्या अंधश्रद्धा आहेत. वास्तविक ''देव भावाचा भुकेला'' आहे. हे प्राचीन सत्य आहे. ''दोन हात, तिसरे मस्तक'' एवढेच श्रद्धेने परमेश्वराजवळ झुकवा, बस्! देवासाठी किती केले यापेक्षा किती श्रद्धेने केले याला महत्त्व जास्त आहे. बुवाबाजीचा प्रकार सोडला तर आपल्या भारतीय संस्कृतीत खरोखरच कांही संतमहात्मे असे आहेत की ज्यांनी मनुष्यजातीला किती उंच जाता येते ते दाखविले आकाशात सूर्य जेव्हा कोट्यावधी अंशांनी जळत असतो, तेव्हा आपल्या अंगात हा ९८ अंश उष्णता असू शकते. भगवान बुद्धासारखे महात्मे जेव्हा वाघिणीवर प्रेम करतात तेव्हा आपण शेजाऱ्यांवर थोडी दया करू शकतो. समाज पुढे यावा. यासाठी अशा विश्वप्रेमी पुरुषांची नितान्त गरज आहे. हे जेव्हा प्रेमाचा समुद्र उचंबळवतील तेव्हा प्रेमाचा बिंदू आपल्या जीवनात येतील. संत हे त्यागाचे व श्रद्धेचे उत्तम उदाहरण असते.

मनुष्यजीवन हे सतत सुखाने भरलेले नाही. त्यातही वेदना, दुःख, संकटे आहेतच; मानवी मनाला श्रद्धेचा आधार असेल तर तो यातून विचारपूर्वक मार्ग काढतो. मानसिक बैचेनी कमी झाली की अपार समाधान मिळते. कित्येक स्त्रिया माझ्या अंगात देवीचा संचार झाला म्हणून बेभान होऊन नाचतात. त्या मात्र मनोरूग्ण असतात. अंधश्रद्धेच्या बळी जातात. नीताचे लग्न होऊन ती एका उच्चविभूषित पुरोगामी कुटुंबाची सून झाली. वटसावित्री, हरताळका अशा व्रतवैकल्यांवर त्यांचा विश्वास नव्हता. पण उच्चशिक्षित नीताने जेव्हा मी वडाची पूजा करणारच असे सांगितले तेव्हा सर्व घर आश्चर्यचकित झाले. तिने सांगितले की ''वड हे सर्व सर्वात जास्त ऑक्सिजन देणारे झाड आहे. तेव्हा व्रताच्या निमित्ताने वर्षातून एकदा तरी पूजा, प्रदक्षिणा या निमित्ताने त्याच्या सहवासात रहावे. हा एक हेतू महत्त्वाचा! दुसरी गोष्ट अशी की वडाचे प्रचंड झाड दोन दिवसांत वाढत नाही. मेथीची भाजी दोन दिवसांत वाढते चार दिवसांत सुकते. परंतु वडाचे झाड एकदा उभे राहिले की वर्षानुवर्षे हजारोंना छाया देते. त्याच्या शाखा गगनाला गवसणी घालू बघतात. त्याचे शीर आकाशाला भिडते व मुळे पाताळगंगेची भेट घेतात. हे सारे वैभव मिळविण्यासाठी दगड-धोंड्यातून आपल्या मुलांचा पसारा रोवीत वटवृक्षाला कितीतरी वर्षे धडपडावे लागते. भारतीय संस्कृती साधना शिकविते. कुठले ही यश चुटकी वाजवली की, मिळेल असे समजू नका, लालचावू नका, घाई करू नका. अनंत साधना व अखंड परिश्रमातून यश मिळते याचे प्रतीक हा वड आहे. या वडाची पूजा का करू नये? उलट श्रद्धापूर्वक वटपूजेने अनंत साधना व कठोर परिश्रमासाठी आवश्यक असणारे कणखर मन घडेल.

आपल्या भारतीय संस्कृतीतील सारीच व्रते अशीच विचारपूर्वक घडवली आहेत पण भारतीय संस्कृती कशाचाही आग्रह धरीत नाही. ''बुद्धेः फळमनाग्रहः'' कोणत्याही तत्त्वाचा आग्रह बुद्धिमान मनुष्य धरणार नाही. वेद धर्म म्हणजे विचाराप्रमाणे वागणे. बुद्धी सांगेल त्याप्रमाणे वागणे ''अंतरीचा ज्ञानदिवा मालवू नको रे'' असेच आपली संस्कृती सांगते. अमूक ऋषी सांगतो, म्हणून कर, तमूक तत्त्वज्ञ सांगतो म्हणून कर असे नव्हे तर तुझ्या मनाला जे पवित्र वाटेल ते जरूर कर. तू तुझ्या आत्म्याचा गळा दाबू नको. बुद्धीचा अपमान करू नकोस कारण शेवटी सत्प्रवृत्ती म्हणजेच परमेश्वर आहे.

थोडक्यात सांगायचे झाले तर अंधश्रद्धा आणि श्रद्धा यांची गल्लत करू नका.

◆◆◆◆◆

विविध देशातील गणेशमूर्ती

कु. वर्षा काशिद
प्रथम वर्ष, कला

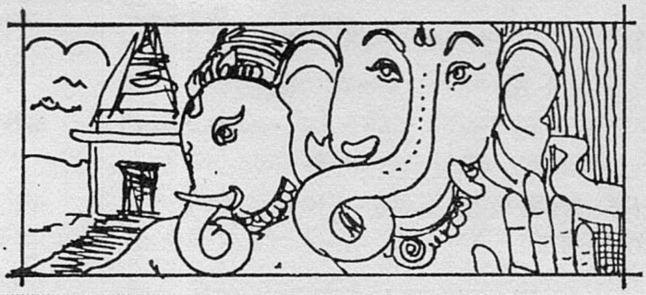

भारतामध्ये ज्याप्रमाणे गणेशाला विघ्नहर्ता सुखकर्ता दुःखहर्ता समजले जाते आणि कोणताही समारंभ करण्यापूर्वी गणपती पूजन करण्याची प्रथा परंपरेने चालत आली आहे. त्याप्रमाणे विद्येची देवता. म्हणूनही या मूर्तीची पूजा केली जाते. लोकमान्य टिळकांनी सार्वजनिक गणेशोत्सव सुरु केले. गणेशपूजनाच्या माध्यमातून लोकांचे रंजन आणि प्रबोधन करावे हाच त्यापाठीमागे मुख्य हेतू होता. अशियाखंडातील वेगवेगळ्या प्रदेशातील गणेशमूर्ती कशा विविध प्रकारच्या असतात हेच आपण पाहणार आहोत. ते अतिशय मनोरंजक आहे.

इराणमध्ये सापडलेली गणेशमूर्ती इ.स. पूर्व १ ते २ हजार या काळातील असावी, असा संशोधकांचा अंदाज आहे. युरोप, लॅटिन अमेरिका, दक्षिण आशिया व अतिपूर्वेकडील देश यामध्येही असंख्य गणेशमूर्ती यापूर्वीच सापडल्या असून मुंबईतील अखिल मुगभाट सार्वजनिक गणेशोत्सव मंडळाने गेल्या वर्षीच्या गणेशोत्सवात या विदेशस्थ गणेशमूर्तीच्या प्रतिकृतींचा देखावा उत्कृष्टपणे सादर केला होता. उपरोक्त देशातील २० निवडक गणेशमूर्ती यात समाविष्ट करण्यात आल्या होत्या. कित्येक शतकांपूर्वी आपल्या गणेश देवतेच्या मूर्ती इतक्या देशात असल्याचे पाहून प्रेक्षकांना ते अत्यंत कुतूहलपूर्ण वाटले होते.

इंडोनेशियातील जावा येथे सापडलेली गणेशमूर्ती दगडी असून 'बोरीचा गणेश' या नावाने ती ओळखली जाते. मूर्तीच्या शरीराच्या मानाने तिचे मस्तकच व चेहरा मोठ्या आकाराचा आहे. डोळेही मोठे असून भिवया जाड आहेत. विशेष म्हणजे जावातील मूर्तीपुढे मानवी कवट्या ठेवण्याची प्रथा प्राचीन काळी प्रचलित असावी. असे संशोधकांचे मत आहे. मूर्तीची पुढील बाजू भारत व इंडोनेशिया यांच्या मिश्रपद्धतीची आहे. तर पाठीमागील बाजू पूर्णतया इंडोनेशिया पद्धतीची आहे. बाईस नदीच्या अतिदुर्गम प्रदेशातील धबधब्यानजीक ही मूर्ती सापडली होती.

मेक्सिकोतील वरूण देवता :

मेक्सिकोतील कोपान मंदिरात आढळून आलेली गणेशमूर्ती इतिहासपूर्वकालीन असून वरूण देवता म्हणून ती तिकडे ओळखली जात होती. मूर्ती बैठी असून तिच्या दोन्ही हातात दिवे आहेत. ज्ञानाचे प्रतीक म्हणून हे दिवे असावेत. मूर्तीच्या डोळ्याभोवती रत्ने जडविली आहेत.

मेक्सिकोमध्ये गणेश म्हणजे सूर्याचा पुत्र असे मानले जाते.

मनुष्य गजमुख :

इंडोचीनमधील कांगत्म् प्रांतात आढळलेली श्रीविनायक मूर्ती सातव्या शतकातील असावी. पाणीदार डोळे व विद्वत्तादर्शक मुद्रा असलेली ही मूर्ती अशी असून तिला चार हात आहेत. एका डाव्या हातात पात्र असून एका उजव्या हातात झाडाची पाने आहेत. विशाल गंडस्थळ व मोठे कान यामुळे मूर्तीची भव्यता वाढली आहे. मूर्तीच्या मस्तकावर कमळ आहे.

बाळी येथील द्विभुज गणेश :

दक्षिण बालीतील जाम्ब्रान येथील गणपती अंगीरूप म्हणून ओळखला जातो. इ.स. ७ ते ८ व्या शतकाच्या दरम्यानची ही मूर्ती असावी. बालीमध्ये सापडलेल्या अन्य देव-देवतांच्या मूर्ती ब्राँझच्या आहेत. पण ही गणेशमूर्ती मात्र पाषाणातून कोरलेली आहे. या मूर्तीसारखी मूर्ती जगात अन्यत्र कोठेही दिसून येत नाही. मूर्तीच्या एकंदर

स्वरुपावरून बाली संस्कृतीचा पूर्ण प्रभाव दिसून येतो.

मूर्ती सिंहासनावर बसलेली असून सिंहासनाच्या हाताना जावा पद्धतीचे वातीचे दिले आहेत. मूर्तीच्या उजव्या हातात ज्योत असून दुसऱ्या हातात अन्नाचे पात्र आहे. कपाळावर कमळ असून मस्तकावर रेखीव मुकुट शोभून दिसतो.

मूर्तीची सोंड मात्र त्यामानाने छोटी आहे. सिंहासनाचे दिवे तसेच मूर्तीच्या हातातील ज्योत यांचा अन्वयार्थ सांगता येत नाही.

राजा किंवा राणी मरण पावल्यानंतर त्यांचे पुतळे केले जात व त्या शेजारी गणेशाची मूर्ती बसविली आहे. मृत व्यक्तीच्या दिव्य जीवन प्रवासातील सर्व अडथळे त्यामुळे दूर होऊन तिला मुक्ती मिळते. अशी तात्कालीन लोकांची श्रद्धा होती.

काबुलची गणेशमूर्ती :

काबुल (अफगाणिस्तान) येथे पाचव्या सहाव्या शतकातील गणेशमूर्ती असून गर्दिझ येथे ती सापडली व नंतर काबुल येथे आणली गेली. दर्गापीर स्तनाथनजीक असलेल्या मंदिरातील या गणेशमूर्तीची उपासना तेथील असंख्य नागरिक आजही करीत असतात. अफगाणी व भारतीय संस्कृतीच्या मिश्रणाचे दर्शन या मूर्तीद्वारे होते. मूर्ती खडी असून तिच्यावर संस्कृत भाषेतील अक्षरे कोरलेली आहेत.

याशिवाय ग्रीक शिल्पकलेची आठवण करून देणाऱ्याही काही बाबी आहेत. दागिने इजिप्शियन पद्धतीचे आहेत. मूर्तीला चार हात असून गळ्यात यज्ञोपर्वात (जानवे) म्हणून नागराज विराजमान झाले आहेत.

रोमचा द्विगुज गणेश :

रोम येथील द्विभुज गणेशमूर्तीच्या मस्तकावर शिवलिंग असून रोमन व भारतीय शिल्पकलेचा पगडा स्पष्ट दिसून येतो. रोममध्ये गणेशाला 'गुरु' मानले जाते. मूर्ती काष्ठापासून तयार केली असून इतकी वर्षे झाली तर तिच्यावर वातावरणाचा कसलाही परिणाम झालेला दिसत नाही. ज्ञानाची देवता म्हणूनच तिला मानले जाते. अन्यत्र असलेल्या गणेश मूर्तीच्या एका हातात पिसाची लेखणी व दुसऱ्या हातात (शाई ठेवण्याची) दौत आहे. याही गणेशमूर्तीच्या मस्तकी शिवलिंग आहे. कपाळावर संस्कृत भाषेतील अक्षरे आहेत.

इराणचा योद्धा गणेश :

इराणमधील लुरोस्थान पर्शिया टापूत उत्खनन करताना सापडलेली गणेशमूर्ती इ.स. पूर्व १००० ते इ.स. पूर्व २००० या काळातील असावी. सध्या ही मूर्ती पॅरिस येथील पुराणवस्तू संग्रहालयात ठेवण्यात आली आहे.

योद्धयाच्या स्वरुपातील या मूर्तीच्या डाव्या हातात सर्प असून उजव्या हातात त्रिशूल आहे. मूर्ती अनवाणी आहे. प्राचीन काळी पर्शिया, सफसिंधु आणि मध्य आशिया येथेही पाच पद्धतीची गणेशमूर्ती अस्तित्वात असल्याचे पुरावे आहेत.

पूर्व पर्शियात आर्य आणि सेमीरीझ वंशाच्या समाजाचा प्रभाव होता. गण म्हणजे सैन्य व पती म्हणजे मुख्य म्हणजे गणपती याचा अर्थ सेनापती असा होतो. आणि त्या अर्थाने गणेशाचे हे लढाऊ स्वरूप यथायोग्यच मानावे लागते.

वियतनामचा विघ्नेश्वर :

हनोईच्या ग्रंथालयातील एका धार्मिक ग्रंथात गणपतीची सहा वेगवेगळी रूपे रेखालयात आली आहेत. त्यापैकी एक म्हणजे कासवाच्या पाठीवर उभा असलेला विघ्नेश्वर, त्याच्या चारही हातात वेगवेगळी आयुधे आहेत. सभोवती इंद्र, वरूण व यम यांची चित्रे रेखाटण्यात आली आहेत.

बोर्निओचा जटाधारी श्री गणेश :

बोर्निओ येथील गणेशमूर्ती जावा पद्धतीची असून प्रत्येक अवयव सुबकपणे कोरलेला आहे. जटांमुळे श्री शंकराच्या मूर्तीचा भास व्हावा. असेच एकंदर स्वरूप आहे. मूर्ती ५ व्या शतकातील असावी असे मानले जाते.

चीनची गुढविद्या देवता :

गणेश देवता चीनमध्ये कशी आढळून येते याबद्दल विद्वानांना तसेच संशोधकांना कुतुहलच वाटत आले आहे. चीन मध्ये दोन प्रकारच्या गणेशमूर्ती आढळून येतात. एक म्हणजे विनायक व दुसरी म्हणजे कत्रीतेना यापैकी दुसऱ्या पद्धतीच्या मूर्ती फक्त चीन व जपान येथेच आढळून येतात.

तुना हौन येथील लेण्यांमध्ये आढळून आलेल्या मूर्तीचे आजंठा येथील लेण्यांशी साम्य आहे. इ.स. ५ व्या शतकात चीनमध्ये श्री गणेश ही देवता म्हणून मानली जात असावी, असे मानले जाते. बौद्ध धर्मात गूढविद्येचे महत्त्व फार असल्याने बुद्ध भिक्षूंनी आपल्या समवेत ५ व्या शतकात श्री गणेशमूर्ती चीनमध्ये नेल्या असाव्यात, असा संशोधकांचा अंदाज आहे.

इ. स. ७७४ मध्ये चुंगुन्शी या चीनी बौद्ध भिक्षुने लिहिलेल्या ग्रंथातही गणेशमूर्ती कशी बनवावी ? तिच्यापुढे प्रार्थना कशी करावी ? वगैरे माहिती सविस्तरपणे देण्यात आली आहे. पूजाविधी व त्याची फलश्रुती यांचेही वर्णन त्यात आहे.

नेपाळचा सूर्यविनायक :

नेपाळमध्ये गणेश सूर्याचा पुत्र असे मानतात. सूर्य विनायक असेही त्यास संबोधले जाते. सूर्यविनायकाचे मंदिर काठमांडूपासून ८ किलोमीटरवर असलेल्या भाटगाव येथे आहे. विनायकाची मूर्ती दोन मूषकांवर आरूढ झाली आहे. मूर्ती सभोवती शिवलिंगे आहेत.

सम्राट अशोकाची कन्या चारुमती हिनेही नेपाळ मध्ये गणेशमंदिर बांधवून घेतले होते.

कंबोडियातील महालीला मुद्रा श्रीगणेशाची मूर्ती १३ व्या शतकातील असून ब्राँझच्या या गणेशमूर्तीवर ठिकठिकाणी जडजवाहीर जडविण्यात आले आहे.

या तऱ्हेची मूर्ती भारतात कोठेही आढळून येत नाही. चीनमधील राजे ज्या पद्धतीने सिंहासनावर बसत असत. त्या पद्धतीने या मूर्तीची बैठक आहे. गणेशाचा उल्लेख कंबोडियात प्राहक्नेस असा केला जातो. भारतीय, जावा व चिनी या तिन्ही संस्कृतीच्या मिश्रणाचे दर्शन येथे दिसून येते.

व्यापारी विघ्नहर्ता :

ब्रम्हदेशातील श्री गणेशमूर्तीला 'व्यापारी विघ्नहर्ता' असे संबोधले जाते. इ. स. ६ व्या शतकात श्याम घराण्याच्या राजवटीत ही मूर्ती बनविली गेली असावी ही अत्यंत प्रसन्न मुद्रेची आहे. अन्यत्र आढळणाऱ्या मूर्ती त्या मानाने जरा उग्र मुद्रेच्या दिसतात. मूर्तीच्या एका बाजूला उंदराची मूर्ती आहे.

जपानचा श्री गणेश :

चीनी विद्वानांकडून हिंदू संस्कृतीचा परिचय होईपर्यंत म्हणजे इ. स. ९ व्या शतकापर्यंत जपानला श्री गणेशाची माहिती नव्हती. ९ व्या शतकात कोबादाईतीने जपानमध्ये पहिल्यादांच श्री गणेशाच्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना केली. जपानमधील गणेशमूर्ती आकाराने छोट्या असल्यातरी हसऱ्या मुद्रेच्या आहेत.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

असे साहित्यिक
तुम्ही सुद्धा !

एका नवश्रीमंत महाशयांनी साहित्यिक बाळ सामतांना अनाहूत सल्ला दिला, "दिवाळीच्या रात्री घराची सगळी दारं उघडी ठेवा. म्हणजे लक्ष्मीला घरात प्रवेश करायला अडचण येणार नाही."

"तुम्हीसुद्धा उघडी ठेवा. कारण तुमच्या घरातून ती निघाली तरच माझ्या घरी येऊ शकेल." बाळ सामंत मिष्किलपणे म्हणाले.

हेमा बाबुराव कोठावळे
११ वी कला

असे साहित्यिक
रहस्य :

एका कवी संमेलनात रात्रभर तेवढ्याच उत्साहाने शेवटपर्यंत टिकून राहिलेल्या हिंदीकवी काका हाथरसींना एका पत्रकाराने उत्सुकतेने विचारले, "काका, या वयातही तुमच्या उत्साहाचं रहस्य तरी काय आहे ?"

काकांनी त्या पत्रकाराला जवळ बोलावले व एखादे रहस्य सांगावे, अशा थाटात त्याच्या कानात पुटपुटले, "हे बघ, आताच मी हे रहस्य उघड करू शकत नाही. सध्या टॉनिक बनविणाऱ्या दोन कंपन्याशी माझी बोलणी चालू आहेत. जी कंपनी जास्त पैसा देईल, त्या कंपनीचं टॉनिक माझ्या उत्साहाचं रहस्य असेल....."

हेमा बाबुराव कोठावळे
११ वी कला

लोकसंख्या शिक्षण : आवश्यकता

कु. सुजाता बाबासो मगदूम
प्रथम वर्ष, कला

समाजात विकास घडत असताना ज्या समस्या निर्माण होतात. त्यामुळे समाजाच्या प्रगतीला गालबोट लागून समाजाची काही बाबतीत अधोगती होते. यातीलच एक समस्या म्हणजे लोकसंख्या वाढ होय. यामुळे अनेक समस्या व अडचणी निर्माण होतात. त्या टाळण्यासाठी त्याची कारणे व परिणाम समजणे गरजेचे आहे. ते समजावून सांगणे म्हणजे लोकसंख्या शिक्षण होय. लोकसंख्या शिक्षण म्हणजे केवळ कुटुंबनियोजन किंवा लैंगिक शिक्षण नव्हे, तर लोकसंख्येच्या संख्येपेक्षा गुणात्मकदृष्ट्या विचार करणे होय. ह्या समस्या कमी करण्यासाठी शासन उपाययोजना करते, त्याला जनतेने मोठ्या प्रमाणात सहकार्य दिल्यास ही समस्या कमी होण्यास मदत होईल.

भारतात ह्या समस्येने उग्ररुप धारण केलेले आहे. दरवर्षी एक कोटी चाळीस लाख लोकांची भर भारतीय लोकसंख्येत पडते. दोन हजार साली भारताची लोकसंख्या शंभर कोटी होईल असा शास्त्रज्ञांचा अंदाज आहे. त्यावेळी भारत चीनला मागे टाकून जगात जास्त लोकसंख्या असणारा पहिल्या नंबरचा देश असेल. ह्या समस्येकडे गंभीरतेने लक्ष न दिल्यास भारताला भावी काळात कोणकोणत्या भयंकर समस्येला तोंड द्यावे लागेल याची कल्पना सुध्दा करता येणार नाही. म्हणून ही समस्या का निर्माण झाली? याची कारणे पाहणे आवश्यक आहे.

पहिले कारण म्हणजे भारतीय समाजात मोठ्या प्रमाणात असलेल्या अंधश्रध्दा. भारतात मोठ्या प्रमाणात बालविवाह होताना दिसतात. त्यामुळे जननक्षमतेचा कालावधी जास्त मिळतो. त्याचा परिणाम जास्त मुले जन्माला येतात. तसेच मुलगा हा वंशाचा दिवा मानतात. त्यामुळे कितीही मुली झाल्या तरी व्यक्ती मुलगा होण्यासाठी वाट पाहते. या सर्वांचा परिणाम लोकसंख्या वाढीत होतो.

भारतात दारिद्र्यरेषेखाली जीवन जगणारी लोकसंख्या चाळीस टक्के आहे. डॉ. कैस्ट्रोच्या मते, ''निकृष्ट आहार घेणाऱ्या व्यक्तींची प्रजोत्पादन क्षमता जास्त असते.'' तसेच आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी त्या जास्त मुलांना जन्म देतात. त्या मुलांना शिक्षण, आरोग्यविषयक सोयी मिळत नाहीत. निकृष्ट आहारामुळे व्यक्तीची कार्यक्षमता कमी होते. त्याचा परिणाम उत्पादन कमी होते.

स्वातंत्र्योत्तर काळात मोठ्या प्रमाणात आरोग्यविषयक सोयी पुरविल्यामुळे मृत्यूदरात खूप मोठ्या प्रमाणात घट झालेली दिसून येत. एकोणीशे एक्कावन साली मृत्यूदर दरहजारी सत्तावीस होता. तो एकोणीशे एक्क्याण्णव साली दहा पर्यंत घटला आहे. त्यामानाने विचार करता जन्मदरात खूप घट झालेली दिसून येत नाही. एकोणीशे एक्कावन साली जन्मदर दरहजारी एक्कोणचाळीस होता. तो एकोणीशे एक्क्याण्णव पर्यंत तीस पर्यंत घटला. त्याचा परिणाम निव्वळ लोकसंख्या वाढीत झाला.

भारतातील एक्काहत्तर टक्के लोकसंख्या ग्रामीण भागात राहते. आणि भारताची अर्थव्यवस्था कृषिप्रधान आहे. त्यामुळे ते शेतकरी शेताच्या कामासाठी जास्त मुलांना जन्म देतात. तसेच ग्रामीण भागात मोठ्या प्रमाणात संयुक्त कुटुंब पध्दती असल्यामुळे आईवडिलांना मुलांच्या पालनपोषणाची जबाबदारी पडत नाही. त्यामुळे त्यातील अडचणी समजून येत नाही. या सर्वाचा परिणाम लोकसंख्या वाढीत होतो.

भारतात पन्नास टक्के लोक निरक्षर आहेत. ते खूप मुलांना जन्म देतात. त्यांना लहान कुटुंबाचे महत्त्व कळत नाही. कुटुंबनियोजनाविषयी माहिती नसते. त्यामुळे लोकसंख्या वाढते.

वरील सर्व कारणामुळे भारताच्या अनेक क्षेत्रावर दुष्परिणाम झालेले दिसून येतात. नियोजन काळात राष्ट्रीय उत्पन्न वाढलेले दिसून येते. परंतु दरडोई उत्पन्न वाढीचा वेग मात्र खूपच कमी म्हणजे एक पूर्णांक पाच दशांश आहे. कारण उत्पन्नातील बराचसा भाग लोकांच्या भरणपोषणावर खर्च होतो. त्यामुळे बचत कमी होते. भांडवलनिर्मिती मोठ्या प्रमाणात न झाल्याने नवीन उद्योग स्थापन होत नाहीत. त्याचा परिणाम औद्योगिक विकासाला खीळ बसते. सरकार खूप मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्माण करीत असले तरी वाढत्या लोकसंख्येला ते अपुरे पडतात. त्यामुळे बेकारांच्या संख्येत खूप मोठ्या प्रमाणात भर पडलेली आहे. या वाढत्या लोकसंख्येला अन्नधान्य पुरविण्यास भारतीय शेती असमर्थ आहे. त्यामुळे परदेशातून अन्नधान्य आयात करावे लागते. यासाठी मौल्यवान परकीय चलन खर्च करावे लागते. म्हणून भांडवली वस्तूंच्या आयातीसाठी मोठ्या प्रमाणात परकीय चलन उपलब्ध होत नाही. त्याचा परिणाम आर्थिक विकास जलद होत नाही. त्याचबरोबर कर्त्या लोकसंख्येचे प्रमाण कमी आहे आणि अनुत्पादक लोकसंख्या जास्त आहे. परिणामी उत्पादन कमी होऊन निर्यातीला खीळ बसते. कित्येक लोक निकृष्ट राहणीमानात अजूनही जीवन जगतात. अशा तऱ्हेने भारतीय अर्थव्यवस्थेवर व समाजव्यवस्थेवर दुष्परिणाम झालेला दिसून येतो.

वरील सर्व दुष्परिणाम नाहीसे करण्यासाठी लोकसंख्या शिक्षणाची गरज आहे. भावी पिढीला या समस्येची गंभीरता कळण्यासाठी त्यांना कॉलेजमध्ये लोकसंख्या नियंत्रणाचे महत्त्व पटवून दिले पाहिजे. तसेच पंधरा ते एकोणसाठ वयोगटातील उत्पादन करणारे प्रौढ लोक पन्नास पूर्णांक नऊ दशांश टक्के आहेत. ते उद्याच्या बेचाळीस टक्के मुलांना घडविणारे पालक आहेत. म्हणून त्यांना या समस्येचा गंभीरतेने विचार करण्यास सांगितले पाहिजे.

भारतात सुशिक्षित वर्गाचे प्रमाण कमी आहे. मोठ्या प्रमाणात शैक्षणिक संस्थांचा विस्तार करून सर्वांना शिक्षण दिल्यास सुशिक्षित वर्गाचे प्रमाण वाढेल. सुशिक्षित वर्गाला लहान कुटुंबाचे महत्त्व कळते. तसेच आर्थिक विकासात शिक्षणाला फार महत्त्व आहे. शिक्षणामुळे व्यक्तीविकास होतो. सुधारलेले व्यक्तिमत्व देशाच्या प्रगतीला हातभार लावते. सामाजिक व आर्थिक प्रगतीचा कणा म्हणजे शिक्षण होय. याचा परिणाम लोकसंख्या नियंत्रणास मदत होईल.

शासन लोकसंख्या नियंत्रणासाठी राष्ट्रीय योजनेत खूप रुपये खर्च करते. कुटुंब कल्याण योजनेमार्फत लहान कुटुंबाचे महत्त्व पटवून सांगणे, विवाहाची वयोमर्यादा वाढविणे, दोन मुलांमध्ये अंतर ठेवणे, कुटुंबातील जबाबदार व्यक्ती आई-वडील यांना शिक्षण देऊन जबाबदार पालक बनविणे, प्रौढ शिक्षण, प्रसुतीपूर्व व नंतरची काळजी, मानसिक आरोग्य, मुलांचे विविध प्रश्न, आदर्श पालकत्व, याविषयी जनतेला समजावून सांगणे त्याचा व्यवहारात उपयोग करण्यास भाग पाडले पाहिजे.

भारतात स्त्रियांचे प्रमाण लोकसंख्येच्या निम्मे आहे. त्यातील निम्म्यापेक्षा जास्त स्त्रिया अशिक्षित आहेत. त्यांना समाजात कनिष्ठ स्थान आहे. त्या निर्णयप्रक्रियेत तसेच एकूण विकास कार्यात सहभागी नसतात. म्हणून त्यांना शिक्षण दिल्यास लहान कुटुंबाचे महत्त्व समजून तसेच नोकरी करण्यामुळे लोकसंख्या नियंत्रित होईल म्हणून सरकार मुलींना बारावी पर्यंतचे शिक्षण मोफत देते.

शहरीकरण हे लोकसंख्या नियंत्रणास मदत करते. भारतात शहरात फक्त बावीस टक्के लोकसंख्या राहते. जर शहरीकरणाला प्रोत्साहन दिल्यास लोकसंख्या नियंत्रित होईल. कारण शिक्षण, आरोग्य, संस्कार, नोकरी, विभक्त कुटुंब पद्धती, महागाई या कारणामुळे शहरात ग्रामीण भागापेक्षा लोकसंख्या वाढीचा वेग कमी असतो.

वाढत्या लोकसंख्येमुळे शेतीवर अतिरिक्त लोकसंख्येचा ताण पडतो. त्यामुळे शेती उत्पादन घटते. तसेच जंगलतोड, पावसाचे प्रमाण कमी झाले आहे. त्यामुळे हवा, पाणी, अन्न यांचे प्रदूषण वाढले आहे. त्याचा परिणाम माणसाच्या वैयक्तिक व सार्वजनिक आरोग्यावर होत आहे. त्याची प्रौढांना जाणीव करून दिली पाहिजे.

श्री. अशोक मेहता यांच्यामते, ''कुटुंबनियोजन चळवळ ही स्वातंत्र्य चळवळीपेक्षा महत्त्वाची आहे. त्यामुळे त्याची पोटतिडकीने अंमलबजावणी केली पाहिजे. तसेच समाजातील सर्वांनी सहभागी झाल्याशिवाय ती यशस्वी होणार नाही.''

भारतात कुटुंब नियोजन कार्यक्रम व्हावा तेवढा यशस्वी झालेला नाही. त्यासाठी कर्मचाऱ्यांनी सेवा दृष्टीने हे काम केले पाहिजे. खासदार, आमदार, सहकारी संस्थामधून निवडून आलेले प्रतिनिधी, नगरपालिका, ग्रामपंचायती यातून निवडून गेलेले सभासद तसेच शिक्षक, प्राध्यापक अशा समाजातील सर्व स्तरावरून नेतृत्व करणाऱ्या व्यक्तींनी कुटुंबनियोजन करून एक किंवा दोन मुलांचे मर्यादित कुटुंब असावे असा जनतेला आदर्श घालून दिला पाहिजे.

कुटुंब नियोजन कार्यक्रम मोठ्या प्रमाणात ग्रामीण भागात व झोपडपट्टीत राबविले पाहिजेत. त्याचे महत्त्व पटवून सांगण्यासाठी टि.व्ही., रेडिओ, सिनेमा, नाटक, चित्रफिती, पोस्टर्स, लोकनाट्य, पथनाट्य इ. प्रसारमाध्यमांचा मोठ्या प्रमाणात वापर केला पाहिजे.

कायद्याने ठरवून दिलेल्या विवाहाचे मुलीचे वय अठरा वर्षे व मुलाचे वय एकवीस वर्षे पूर्ण झाल्याशिवाय विवाह करू नये असे पटवून सांगणे, त्यामधील सामाजिक व वैयक्तिक फायदे सांगणे, अंधश्रद्धांचे निर्मूलन, द्विभार्या प्रतिबंधक कायदा एका मुलीनंतर ऑपरेशन करून घेणाऱ्यांना शासन दहा हजार रु. बक्षीस देते. याचा परिणाम लोकसंख्या नियंत्रित होण्यावर होतो.

भावी पिढी सुखी-समाधानी व्हायची असेल तर ''लोकसंख्या वाढ नियंत्रण'' ही काळाची गरज आहे. त्यामुळे पुढच्या पिढीला शैक्षणिक, आरोग्यविषयक सोयी मोठ्या प्रमाणात मिळून त्यांचा व्यक्तिविकास होईल त्याचा परिणाम भारताचा आर्थिक विकास जलद होऊन लोकांचे राहणीमान सुधारेल यासाठी सर्व जनतेने आत्मीयतेने प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

◆◆◆◆◆

तुम्ही काय करू इच्छिता ?

पोहू इच्छिता तर ज्ञानसागरात पोहा.
घेऊ इच्छिता तर सद्गुण घ्या.
टाकू इच्छिता तर दुर्गुण टाका.
चालू इच्छिता तर सन्मार्गावर चाला.
ऐकू इच्छिता तर सदुपदेश ऐका.
बोलू इच्छिता तर गोड बोला.
मिळवू इच्छिता तर यश मिळवा.
गिळू इच्छिता तर क्रोध गिळा.
सोडू इच्छिता तर दुर्व्यसने सोडा.
करू इच्छिता तर परोपकार करा.
होऊ इच्छिता तर आदर्श नागरीक व्हा.
गाऊ इच्छिता तर थोरांचे गुणगान गा.
आठवू इच्छिता तर वीरांची कृत्ये आठवा.

कु. सपना जयकुमार शहा
११ वी वाणिज्य

एड्स

कु. अर्चना निंबाळकर
प्रथम वर्ष कला

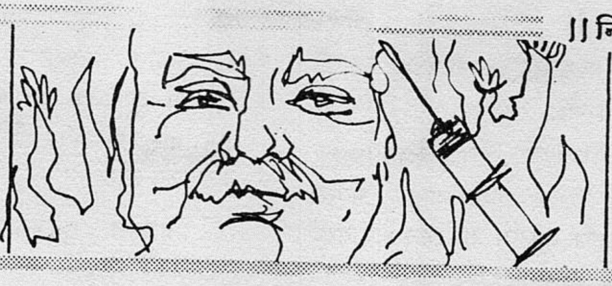

भारत देश हा जगाच्या तुलनेनुसार प्राचीन काळापासून अनेक संस्कार चाली रुढी आणि आदर्श परंपरा जोपासत वाटचाल करीत आला आहे. जगामध्ये एवढ्या घडामोडी होत असतानासुद्धा भारतातील या आदर्श परंपरेवरती कोणताही परिणाम दिसून आला नाही. परंतु या सर्व परिस्थितीत १९८४ ते ९५ नुसार कोणाची तरी दृष्ट लागली असावी आणि त्यामुळेच 'एडस्' सारख्या महाभयानक रोगाचा या देशामध्ये शिरकाव होऊ शकला असावा.

'एडस्' हा रोग विशिष्ट अशा विषाणूंमुळे (HIV-III) (Virus) होतो. विषाणूमुळे होणारे रोग हे मूलत:च जीवाणूमुळे (Bacteria) होणाऱ्या रोगांपेक्षा उपचार दृष्ट्या अवघडच असतात. जीवाणू आणि विषाणू यांच्या जीवन पद्धतीमधील फरक त्यास कारणीभूत ठरतो. स्वत:चे संवर्धन आणि पुनरुत्पादन करण्याची क्षमता जीवाणूंमध्ये आहे. त्यामध्ये आवश्यक अशी जैव रासायनिक सामुग्री जीवाणूंकडे आहे. त्यात मुख्यत्वे विकरांचा (Emzymg) समावेश असतो. अर्थातच मग विषाणू स्वत:चे पुनरुत्पादन स्वत: करू शकत नाहीत.

आपल्या शरीरामध्ये सर्व रोगजंतूचा मुकाबला करणारी एक योजना निसर्गाने ठेवली आहे. त्यास शास्त्रीय भाषेत 'इम्युनिटी सिस्टीम' असे म्हणतात. आपल्या शरीरामध्ये रोगजंतू अथवा रोगजंतू रसायने यांचा शिरकाव होताच ही यंत्रणा उत्तेजित होते. ही यंत्रणा Antibodies (ॲटीबॉडीस्) किंवा Immunoglobins (इम्युनोग्लोबीनस्) प्रथिने तयार करतात. ह्यांच्या मदतीने रोगजंतूचा प्रतिबंध केला जातो. एवढेच नव्हे, तर रोगजतुंच्या विषाचे उदासिनीकरण होऊन त्यांना निष्क्रिय बनविले जाते. परंतु एका जंतूविरूद्धचा ॲटिबॉडीस दुसऱ्या जतुंविरूद्ध काम करीत नाहीत. रक्तामधील रसपेशी (Lumpholytes) हा त्यातील अत्यंत महत्त्वाचा घटक आहे. आणि त्यामुळे आपण रोगांना बळी पडत नाही. अर्थातच 'एडस्ची' बाधा झाली की, रोगप्रतिबंधक क्षमता नाहीशी होते आणि मग कोणत्याही रोगजतूंना माणूस बळी पडतो. हा रोग एका माणसापासून दुसऱ्या माणसाकडे पसरविण्याचे मार्ग खालीलप्रमाणे आहेत.

१) एडस्च्या रोग्याशी शारीरिक संबंध (लैगिंक संबंध)
२) एडस्चे विषाणू रक्तामध्ये वाढतात. त्यामुळे रक्तदानात वापरावयाचे रक्त हा एक मार्ग ठरतो.
३) रक्तवाहिन्यामध्ये औषधे टोचण्यासाठी वापरावयाच्या इंजेक्शनच्या सुया आणि सिरींजेस
४) सामान्यपणे रक्ताशी संपर्क येणाऱ्या कोणत्याही वस्तू उदा. अगदी दाढीचे ब्लेड! दाताचा ब्रश याद्वारे ही 'एडस्' विषाणूंचा प्रसार झाल्याची काही उदाहरणे आहेत. 'एडस्'चे विषाणू रसपेशींमध्ये प्रवेश करून त्यांचा समूळ नाश करतात. त्यामुळे रोगनिवारक अशी यंत्रणाच कोलमडून पडते.

१९७० च्या सुमारास आफ्रिकेतील मॅकाक्रन्स वा तत्सम जातीच्या माकडामध्ये वास्तव्य करणारा 'एडस्' चा विषाणू युरोपमध्ये उपचारासाठी येणाऱ्या आफ्रिकी लोकांद्वारे पोहोचला. 'एडस्' ह्या रोगाचे अस्तित्व योगायोगानेच ध्यानी आले. १९८१ साली अमेरिकेत न्यूयार्क व सॅनफ्रान्सिको येथे 'कापोसीन सारकोमा' या कर्करोगाचे व न्यूमोसिस्टिज करीनी न्युमोनिआचे प्रमाण एकाएकी वाढले आणि ह्या परिस्थितीचा वेध घेता घेता 'एडस्ची' पावले सर्वत्र उमटल्याचे शास्त्रज्ञांना आढळून आले.

HIV Positive (Human Immunoglobin virus positive) या विषाणूमुळे 'एडस्' रोग होतो हे सिद्ध झाले. डिसेंबर १९८६ ला एडस्विषयक तपासणी मुंबईतही झाली. त्यावेळी एडस्ची लागण झालेले ६ रुग्ण आढळून आले होते. व देशामध्ये एडस् रूग्णांची संख्या २.५% एवढी होती. डिसेंबर १९८८ ला ३.५% झाली. १९८९ मध्ये मुंबईतील एडस् रूग्णांची संख्या ५७४ वर

सरकली. डिसेंबर १९९० मध्ये भारतामध्ये एडस् रूग्णांची संख्या ५.२ टक्के झाली तर, सप्टेंबर १९९२ ला ही टक्केवारी ७.५ टक्क्यापर्यंत जाऊन पोहोचली.

आज भारतामध्ये ५७०० एडस् वाहक वावरत आहेत. मुंबई, मद्रास आणि मणिपूर या तीन केंद्रामध्ये बहुतांश एडस्वाहक आहेत. जगातील ६० लाख व्यक्तींना आज एडस्ची लागण झाली असल्याचा शास्त्रज्ञ अंदाज वर्तवितात. ह्या ६० लाग व्यक्ती इतरांना हा रोग प्रेमाने देतील आणि एडस् लागण झालेल्यांची संख्या दुपटी-तिपटीने वाढीस लागेल. ह्या रोगाने श्रीमंतांच्या महालापासून गरिबांच्या झोपडीपर्यंत कोणालाही मोकळे सोडलेले नाही. सशक्त आणि मध्यम वर्गातील भरपूर लोक एडस् वाहक आहेत. एडस् हा महाभयानक रोग साऱ्या जगालाच आपल्या मृत्यूच्या दाढेत घेऊन उभा आहे.

आतापर्यंत भारतामध्ये (१९९३ डिसेंबर) एडस् रोग्यांची संख्या फक्त ११००० नोंदली आहे. मुंबई हे 'एडस्' संशोधन आणि नियंत्रण करणारे मुख्यकेंद्र आहे. आणि ह्याच शहरामध्ये असा अंदाज व्यक्त केला जातो की, १९९५ मध्ये फक्त मुंबईमध्ये एडस् रूग्णांची संख्या अर्ध्यालाखावरती गेलेली असेल. ही फक्त कागदोपत्राचीच आकडेवारी आहे. प्रत्यक्षात मात्र ही संख्या ११ ते १५ पटीने जास्त असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

प्रत्येक वर्षी भारतामध्ये एडस् रूग्णांची संख्या दुप्पटीने वाढत चाललेली आहे. एडस्चे वैशिष्ट्य असे की, त्याचा प्रसार सर्वाधिक प्रमाणावर अविकसित देशामधूनच होत आहे. जगभरात सगळीकडे त्याचा जेवढा प्रसार होतो. त्याच्या ६६ टक्के प्रसार केवळ अविकसित राष्ट्रामधूनच होत आहे. हे प्रमाण सातत्याने असेच वाढत राहिले तर इ. स. २०१० साली तर अशी परिस्थिती निर्माण होणार आहे की, त्यावेळी एकूण 'एडस्' प्रकारातल्या ९० टक्के प्रसार या अविकसित देशांमधूनच होत असेल. एडस्चा वापर असा अनिर्बंध राहिला, तर १९९६ मध्ये प्रत्येक ३ भारतीय गृहिणीपैकी एकीला 'एडस्' झालेला असेल असे भारतीय डॉक्टरांनी बजावले आहे.

येत्या ५ वर्षात ६०,००० भारतीय रूग्ण रूग्णालयीन उपचारासाठी दाखल होतील असा अंदाज 'हू' या जागतिक आरोग्य संघटनेने 'आय. सी. एम्. आर.'ला (इंडियन कौन्सिल ऑफ मेडिकल रिसर्च) कळविला आहे.

एकट्या मुंबईमध्ये दर महिन्याला ६ हजार व्यक्तींना वेश्याद्वारेच रोगाची लागण होत आहे. अशाप्रकारे एडस् दूषित झालेल्या व्यक्तींमध्ये दिवसाकाठी साडेतीनलाख शरीरसंबंध तरी जुळत असतील असा अंदाज आहे.

जगामध्ये ह्या विषाणूमुळे १ मिलीयन लोक बळी पडण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे सामाजिक आणि आर्थिक प्रतिबंधांना तडा जाणार आहे. आशियामध्ये नोव्हेंबर १९९२ मध्ये झालेल्या दुसऱ्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेमध्ये असे बोलण्यात येते की, सध्याची परिस्थिती ही ह्या रोगाची सुरुवातीची पायरी आहे. आणि ही इतक्या गतीने साऱ्या जगभर पसरेल की, हा रोग धोक्याच्या सुचनेपलीकडे केव्हा गेला हे कळणार सुद्धा नाही.

सध्या १००० वस्तीमध्ये 'एडस्' रूग्णांचे प्रमाण ८ टक्के आहे परंतु ही संख्या आफ्रिकेच्या तुलनेनुसार अत्यंत कमी आहे. आफ्रिकेतील लोकांमध्ये हे प्रमाण १९ टक्के आहे. प्रत्यक्षात मात्र ह्याच्या १५ पटीने एडस् रूग्णांची संख्या असावी असे बऱ्याच डॉक्टरांचे म्हणणे आहे.

मुख्यत! एडस् रूग्ण हे फिरत्या कामगारामध्ये ट्रकड्रायव्हर आणि विद्यार्थ्यामध्येच जास्त दिसून येतो. तसेच व्यापारी वर्ग व एक्झ्युक्युटीव्हज् मिलीटरीतील जवान यामध्ये जास्त दिसून येतो, आणि भत्ता जन्मलेल्या काही दुर्दैवी मुलांमध्येसुद्धा ह्या विषाणूंची संख्या आढळून येते.

भारतीय आरोग्य समितीचे सेक्रेटरी डॉ. आय.एच. गिलडा म्हणतात की, एकदा काही विषाणू मातापासून मुलांमध्ये गेला तर तो नियंत्रणाखाली आणणे अशक्यप्राय गोष्ट आहे.

मुख्यत: Blood Donation रक्तदान ह्यामुळेच रोग प्रसारीत होण्याची जास्त शक्यता आहे. भारतातील रक्तदान संस्थामध्ये अशा कोणत्याही सुविधा नाहीत की, रक्त घेताना ते एडस्साठी तपासले जाते.

तसेच बऱ्याच दवाखान्यामध्ये ऑपरेशन करिता योग्य ती काळजी घेत नसल्यामुळे सुद्धा एडस् होऊ शकतो.

रोगाची लागण झाल्यानंतर रोगाचा उबवण काल सुरु असतो. ८ ते १६ वर्षाचा उबवण काल संपला की, एडसची लक्षणे दिसून येतात. वजन झपाट्याने कमी होणे हे एडसचे प्रमुख लक्षण होय. दर महिन्याने वजन १० टक्क्याने कमी होते. सतत ताप येऊ लागतो. तीन चार वेळा जुलाब होणे, हगवण उपचारांतीसुद्धा अधिक काळ चालू राहणे ही एडसची लक्षणे आहेत.

मानेवरती / अन्य ठिकाणी लसिकाग्रंथीच्या गाठी निर्माण होतात या गाठी ३ महिन्यांतून अधिक काळ राहिल्या व त्या वाढण्यासंबंधीचे कुठलेही इतर कारण न सापडल्यास 'एडस'चे निदान डोळ्यासमोर यावे.

एलायझा चाचणीमुळे एडस् रोग झाला आहे की नाही हे तपासले जाते. एडस् व्यक्तीशी संपर्क आल्यानंतर सहा महिने लोटले की, ही चाचणी रोगाचे संकट प्रकट करू शकते. या कालावधीत रूग्णाच्या रक्तात आज जी. एम. व आय. जी. जी. ही प्रतिद्रव्ये तयार होतात. आणि या प्रतिद्रव्यांना स्पष्ट करण्याचे काम एलायझा चाचणी करीत असते.

भारतामध्ये 'एडस्' रूग्णांच्या व्यवस्थित सोयीसाठी फक्त दोनच हॉस्पिटल्स् उपलब्ध आहेत. मणिपूरची राजधानी इम्फाळ व इंडियन कौन्सिल फॉर मेडिकल रिसर्च इन्स्टिट्यूट.

'एडस्' हा रोग बरा होण्यासाठी रामबाण औषध अजून तरी उपलब्ध नाही. 'एडस्' समवेत उद्भवणाऱ्या संधीसाधू रोगांवर इलाज करून एडस् रूग्णांचे जीवन सुसह्य केले जाते.

रिटोव्हिर वा कॅम्प्रॉन नामक रसायने वा औषधचाचणीच्या उंबरठ्यावर येऊन उभी असली तरी त्यांचा वापर येईल की नाही हे सांगणे कठीण आहे. 'एडस्'कारी एच्. आय. व्ही. या विषाणू लसिकापेशीत सुप्तावस्थेत राहू शकतो. झीडोव्हूडीन (ए. झेड्. टी.) हे औषध याबाबतीत मदत करू शकत असल्याने संशोधनपत्रात ब्रिटिश मेडिकल सारख्या मान्यवर वैद्यक नियतकालिकातून प्रसिद्ध होत आहेत.

लैगिंक संबंधातून एच्. आय. व्ही. चा प्रसार हे सप्रमाण सिद्ध झाले आहे. त्यामुळे विवाहापूर्वी विवाहसंबंध टाळणे 'एडस्' प्रतिबंधाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे ठरते. वेश्यागमन तर धोकादायकच.

रक्तादात्यांचे रक्तगोळा केले जाते. तेव्हा ते एलायझा चाचणी करिता तपासले जाणे अत्यावश्यक आहे. कान टोचणे, गोंदणे, इंजेक्शन घेणे यावेळी सक्त निर्जंतुकीकरण व्हावयास हवे. न्हाव्याच्या दुकानामध्ये दाढी करीत असता त्यास नवीन ब्लेड वापरावयास सांगायला हवे. 'एडस्' संसर्ग झालेल्या व्यक्तींशी शरीर संबंध जुळून आल्यानंतर गर्भधारणा झाल्याने अशा गर्भधारळेतील सुमारे ९ लाख एडस्ग्रस्त मुले आफ्रिकेत जन्मास आली आहेत. एडस् प्रतिबंधक लस हा एक आशावादी बिंदू ठरतो. येत्या वर्षामध्ये (१९९३) फ्रान्समधील नागरिकांवर 'एडस्' विरोधी लसीचा वापर करण्यात येईल. अशी माहिती पॅरिसमधील संशोधकांनी दिली आहे. या लसीचा वापर चिंपाझीवर करून पाहण्यात आला आहे. अर्थात ही लस सर्वांना लागू पडेल की नाही याची खात्री नाही. त्यामुळे हे काही रामबाण औषध नसेल तरी तो आशेचा किरण जरूर आहे. असे 'पाश्चर संशोधन संघटने' चे संचालक मॅक्झीम श्वाईझ म्हणतात. तरी लैगिंक आचारविचार संभाळूनच वागलेले उत्तम.

वेश्यागमन करणारा माणूस त्याच्या पत्नीकडे एडस् पोहोचवतो. नातीचरांचे तत्त्व कितीही आदर्श असले तरी आदर्श झुगारणारे पुरुष असंख्य आहेत. तरी हे ध्यानी घेऊन वेश्या गृहांवर आरोग्य अधिकाऱ्यांची सक्त नजर असणे महत्त्वाचे ठरते.

एच्. आय. व्ही. एडस् रूग्णावर उपचार, रक्तपेढ्यांचे कार्य वैद्यकीय व निमवैद्यकीय कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षण एडस् नियंत्रण त्यासाठी लागणारा निधी या विषयांवर चर्चा व्हायला हवी. सर्वसाधारण लोकांपर्यंत 'एडस्' सारख्या महाभयानक रोगाची माहिती सरकारने द्यायला हवी. व पुढील संकटावरती थोडीफार मात करण्याचा प्रयत्न करावा म्हणूनच.

एडस् हा टाइम बॉम्ब आहे. रिमोट कन्ट्रोलर कोणाच्याही हातात नाही. तो बॉम्ब केव्हा फुटेल आणि ह्या जगाचा अंत केव्हा होईल हे पुढील काळच शोधून काढील.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

उच्च शिक्षणाकडून माझ्या अपेक्षा

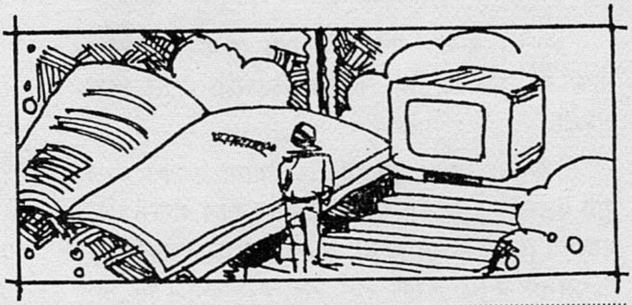

कु. कविता पाटील
प्रथम वर्ष कला

उच्च शिक्षण म्हटले की, आपल्या डोळ्यापुढे महाविद्यालयीन शिक्षण येते. प्राथमिक शाळा, हायस्कूल आणि नंतर कॉलेज. कॉलेजचे शिक्षण पूर्ण झाले की, आपण आपणास उच्च विद्या विभूषित समजतो. यामध्ये विद्यापीठातील पद्व्युत्तर शिक्षणाचाही समावेश होतो आपल्या देशांत सध्या जी शिक्षणपध्दती चालू आहे ती इंग्रजांनी घालून दिली आहे. तीच शिक्षण पध्दती आजतागायत चालत आलेली आहे. त्यात म्हणावा तसा बदल झालेला नाही. इंग्रजांनी ही शिक्षणपध्दती एका विशिष्ठ हेतूने अवलंबिली होती. त्यातून त्यांना फक्त कारकून आणि शिक्षक, जास्तीत जास्त प्रशासकीय अधिकारी निर्माण करायचे होते आणि त्यातून त्यांनी ते साधले देखील.

स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर आजपर्यंत तीच पध्दत थोड्या फार फरकाने आहे तशीच ठेवली आहे. त्यामध्ये काही विषयांची भर घातली असेल. काही कमी केले असतील. पण आजचे विध्यार्थी हे नोकरीच्याच उद्देशाने शिक्षण पूर्ण करत आहेत. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर शिक्षणाची वाढ मोठ्या जोमाने झाली. खेडोपाडी शिक्षण जाऊन पोहचले. महाविद्यालये निघाली. पण शिक्षणाचे पर्यायाने विद्यार्थ्यांचे ध्येय एकच राहिले. शिक्षण पूर्ण करून नोकरी करणे. नोकरीसाठी म्हणून पद्वी पदरात पाडून घेणे, त्यासाठी कोणत्याही थराला जाण्याची तयारी असते. एकदा पद्वी पदरात पडली की, आपण जीवनात फार मोठे यश मिळविले असे विद्यार्थ्यास वाटू लागले. त्याचा व्हायचा तोच परिणाम झाला. बेसुमार बेकारी वाढत गेली. दरवर्षी निर्माण होणारा पद्वीधरांचा लोंढा कुठे खपवायचा हा प्रश्न राक्षसासारखा उभा आहे. या पदवीधरांना आपण पदवीधर असल्यामुळे कुठलेही शारीरिक कष्टाचे काम करण्यास कमीपणा वाटतो. आणि त्यातून जीवनात वैफल्य येत जाते.

हे सर्व टाळण्यासाठी आजच्या शिक्षण पध्दतीमध्ये तंत्रविज्ञान व व्यावसायिक शिक्षण यांना प्रामुख्याने प्राधान्य देणे निकडीचे आहे. आज जे उच्चशिक्षण चालू आहे. त्यामध्ये तंत्रविज्ञान किंवा व्यावसायिक शिक्षण यांचा काहीच भाग येत नाही. त्यातल्या त्यात शाळा - कॉलेजमध्ये राष्ट्रीय छात्र सेना व राष्ट्रीय सेवा योजना बऱ्याच प्रमाणात चालू आहेत. परंतु हे देखील ज्या गांभीर्याने राबविले पाहिजेत, तसे राबविले जात नाहीत. तो एक गंमतीचा, मजेचा, आपल्याला प्रमाणपत्र मिळावे व आपल्याला नोकरी मिळण्यास सोपे जावे म्हणून विद्यार्थी हे करताना दिसतो. पण असेना का! विद्यार्थी प्रमाणपत्राच्या आशेने तरी काम करण्यास शिकतो. त्यामुळे राष्ट्रीय छात्रसेना व राष्ट्रीय सेवायोजना सक्तीचेच केले पाहिजे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना शिस्त व सैनिकी शिक्षण मिळते. पण काही विद्यार्थी असे असतात की, त्यांची शिकण्याची इच्छा असून त्यांना शिक्षण मिळत नाही. त्यांच्यासाठी बहिस्थ परीक्षा देण्याची सोय असावी.

हायस्कूल व कॉलेजमध्ये भाषा, साहित्य, समाजशास्त्र, मानसशास्त्र, अर्थशास्त्र यांच्या अध्ययनाबरोबर तंत्रविज्ञान व व्यावसायिक शिक्षण सक्तीचे केले पाहिजे. ज्या विद्यार्थ्यास जो व्यवसाय, तंत्रविज्ञान आवडेल त्यात तो प्राविण्य मिळवून पदवी प्राप्त करू शकेल. की, ज्यामुळे त्याला त्या पदवी प्राप्त शिक्षणाचा पुढील आयुष्यात फायदा मिळेल. यामुळे त्याला त्याच्या बौद्धिक विकासाबरोबर व्यवसायशिक्षण मिळेल. बौद्धिक विकास व व्यवसाय ज्ञान वेगळे समजणे अत्यंत चुकीचे आहे. जसे हात, हृदय व डोके एकमेकापासून वेगळे करता येणार नाहीत. तसेच व्यावसायिक ज्ञान व तांत्रिकज्ञान व बौद्धिकज्ञान वेगळे करता येणार नाही. यांचा समन्वय साधला जावा हा शिक्षणाचा मुख्य हेतू हवा.

अर्थात यामध्ये शिक्षकांचा फार मोठा वाटा आहे.

विद्यार्थ्यांना शिस्त लावणे, मार्गदर्शन करणे, दिलेले काम त्यांच्याकडून व्यवस्थित पूर्ण करून घेणे आणि विशेष म्हणजे त्यांची आवड लक्षात घेवून त्याप्रमाणे त्यांच्या शिक्षणाची दिशा ठरवून त्याचा व्यक्ती विकास घडवून आणणे हे त्यांचे कार्य राहिले पाहिजे. आजची परिस्थिती नेमकी उलट आहे वर्गात मेंढरासारख्या कोंबलेल्या विद्यार्थ्यांच्या समोर शिक्षक व्याख्याने देवून निघून जातात. आपण दिलेले व्याख्यान विद्यार्थ्यांना समजले आहे की नाही, याचा विचार ही मनात न आणता ते निघून जातात. कदाचित यातील काही व्याख्याने चांगली असतीलही, पण ते विद्यार्थ्यांना कितपत आकलन झाले हे पाहणे आवश्यक असते. परंतु शिक्षक व विद्यार्थी यांचे प्रमाण दिवसे-दिवस व्यस्त होत गेल्यामुळे (१ शिक्षक = ८० ते १०० विद्यार्थी) त्यांच्यातून काहीच साधले जात नाही. विद्यार्थी दिवसेंदिवस बेशिस्त, बेताल आणि हुल्लडबाज बनला आहे. तो व्यसनाधीन बनत चालला आहे चैनखोर बनत आहे. याचे मुख्य कारण त्याला मिळालेला मोकळा वेळ व त्याच्याजवळ असणारा प्रमाणाबाहेरचा पैसा. तसेच कॉलेजमध्ये शिक्षक लक्ष देत नसल्यामुळे विद्यार्थी असा बनत असतो.

आजचे काही शिक्षक असे आहेत की ते आपल्या वर्गातील सर्व विद्यार्थ्यांकडे लक्ष न देता फक्त हुशार व ठराविकच विद्यार्थ्यांकडे लक्ष देतात त्यामुळे, विद्यार्थ्यांच्या मनात असंतोष निर्माण होतो. तो शिक्षकांचा तिरस्कार करू लागतो. तास चुकवून कुठेही भटकतो. अभ्यास न करणे, त्यामुळे विद्यार्थ्यांचे नुकसान होते याकरिता त्यांना सतत कार्यरत ठेवले पाहिजे.

उच्च शिक्षणाने तरूण स्वावलंबी झाला पाहिजे. हे स्वावलंबन केवळ व्यावहारिक नव्हे तर मानसिक, भावनिक व बौद्धिक असले पाहिजे. उच्च शिक्षणातून शिक्षण प्रसार साधला पाहिजे. समाजात शिक्षितांकडून सामाजिक सुधारणा घडविण्यासाठी विविध उपक्रम सुरु झाले पाहिजे. उच्च शिक्षणातून राष्ट्र व समाज, यांची व्यवस्थित घडण झाली पाहिजे. तसेच उच्च शिक्षणाने स्वंयपूर्ण व्यकित्व जोपासले पाहिजे हिच माझी उच्च शिक्षणाकडून अपेक्षा आहे.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

With Best Compliments from

Satellite Computer & Communication

1243/36A, M.G.Karajgar Road, Shivaji Udyamnagar,
Oppsite Engineer Association Hall, Kolhapur-416 008.
S.T.D./P.C.D. Phone No. 30756 (Non-Receivable)

Dear Students -
Please Step-In At out Centre For Availing The Following Printing, Computer & Communication Related Facilities On Ultra Modern Machines, Promising Best Quality & Prompt Service.

Computer -
Printing Student's Project Reports, Applications, Letters, etc. on Computer
Computer Time Hire for Computer Students
Horoscope (Kundli).

Karajgar Sales Corporation
(Trading in All sorts of Electronic Devices & Engineer Products)

S. M. Karajgar Engineering Works
(Pioneers in Precision Job Works)

Karajgar Foundry
(Manufacturers & Exporters of KARAJGAR Sugar Cane Crushers)

Phone - (0231) 30060/29848 Gram - ESEMKAY

अविस्मरणीय प्रसंग

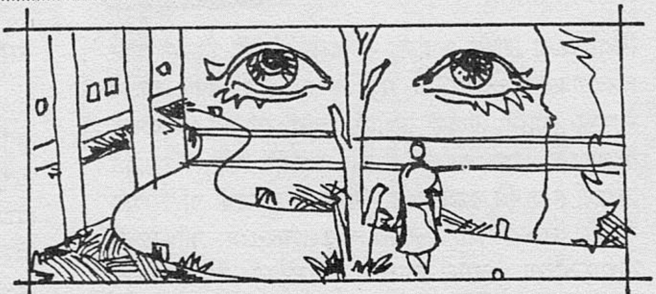

कु. सरिता सं निंबाळकर
प्रथम वर्ष कला

मार्च - एप्रिल चा महिना होता. म्हणजेच उन्हाळ्याचे ते दिवस होते. दुपारची वेळ होती. रखरखीत ऊन होते. गल्लीत भयाण शांतता पसरली होती. अभ्यासाचे दिवस असल्याने टि. व्ही., रेडिओ बंद करुन विद्यार्थी अभ्यासात मग्न झाले होते. मीही त्या दुपारी गॅलरीत अभ्यास करत होते. इतक्यात ती भयाण शांतता भंग करणारा आवाज ऐकू आला.

काहीतरी असेल म्हणून प्रथम मी दुर्लक्ष केले. तरी पळताना होणारा तो चपलांचा आवाज, लोकांच्या ओरडण्याचा आवाज वाढतच होता. माझ्या जीवाचा थरकाप उडाला. काळजाचे पाणी पाणी झाले. उठून काय दिसेल ते बघण्याचे धाडसच माझ्यात नव्हते. पाय अगदी गळले होते. आरडा - ओरडा वाढलाच होता. पण कमी काही झाला नव्हाता.

तरीही मनाचा निर्धार करुन उठले. तर गल्लीत धूर मावत नव्हता. मला स्वस्थ बसवत नव्हते. म्हणून कुणाला तरी विचारले आणि शेवटी कळले की, त्या घराला आग लागलेली आहे. नवीनच आणलेल सिलेंडर जवळच स्टोव्ह सुरु असताना लावले आणि ते व्यवस्थित न लागल्यामुळे हा प्रकार घडला. घर पेटत आहे हे लक्षात येताच ती माता पाठीमागच्या खोलीत असलेल्या आपल्या बाळाला घेवून बाहेर पडली त्या घरातील प्रमुख पुरुषाला तर काहीच सुचत नव्हते. त्याच गडबडीत फोन घेवून तो घराबाहेर पडला. पण फोन नंबरही नीट लक्षात येईना. तोंडातून शब्द ही फुटत नव्हते. उघड्या डोळ्यांनी सर्व प्रकार पहावा लागणार असे त्याला वाटत होते.

मी मनाचा निश्चय करून धावतच जिने उतरून गेले. पायरी चुकली तर काय होईल हा विचारही माझ्या मनात आला नाही. गर्दीतून वाहनांची पर्वा न करता मी रस्ता ओलांडला. आणि रस्त्यापलीकडे असलेल्या आईला मी ही हकिगत सांगितली.

उन्हामुळे आगीला तर जोरच आला होता. घरच्या वृध्द मंडळीना हे पहावत नव्हते. ती आरडा - ओरडा करत वेड्यासारखी करत होती. जमलेली माणसे जमेल तेवढे सामान बाहेर आणण्याच्या प्रयत्नता होती. सामान बरेचसे बाहेर काढले. पण तोपर्यंत लागूनच असलेल्या दुसऱ्या घराला आग लागेल हे कोणाच्याही लक्षात आले नाही. त्या घरातील स्त्रियांच्याही ते ध्यानी मनी नव्हते. त्या आपल्या घरातील पाणी पलिकडच्या घरावर ओतत होत्या. पण आगीने दुसऱ्या घराला घेरले. तेथील सामान आतच राहिले. लोकांनी घरातील स्त्रियांना बाहेर ओढले. पण अतिशय वाईट वाटतं म्हणजे त्या घरातील मोठा मुलगा दहावीला होता. त्याची परीक्षा चालू होती. तो परीक्षेला गेला होता. पेपर चांगला गेला म्हणून आंनदी होता. घरी येताच त्यांच्या आंनदाला तडा गेला. आणि त्याला जळते घर पहावे लागले. त्याच्या वह्या, पुस्तकांची तर होळीच झाली होती. उद्याच्या पेपरला बसावे की नाही याचा त्याला विचार पडला होता.

अग्नीशामक दलाची पहिली गाडी आली. पण वेळच वाईट म्हणायची. दुसरी गाडी येवून सुरु झाली तरी पहिली सुरु होईना. अपार्टमेंट मधील लोक बादल्या बादल्या नी का होईना, टाकीवर चढून पाणी ओतून आग विझवण्याचा प्रयत्न करत होती. एवढे प्रयत्न चालू असतानाच तिसऱ्या घराची भिंत पडली. इलेक्ट्रीकसिटी खंडीत करण्यात आले. आता चौथ्या घरातील लोक तर जीव मुठीत घेवून बसले होते. आता आपल्याही घराला आग लागणार असे त्यांना वाटत होते. जमलेले लोक तर म्हणत होते, संध्याकाळ पर्यत हा कॉर्नर संपणार; हे ऐकून निदान उद्यासाठी तरी एक एक वस्त्र घेऊया असे बायका

म्हणू लागल्या. काहीही करता येत नव्हते. बाहेर पडून घडणारा प्रसंग पाहणे हा एकमेव उपाय होता. तरी कुणा एकाच्या लक्षात आले त्याने सिलेंडर व रॉकेलचे डबे तरी बाहेर काढले. लहान मुले तर अतिशय रडत होती.

आता आगीचे भय टळले होते. अग्निशामक दलाच्या ३ गाड्यानी अखेर ही आग विझवली.

गर्दी आता कमी कमी होत होती. पण ज्यांना नुकतेच कळले ती लोकं आमच्या गल्लीकडे धावत होती. वार्ताहार आणि फोटोग्राफर जमले. त्यांनी घडलेली सर्व हकिगत आणि फोटो घेतले. एवढे सर्व होऊन सुध्दा कुणाला काही दुखापत झाली नव्हती. म्हणजे 'वेळ आली होती पण काळ आला नव्हता.'

संध्याकाळ झाली तरी हे काम चालूच होते. महानगरपालिकेच्या गाड्या येवून राखेचे ढिगारे नेत होत्या. सोन्या - चांदीचे दागिने, नोटा, डायनिंग टेबल सर्वांची काही राख झाली होती. भांडी, डबे, बरण्या सर्व काही जळले होते. गृहिणींचे लक्ष याकडे वेधले होते. जणू यांना आता नवीनच संसार उभारावा लागणार होता.

रात्री ऑफिसमधून बाबा परतले. गल्लीतील गर्दी बघून त्यांना काही सुचेना. ते राखेचे ढिगारे पाहून काय प्रकार आहे ओळखेना. कशी बशी स्कूटर लावून बाबा वर आले. आम्ही त्यांना झालेली सर्व हकिगत सांगितली. आणि महत्वाचा मुद्दा सांगितला की, 'काळ आला होता पण वेळ आली नव्हती' हे सगळे सांगता सांगता रात्र कधी झाली हे कळलेच नाही. रात्री जेवून झोपलो खरं, पण झोप म्हणून काही लागली नाही. तो घडलेला प्रसंग डोळ्यासमोरुन हालत नव्हता.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मी तयारी करुन कॉलेजला जायला निघाले. तितक्यात पेपरवाल्याने पेपर माझ्या हातात दिला. पहाते तो काय? पहिल्याच पानावर ही बातमी छापली होती. मी तर हे सगळे उघड्या डोळ्यानीच पाहिले होते. मी दारातील फटीतून पेपर आत टाकला आणि कॉलेजला निघून गेले.

◆ ◆ ◆ ◆

हार्दिक शुभेच्छा

महाराष्ट्र शासनाने ''कृषिभूषण'' व शतसंवत्सरी ''सुवर्णपदक'' देऊन गौरविलेली एकमेव संस्था

श्री हनुमान सहकारी दूध व्याव. व कृषिपूरक सेवा संस्था मर्या., यळगुड

ता. हातकणंगले, जि. कोल्हापूर

फोन ऑफिस एस.टी.डी. ०२३२४-४०३६० ते ४०३६३, कोल्हापूर शाखा - २३६१६

स्थापना - १४ जुलै १९६७ ऑडीट वर्ग ''अ''

■ सहकार दर्जेदार बेकरी व दुग्धपदार्थ उत्पादने ■

◆ मिल्क ब्रेड ◆ केक ◆ बिस्कीटे ◆ बनपाव ◆ म. बटर ◆ बर्थ-डे केक

■ स्वादिष्ट व पौष्टिक ■

◆ श्रीखंड ◆ बासुंदी ◆ पेढे ◆ बर्फी ◆ गुलाबजाम ◆ मक्कपोहे ◆ फरसाणा ◆ चिक्की ◆ सुमधूर दूध

■ पाश्चराईज्ड ''यळगूड दूध'' ■

कोल्हापूर, सांगली, सातारा, सिंधुदुर्ग, बेळगांव जिल्ह्यातील सर्व एजन्सीकडे नेहमी उपलब्ध

के. डी. धनवडे	जी. जी. दांडेकर	वाय. जी. जाधव	वसंतराव मोहिते
सेक्रेटरी	जनरल मॅनेजर	उपसभापती	सभापती

खरं आहे ना ?

अरे स्वावलंबनवादी माणसा,
अरे शहाण्या माणसा,
सगळीच कामे,
आपली आपल्याला नाही करता येत.

सगळ्या आयुष्याभर
आपली कामं आपण करू !
पण आपल्या चितेला आग मात्र
दुसऱ्यांनीच लावलि पाहिजे !
खरं आहे ना ?

कु. वैशाली सूर्यवंशी, द्वितीय वर्ष कला

जीवन म्हणजे

जीवन म्हणजे एक काटेरी
झुडुपावरील हिरवळ आहे
एखाद्याला ते सुखकारक ठरेल
तर दुसऱ्याला दु:खदायक ठरेल.
ज्याला सुखकारक ठरेल तो दुर्दैवी.
ज्याला दु:खदायक ठरेल ती सुदैवी
ज्याच सुखकारक जीवन
त्याचा मार्ग सरळ
अश्या सरळ मार्गात अडथळे नाहीतच
मग तो प्रयत्नांची पराकाष्टा करुन
अडथळे तोडून कर्तृत्ववान ठरणार कसा
तो बनेल कमकुवत. तो बनेल दुबळा
स्वत:च्या कौशल्याने मिळविलेले असे
त्याच्याकडे काही नसेल
त्यामुळेच तो खऱ्या आनंदाला पारखा
होऊन, राहील सतत असमाधानी
तर याउलट ज्याचे वरकरणी जीवन दु:खदायक
ज्याचा मार्ग खाचखळग्यांचा, समस्यांचा
त्याच्या मार्गात अडथळे आहेत दु:ख आहेत
ती मागे सारण्यात सोडविण्यातच
त्याची खरी कसोटी आहे.
त्याची कुशलता आहे
आणि त्यातुनच त्याला स्वकर्तृत्व
निर्मित सुंदर विश्व आहे
खरा आनंद आहे. खरे समाधान आहे
म्हणजेच खडतर जीवन हीच खऱ्या
आनंदाची एक कसोटी आहे

कु. वत्सला स. पाटील, प्रथम वर्ष कला

'छिन्नविछीन्न'

कायम सानिद्ध्यात असावास म्हणून,
तुझ्यासाठी मी सागराची लाट झाले
पण मला काय कल्पना
उत्कटतेने भेटायला आलेल्या मला,
तू इतक्या अलिप्ततेने छिन्नविछीन्न करशील !

कु. वैशाली प्र. देवधर, तृतीय वर्ष कला

सूर

दु:खाच्या कल्पनेतच,
सुखाचा क्षण विरुन गेला
अन् आयुष्याचा सूर काहीं गवसलाच नाही।
काळरात्रीच्या जाणीवेने
मंगल दिवस मावळून गेला,
अन् आयुष्याचा सूर काहीं गवसलाच नाही।
पराभवाच्या भितीने
लढाई कधी केली नाही
अन् आयुष्याचा सूर काहीं गवसलाच नाही।
उध्वस्त होण्याच्या भितीने
स्वप्नांचे मनोरे कधी बांधलेच नाहीत
अन् आयुष्याचा सूर काहीं गवसलाच नाही
वाईटाच्या भितीने
चांगुलपणाचा प्रत्यय आला नाही
अन् आयुष्याचा सूर काहीं गवसलाच नाही
पापाच्या भितीने
पुण्याईचीही कधी साथ सुटली कळलेच नाही.
अन् आयुष्याचा सूर काहीं गवसलाच नाही
अन् आयुष्याचा सूर काही गवसलाच नाही।

कु. वहिदा बी. मुजावर तृतीय वर्ष वाणिज्य

• चतुरंग •

मृद्‌गंध

आल्या श्रावणसरी।
त्या सरींनी माती शिंपली।
चारी दिशांना मृद्‌गंध दरवळला।
अन् साऱ्या विश्वांत भरुन राहिला।
तृषार्त अवनी ही तृप्त झाली।
वृक्षवेली अन् फुले ही बहरली।
सोनेरी उन्हात निसर्ग न्हाऊन गेला।
मृद्‌गंधाने सारा आसमंतच भरुन गेला।
जाणून घेतल्या मी या श्रावणाच्या बोलक्या भावना।
पण व्यक्त करु शकले नाही मी माझ्या मुक्या भावना।

शब्द

शब्द वेचले बकुळीच्या फुलापरि मी।
त्या फुलांमध्ये गंधाचे शब्द पाहिले मी।
माहित नव्हते ती ही सुकून जातील।
अन् फक्त आठवणी त्यांच्या राहतील।
जीवनी या अनुभवली शब्दसुमने।
ती होती नाजूक, कोमल, हळूवार मने।
ती होती वाऱ्याच्या झुळुकी सारखी।
ती होती रिमझिम श्रावण सरीं सारखी।
मी पाहिला स्वर्ग त्यांच्या सहवासात।
अन् भारावूनी गेले त्यांच्यात।
पण शब्द काटेसुद्धा बनतात।
काही काटेरी हृदयाला बोचणारे।
बाणाच्या तीराप्रमाणे काळजात घुसणारे।
असे शब्द म्हणजे कठोर सत्य असते।
ती एखाद्याची सत्त्व परीक्षाच असते।
मी या शब्दात स्वत:ला हरवून बसले आहे।
या शब्दव्यूहातून बाहेर पडण्याचा मार्ग शोधीत आहे।

जलबिंदू

जलबिंदू गुलाबाच्या कळीवरचे।
अन् जलबिंदू बाभळीच्या काट्यावरचे।
काही महालातले वैभव भोगणारे।
काही झोपडीतले दारिद्रय सोसणारे।
ते जलबिंदू अनंदात न्हाऊन निघत होते।
अन् ते जलबिंदू आसवांत भिजले होते।
ते जलबिंदू किरणांत तेजस्वी बनले होते।
अन् ते जलबिंदू अंधारात तेजही दिसत होते।
त्या जलबिंदूंना काय माहित ?
काट्यावर त्यांना होणाऱ्या यातना।
ज्या सोसाव्या लागतात फक्त त्यांनाच।
मनात येतं मी ही त्या काट्यावरील जलबिंदू सम।
यातना अन् वेदना सोसत रहावे।
अथवा पंकज पर्णावरील जलबिंदू प्रमाणे।
ओघळून मातीत विलिन व्हावे।

दया, क्षमा, शांती

दया, क्षमा, शांती तेथे देवाची वस्ती।
आपल्या बाळावर दया करणारी आई।
लेकराला क्षमा करणारी आई।
आईचे ते मुखमंडल म्हणजे शांती।
जे झळकत असते शांतीच्या तेजाने।
दया, क्षमा शांती म्हणजे आई।
म्हणूनच आई म्हणजे दैवत।
तिच्यातच असते देवाची वस्ती।

कु. नसीराबानू मुलाणी तृतीय वर्ष वाणिज्य

स्वप्न

चंद्रमौळी झोपडीत राहणाऱ्या
अन् गंजी - भाकरी खाऊन
उदयाच्या शिरा - पुरीची
स्वप्ने पाहणाऱ्या प्रत्येकाला
वाटत असते, हेच दिवस,
हेच दिवस पुढे राहणार नाहीत केंव्हा।
पण त्यांना माहीत नसते
सुखाचे दिवस येतील नेमके केंव्हा ?
त्याना माहित असते एवढेच
दु:खाच्या दरीतील प्रवास संपल्याविना
सुखाची हिरवळ दिसणार नाही
पण त्यांना माहित नसते
या दरीतील हा प्रवास, नेमका
संपणार केंव्हा ? संपणार केंव्हा ?

कु. सविता श्री. वाघमारे, द्वितीय वर्ष वाणिज्य

विनंती

पावलो पावली आहेत टीकाकार
नाही कमतरता यांची जगात
दुसऱ्यांचे यश त्यांना नाही पहावत.
म्हणून त्यांच्या यशावर टीका करु पाहतात,
करतात त्यांची भरती, गर्विष्ठांच्या वर्गात.
स्वत:मधील गुण स्वत:ला नाही दिसत,
याचे गूढ उलघडलेले नसते त्यांना
स्वत:च गर्विष्ठ असताना विश्वच गर्विष्ठ दिसते त्यांना
स्वत: करतात सगळ्यात पुढे - पुढे अन्
दुसऱ्यांना म्हणतात, 'नेतृत्त्व गाजवायचे वेड आहे खरे!'
हे परमेश्वरा, विनंती करते मी तुला
या टीकाकारांना जरा स्वत:कडे सांग पहायला.
चष्म्याची काच मलीन असल्यावर,
सारे जगच मलीन दिसणार!
त्यांच्या डोळ्यांवर जे कातडं आहे,
जरा दूर सारायला सांग त्यांना
म्हणजे सारे जग कसे सुंदर दिसते,
याचा आस्वाद घेता येईल त्यांना

कु. अर्चना कैलास रायनाडे, १२ 'ब' कला

तारा

होते मनी माझ्या, तारा आपण बनायचे
जाणार नाही जेथे कोणी, तेथे जाऊन दाखवायचे।
हवे होते मला, आकाशातील तारे
तोडायचे होते मला, गगनतील सितारे।
म्हणून,
रेखीले मी चित्र मनी, नाही कोणी रेखायचे
सोसले मी जितके, नाही सोसणार कधी कोणी।
आहे माझ्या मनी निश्चयाची धारा
होईनच मी एके दिवशी आकाशातील तारा।

कु. छाया आनंदराव पाटील, १२ वी वाणिज्य

मी कोण ?

मी लपले आहे या देशाच्या कानाकोपऱ्यात
आहे वास्तव्य माझे या भारतात.
हे तर माझे माहेर घर,
सदैव राहते मी माहेरी,
नाही जात कधी ही सासरी.
ओळखा पाहू, मी आहे तरी कोण ?
गरीबी
मी लपलो, आहे जवळ - जवळ
सर्व नेत्यामध्ये.
त्यांना सोडायला मला कसेसेच वाटते,
कारण त्यांचा भारी जीव आहे माझ्यावर.
ओळखा पाहू मी आहे तरी कोण ?
भ्रष्टाचार.
देतो सर्वांना आजाराचे देणे
माझ्या व्यापक दृष्टीने होतात सर्वजण मलूल.
अहो! जन्मदाते आहात तुम्हीच माझे.
ओळखा पाहू मी आहे तरी कोण ?
प्रदूषण

कु. कमल दशरथ तोडकर.,१२वी 'ब' कला

वर्ग प्रतिनिधी

कु. मनिषा महाडिक
जनरल सेक्रेटरी,
तृतीय वर्ष वाणिज्य

कु. वर्षा शिंदे
तृतीय वर्ष कला

कु. वैशाली पंडित
द्वितीय वर्ष कला

कु. दिलशाद शेख
द्वितीय वर्ष कला

कु. शुभांगी जाधव
प्रथम वर्ष कला

कु. अर्चना निंबाळकर
प्रथम वर्ष कला

कु. तेजस्विनी किल्लेदार
प्रथम वर्ष वाणिज्य

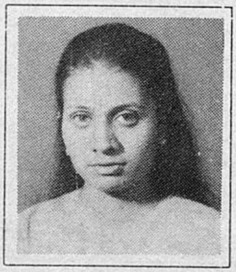

कु. अर्चना घोरपडे
प्रथम वर्ष वाणिज्य

कु. जयश्री जाधव
द्वितीय वर्ष वाणिज्य

कु. मनिषा उगळे
११ वी कला

कु. माधुरी करजगार
११ वी कला

कु. प्राजक्ता रणभिसे
११ वी विज्ञान

कु. आश्विनी भूमकर
१२ वी कला

कु. सुप्रिया टक्कळकी
११ वी वाणिज्य

कु. मनिषा घोरपडे
१२ वी वाणिज्य

कु. वैशाली ढाणे
१२ वी विज्ञान

प्रथम श्रेणी प्राप्त विद्यार्थिनींचे हार्दिक अभिनंदन

कु.गीता भोसले
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी अर्थशास्त्र

कु.उज्ज्वला गोपाळकर
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी अर्थशास्त्र

कु.कल्पना कदम
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी इंग्रजी

कु.हेमलता माने
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी इंग्रजी

कु.राजनंदा देशमुख
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी इंग्रजी

कु.गीता पिंपळगावकर
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी समाजशास्त्र

कु.पूनम देशमुख
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी समाजशास्त्र

कु.मंगला जाधव
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी गृहशास्त्र

कु.सुनिता मुदगल
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी हिंदी

कु.शोभा कांबळे
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी हिंदी

कु.विद्या म्हसकर
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी हिंदी

कु.कमल केसरकर
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी हिंदी

कु.अनिता खामकर
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी हिंदी

कु.विमल शिर्के
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी हिंदी

कु.ताहिरा नांदणीवाले
तृतीय वर्ष कला
प्रथम श्रेणी हिंदी

उज्ज्वल यशाची परंपरा

वर्गात सर्वप्रथम

कु. उषा कोकणे पाटील
अकरावी आर्टस्

कुं. मेघा कदम
बारावी आर्टस्

कु. गीता सावंत
अकरावी सायन्स

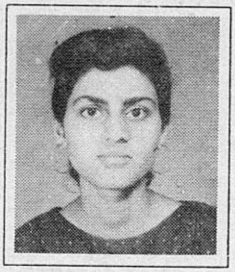

कु. अर्चना भोसले
बारावी सायन्स

कु. ज्योती जोशी
अकरावी कॉमर्स

कु. पुष्पा वडगावे
बारावी कॉमर्स

कु. शुंभागी चपाले
प्रथम वर्ष कला

कु. प्रतिमा पवार
द्वितीय वर्ष कला

कु. गीता भोसले
तृतीय वर्ष कला

कु. अर्चना माणगांवे
प्रथम वर्ष वाणिज्य

कु. नंदा तलरेजा
द्वितीय वर्ष वाणिज्य

कु. आश्विनी माने
तृतीय वर्ष वाणिज्य

कु. दीपाली भोसले
कोल्हापूर जिल्ह्यात
ज्ञानस्पर्धेत प्रथम क्रमांक

कु. अर्चना पाटील
देवस्थान मंडळातर्फे
हिंदी विषयाची शिष्यवृत्ती

हार्दिक अभिनंदन

प्रा. डी. एस. पाटील
चार्टर्ड अकौटंट
दि इन्स्टिट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौंटंटस् ऑफ इंडिया नवी दिल्ली मार्फत मे १९९२ मध्ये घेतलेल्या परीक्षेत उत्तीर्ण

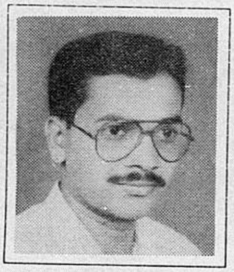

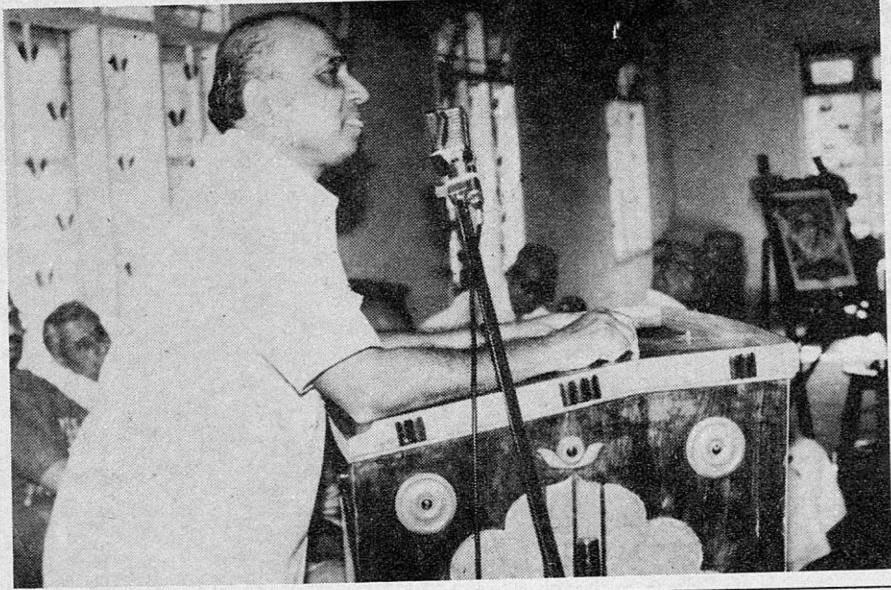

तारराणी विद्यापीठामार्फत आयोजित केलेल्या **'तुकारामबीज'** कार्यक्रमात बोलताना
डॉ. अशोक कामत, प्रमुख संत नामदेव अध्यासन, पुणे विद्यापीठ

लोकसंख्या शिक्षण मंडळ

लोकसंख्या शिक्षण मंडळ : 'अंधश्रद्धा निर्मूलन कार्यक्रम' **वक्ते प्रा. जे. बी. शिंदे**

हिंदी विभाग

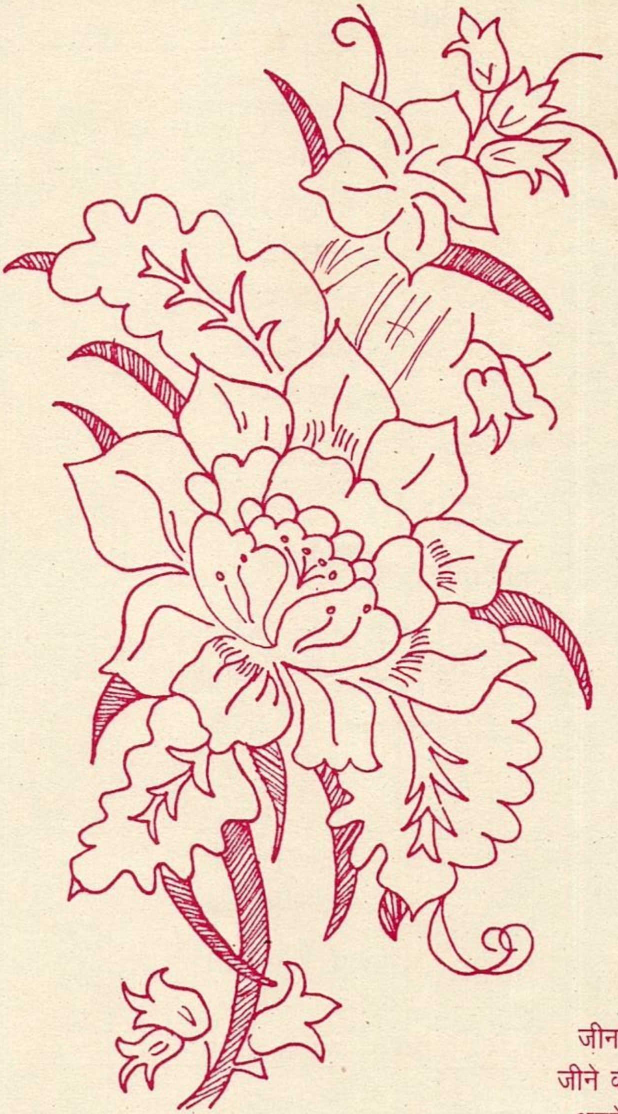

जीना अपने ही में एक महान कर्म है
जीने का हो सदुपयोग यह मनुज धर्म हैं।
अपने ही में रहना एक प्रबुद्ध कला है
जग के संग रहने में सब का सहज भला है।
ज्ञानी बनकर मत नीरस उपदेश दीजिए,
लोक कर्म भवसत्य प्रथम सत्कर्म कीजिए॥

– सुमित्रानंदन पंत

अनुक्रमणिका

गद्य सुमन

१] सुखकर्ता दुःखकर्ता 'श्रीगणेश'	कु. उगळे वर्षा	१
२] महाकवि सूरदास : हिन्दी के सर्वश्रेष्ठ कवि	कु. घाटगे संगीता	३
३] निरामय जीवन की मेरी कल्पना	कु. मुजावर शबाना	६
४] हठ	कु. वडिंगेकर शोभा	९
५] शिक्षा और समाज	कु. मुलाणी नसीराबानू	१३
६] नाटककार : श्री. विष्णू प्रभाकर	कु. शेख दिलशाद	१६
७] अंधश्रद्धा : मन का वहम	कु. मुजावर वहिदा	२०
८] पांचजन्य शंख की 'कहानी' : एक नया अर्थ	कु. शिंदे शैला	२४
९] नारीमुक्ति : विचार या अविचार	कु. मुलाणी सुरैया	२७

पद्य पुष्पांजली

१] जिंदगी	कु. लांगडे मंदाकिनी	३०
२] सफर	कु. मुलाणी नसीराबानू	३०
३] प्रतीक्षा	कु. मुलाणी सुरैया	३०
४] तुम्हारे लिए	कु. निंबाळकर अनुपना	३०
५] दुनिया	कु. कसबेकर भाग्यश्री	३१
६] फरिश्ता	कु. नांदगावकर विद्या	३१
७] 'मानव बन गया पशु'	कु. हिंगणे अनुराजा	३१
८] मरना ही है तो	कु. मुजावर वहिदा	३१
९] लम्हे	कु. शेख सरीन	३२
१०] रस्मे	कु. मुलाणी सुरैया	३२
११] दर्द	कु. विद्या नांदगावकर	३२
१२] दासताँ	कु. मनीषा जाधव	३२
१३] मेरा साया	कु. सविता वाघमारे	३२

पूरक साहित्य

सुखकर्ता दुःखहर्ता 'श्रीगणेश'

कु. वर्षा श्रीकांत उगळे
प्रथम वर्ष कला

आज के विज्ञान युग में सभी प्रकार की उपलब्धियाँ प्राप्त होकर भी मानव खुदको असुरक्षित समझता है, इसलिए मानव ईश्वर की उपासना करता है। मानव पर आये विघ्न नष्ट करनेवाले, मानव के दुःख दूर करनेवाले श्री गणेशजी मानव के अस्थिर मन को शांति और दिलासा देते है।

भादों महिनेमें शुक्लपक्ष की चौथ को बुध्दि के देवता 'श्रीगणेशजी' का जन्म हुआ। उसी दिनसे हर 'वरद चतुर्थी' के दिन लोग श्रीगणेशजीकी मूर्ति बडी धूमधामसे घर लाते है, वैसेही हर मुहल्ले की संस्थामें भी स्थापित करते है और गणेशजी के जीवनसे संबंधित घटनापर सुंदर दृश्योंकी रचना करते हैं। लोकमान्य तिलकजीने राष्ट्रीय एकता बढाने के लिए 'गणेशोत्सव' को सामूहिक स्वरूप दिया। दस दिन यह उत्सव लोगोंमें एक नया जोश, उत्साह भर देता है।

सबके मनका 'ओंकार' तुम्हे सबका प्रणाम, तुम्हारा जयजयकार हो! सभी वेद यही गणेशजी की मूर्ति है, स्मृति यह अनेक अवयव है, यही गणेशजीका सौंदर्य 'लावण्यरुपी' है। अठारह पुराण यही उनके रत्नजडित आभूषण है। उनका वस्त्र शब्दोंके अलंकारसे युक्त है, व्यासादिक बुध्दि यह उनके कमर का शेला है। कानाद शस्त्ररुपी हाथ में अनुमान रुपी मोदक शोभिद है। बौध्द वार्तिका से प्रतिपादित 'बौध्दमत' यह दात पातंजल दर्शन रुपी हाथ में है। सत्कार्यवाद यह गणेशजी का वर देनेवाला कमलरुपी हाथ है। जैमिनीकृत धर्मसत्र यह धर्म की सिध्दि प्राप्त करनेवाला और अभय देनेवाला हाथ है। ब्रह्मसुखका परमानंद यही गणेशजी की सूंड है। ज्ञानरुप प्राप्त किये हुए उनकी आँखे विघ्नोंका नियामक है। श्री गणेशजी के अवतार आठ है - पहला मत्सरासुर और दंभासुर इन दोनोंका पारिपत्य। दूसरा 'श्रीएकदंत' है। माया और दंत याने परब्रह्मतत्त्व। श्री गणेशजीने मदासुरा का संहार किया और धर्म का राज्य प्रस्थापित किया, मानो श्रीगणेशजीने मनुष्य मनमें निवास करनेवाली मानव की आत्मोन्नत्ति के मार्गमें बाधा निर्माण करनेवाली अपप्रवृत्तियोंका नाश करके ब्रह्म का मार्ग निर्विघ्न किया, ऐसे विघ्नोंका नाश करनेवाले श्रीगणेशजी के उत्सव का विकृत रुप देखकर मन दुःखी होता है।

आज का युग विज्ञाननिष्ठ, बुध्दिनिष्ठ है, तो बुध्दिदेवता की पूजा शुध्द भावभक्तिसे होनी चाहिए, लेकिन आज उसे विकृत रुप दिया गया है। लोकमान्य तिलकजीने उदात्त दृष्टिकोण से उसकी शुरूवात की थी - उसमें सार्वजनिक राष्ट्रीय एकात्मता की भावना निर्माण करना यह उनका प्रमुख उद्देश्य रहा। आज मानवता संकट में है, जातियता, प्रांतियता की भावना की विषमता ने वातावरण दूषित बना है। भाईचारेकी भावना नष्ट होती जा रही हैं, बढती हुई संकीर्ण, संकुचित भावना रोकने के लिए मानवने आत्मीयता, इन्सानियत पर आघात किया है, ऐसी संकीर्ण दूषित मनोवृत्ति को नष्ट करना है, क्योंकि इस समय समस्त समाज के लोग अपने वैमनस्य भुलाकर एकट्ठे आ जाते हैं। मनोरंजन के माध्यमसे समाज प्रबोधनका महान कार्य सफल हो सकता है। विविध समारोहोंका आयोजन करनेसे लोगोंमें होनेवाली सुप्त कलाओंका (गुणोंका) विकास हो जाता है। ऐसे कलाकार अपनी कला के प्रदर्शन से समाज को अपनी महतम उपलब्धियाँ देते हैं। राष्ट्र एवं समाजमें पाई जानेवाली बुरी प्रवृत्तियाँ, पुरानी परंपराएँ, रीतिरिवाज खत्म करने के लिए समाजने क्या करना चाहिए? ऐसे विषयोंपर चर्चासत्र आयोजित करने चाहिए जिससे समस्यापर उपाय प्राप्त हो जाएगें।

सिध्दिबुध्दि के गणेश उत्सव को मनाने के लिए

मुहल्लेकी संस्था के लोग घर - घर जाकर चंदा माँगते है, अगर चंदा नहीं दिया तो हुकुमत दिखाते है, लेकिन आजकल के महगाँईके जमाने में दूसरोंका खून चूसना यह तो भ्रष्टाचारी रुप हो सकता है। उत्सव मनाने के लिए उनपर कोई बंधन नहीं लाद सकता। उत्सव में जो कॅसेटस् दिन - रात बजाये जाते हैं, ऑकेस्ट्रॉ - डान्स आदि के व्यंगात्मक प्रसंग बनाते है, उससे हमें ना कोई उमंग प्राप्त होती है और ना कोई शांति।

आपस में प्रेम, आत्मीयता, एकात्मता की भावना प्राप्त करने के हेतु से यह उत्सव मनाये जाते हैं। आजके गणेशोत्सव को जो विकृत रुप प्राप्त हो गया है उसमें जो चंदा इकठ्ठा किया जाता है, उसका सदुपयोग करने के लिए अगर हम सोचे तो उत्सव में समाज एवं राष्ट्र की उन्नति हो सकती है। गणेशजी की मूर्ति लाकर उसकी पूजा करके, दस दिन चलनेवाले इस उत्सव में समाज एकता की भावना निर्माण की जा सकती है।

दीन लोगों मे अगर बचा चंदा बाँटा जाये तो शायद, उन्हें रोटी मिलेगी और आपको पुण्य। या किसी अनाथालय को, दुःखी पीडितों को वह पैसे दिये जाए या, तो फिर किसी दीन लडके - लडकियों को पढाई की सामग्री तथा स्टडीरुम उपलब्ध कर देना क्या उचित नहीं? जिस जगह अकाल पडा हैं वहाँ जाकर मदद करनी चाहिए, या राष्ट्रीय मनोवृत्ति निर्माण करनेवाली शिक्षाप्रणाली शुरु करनी चाहिए। गाँव मे नई उपलब्धियाँ प्राप्त कर देना - जैसे अस्पताल, पानी की सुविधा, सार्वजनिक टेलिफोन संपर्क, ग्रंथालय आदि। अगर इस प्रकार गणेशोत्सव को रुप दिया जाए तो इससे ना लोगों में किसीप्रकार की हानी होगी और ना दंगा फसाद।

आज की नयी पीढी को रोजमर्राके जीवनसे अलग रहने के लिए चाहिए एक नया जोश, शायद इसलिए आज उत्सव को इस तरह का रुप प्राप्त हुआ है। गणेशोत्सव महाराष्ट्र के आम जनता के सर्वभाषिय, सर्वप्रांतिय लोगो में श्रध्दा निर्माण करताहै। इसलिए उसे विधायक स्वरुप देना जनता का धर्म है। इसके लिए राजकिय, आर्थिक तथा सामाजिक स्थिति का निर्माण होना जरूरी है। तिलकजीने जिस उद्वेशसें उत्सव की शुरूवात की थी उसी उद्वेश्यको सामने रखना उचित होगा। तभी उत्सव की सार्थकता सिध्द होगी।

॥ वक्रतुंण्ड महाकाय, सूर्य कोटी सम प्रभ।
निर्विघ्नम् कुरु में देव सर्व कार्येषु सर्वदा ॥

◆◆◆◆

परमात्माका अरूप रूप

अर्थ - ईश्वर ने और अनमोल रत्न दिये है परन्तु मनुष्य इतना भोला है कि उनके भेद को नहीं जानता। उसने मनुष्य को जिव्हा दी है जिससे नाना रसों का स्वाद लेते है। उसने दांत दिए है जो मनुष्य के हात के साथ शोभा बढाते है। संसार को देखने के लिए उसने नेत्र दिये है। ऐसे ही वचनों को सुनने के लिए कान दिये है। उसने कंठ दिया है जिससे सब बोलते है और पल्लुव के समान कोमल हाथ दिये है। श्रेष्ठ भुजाएँ दी है। चरण दिये है जिसमें मनुष्य अनोखे ढंग से चलते है। इन सभी ईश्वर प्रदत्त अनमोल रत्नों के मूल्य को वही जान सकते है जिनको ये वस्तुएँ प्राप्त नहीं है। यौवन के महत्त्व को बूढा मनुष्य ही जानता है जिसका कि यौवन चला जाता है और फिर ढूँढने पर भी नहीं मिलता। राजा भी सुख के महत्त्व को नहीं जानता क्योंकि वह तो सुखी होता है। सुख के मर्म को वह दुखी व्यक्ति जानता है जिस पर दुःख की मार पडती रहती है।

स्वस्थ शरीर के महत्त्व को रोगी ही जान सकता है। जो स्वस्थ होकर भोग भोग रहा है वह तो निश्चिंत होता है। परमेश्वर सृष्टि की सभी वस्तुओं के मर्म को जानता है क्योंकि वह तो सदैव सर्वत्र विद्यमान रहता है।

महाकवि सूरदास - हिंदी के सर्वश्रेष्ठ कवि

कु. संगीता घाटगे
तृतीय वर्ष कला

हिंदी साहित्य जगतमें 'भक्तिकाल' श्रेष्ठ साहित्य निर्माण की दृष्टिसे सुवर्णयुग माना जाता है। भक्तिकाल को संपन्न करने के लिए विविध भक्तकवियोंने अपना-अपना योगदान दिया है उनमें महाकवि सूरदासजी का नाम श्रद्धा एंव सम्मान से लेना चाहिए।

महाकवि सूरदास का जन्म सं. १५३५ की बैसाख शुक्ल ५ को हुआ था। इनका जन्म स्थान वल्लभगड के निकटवर्ती सीही नामक गाँव है। वे एक निर्धन सारस्वत ब्राह्मण के चतुर्थ पुत्र थे। इसके अतिरिक्त इनके माता-पिता कुटुंबजन एवं-बांधवों का कुछ पता नहीं है। कुछ विद्‌वानोंने अकबर के दरबारी गायक बाब रामदास को इनका पिता माना है। किन्तु यह अप्रमाणित हो चुका है।

यह तो निर्विवाद है कि सूरदास नेत्र - विहिन थे। किन्तु वे जन्मांध थे अथवा बाद में अन्धे हुये थे, यह विवादग्रस्त है। सूर-काव्य में दृश्यजगत के सूक्ष्मातिसूक्ष्म यथार्थ, पारदर्शी और सर्वांगीण वर्णन को देखकर यह विश्वास नहीं होता है कि वे जन्मांध थे। इसलिए आज के विद्‌वान सूर की जन्माधंता पर विश्वास नहीं करते है। पूर्व संस्कार, जन्मजात प्रतिभा, और निजी अभ्यास के कारण छोटी आयु में ही सूरदास विभिन्न विद्याओं के ज्ञाता हो गए। इनकी ख्याति गायक और महात्मा के नाते खूब फैली।

सूरदास ने श्रीमद्‌भागवत के आधारपर कृष्ण - लीला संबंधी अनेक पदों की रचना की थी। जिनकी संख्या सवा लाख बताई जाती है। उनके जीवन कालमें ही इतने असंख्य पद सागर कहलाने लगे थे। जो कि बादमें संग्रहित होकर 'सूरसागर' कहलाने लगे। परंन्तु अब 'सूर सागर' के चार-पाँच हजार पद प्राप्त होते हैं। सूरसारावली में ११०३ तक पद है। सूरदास की भक्ति-भावना का मेरूदण्ड पुष्टिमार्ग का सिद्धांत भगवदनुग्रह है। इसी को आधार मानकर वे वात्सल्य, सख्य और माधुर्य भाव की विविध पद्धतियों में, भाव व्यंजना में लीन रहे। पुष्टिमार्ग में दीक्षित होने के कारण वे विनय के पदों की रचना किया करते थे। उनके कुछ पद ऐसे भी है जिनमें साधना पद्धति का संकेत मिलता है।

नैनमि निरखि स्याम स्वरूप।
रह्यो घट - घट व्यापि सोई ज्योतिरूप अनूप॥

ऐसे पदों मे सूरने ब्रम्हज्ञानियों के समान माया का वर्णन किया है। वैष्णव भक्ति परम्परा में विनय-भक्ति की भावनामें सात भूमिकाएँ-दीनता, मान मर्यादा, भयदर्शन, भर्त्सना, आश्वासन, मनोराज्य और विचारणा स्वीकार की गई है। सूरदास ने दीनता का अच्छा परिचय दिया है।

सूर भक्ति-क्षेत्रमें इतने आगे निकल गये कि समाज की आवश्यकताओं का उन्हें ध्यान ही नहीं वे पहले भक्त और बादमें कवि। शुद्ध लीलावादी कवि होने के नाते कला कला के लिए समान इनका काव्य स्वान्तः सुखाय है। सूरमें तुलसी की भाँति लोकसंग्रह की भावना नहीं मिलती। सूर का युग वही है, जो कि तुलसी का है। तुलसी साहित्य में उस युग की राजनीतिक छाप स्पष्ट है जिसे वे प्रच्छन्न रूप से रामत्व की रावणत्व पर की विजय कल्पना से अभिव्यक्त करते है। उनके ''कलि-महिमा'' वर्णनमें तत्कालीन समाज का यर्थार्थ चित्र है। सूर का साहित्य तत्कालिन राजनीतिक घात-प्रतिघातों तथा सामाजिक क्रियाओं प्रतिक्रियाओं से एकदम अछूता है। उनके साहित्य में सर्वत्र कृष्ण के प्रेम रस की मधुर मुहर लगी हुई है। समाज किधर जा रहा है, शासक क्या कर

रहे है, समय की गतिविधी क्या है, इन प्रश्नों से मानों उन्हें कोई लगाव ही नहीं था।

सूर हिंदी साहित्य के कमनीय कलाकार है। उनके साहित्य में न तो कबीर के समान कलापक्ष की अवहेलना है और न ही तुलसी के समान मर्यादा और नैतिकता का आग्रह। शृंगार और वात्सल्य के क्षेत्रमें जहाँ तक इनकी दृष्टि पहुँची, वहाँ तक और किसी कवि की नहीं। सूर का समस्त काव्य विनय, वात्सल्य और शृंगार की त्रिवेणी है। उनमें भक्ति, कविता और संगीत घुलमिल गये हैं।

सूर वात्सल्य है और वात्सल्य सूर है। यह एक बडी ही आश्चर्यपूर्ण बात है, कि सूर से पूर्व किसी हिंदी कविने वात्सल्य रस का चित्रण नहीं किया। पर सूर ने पहली बार इस क्षेत्र में इतना सुंदर वर्णन किया है कि इस संबंधमें औरों को कुछ कहने के लिए रहा ही नहीं। सूर वात्सल्य रस का कोना-कोना झाँक आये है। उन्होंने बाह्य जीवन की साधारण से साधारण घटनाओं और चेष्टाओं का अत्यंत मनोवैज्ञानिक और कलात्मक वर्णन किया है। उनके वात्सल्य रस के वर्णनमें पृथ्वी भी स्वर्ग बन जाती है। इस प्रसंग में -

''जो सुख सूर अमरमुनि दुर्लभ,
सो नित जसुमति पावे।''

सूर को माता-पिता के हृदय और बालकों के मन की गहरी पहचान है। सूर गोपाल कृष्ण का साथ कभी भी छोडते नहीं। कभी तो यशोदा के ममतापूर्ण हृदयमें बैठकर गोपाल कान्ह की नयनभिराम लीलाओंको निहारते तो कभी बाबानन्द के हृदय की गहराइयों में बैठकर कन्हैय्या की स्नेहमय झाँकियाँ देखते है। वात्सल्य और शृंगार के चित्रण के अतिरिक्त सूरसागर में प्रासगिंक रूपसे वीर, करूण, हास्य, रौद्र, भयानक और बीभत्स रसों का भी चित्रण हुआ है। पर वे रमे वात्सल्य और शृंगार के क्षेत्रमें। इन दोनों रसो के ये सम्राट है। और हिंदी का कोई भी कवि इनकी तुलना नहीं कर सकता।

यह निश्चित है कि विशुद्ध काव्यात्मक दृष्टिसे सूरदास हिन्दी के सर्वश्रेष्ठ कवि है। उनके कृतित्व और महत्व की अनेक प्रशस्तियोंसे हिन्दी साहित्य भरा पडा है। प्रतिभाशाली सूरदासजी की महानता आचार्य रामचंद्र शुक्ल प्रस्तुत काव्यपंक्तियोंमे व्यक्त करते है -

सूर-सूर तुलसी ससी, उड्डगन केशवदास।
अबके कवि खद्योत सम, जहुँ तहुँ करत प्रकाश।
उत्तम पद कवि अंश के, कविता के बलवीर।
केशव अर्थ गम्भीरता, सूर तीन गुन धीर।

सूरसागर का सबसे मर्मस्पर्शी और वैदग्धपूर्ण अंश 'भ्रमर गीत' है, जहाँ कवित्व और शास्त्र एक हो गये है। भ्रमर गीत में सगुन ने निर्गुणपर, सरसता ने शुष्कतापर, प्रेमने दर्शन पर, भक्ति ने ज्ञान पर, रागने वैराग्यपर और संयोग ने वियोगपर विजय पाई है। आचार्य शुक्ल जी कहते है कि, - ''ऐसा सुंदर उपालंभ काव्य दूसरा नहीं मिलता।'' उसमें गोपियों की वचन वक्रता अत्यन्त मनोहारिनी है। उद्धव कृष्ण भक्त होने के साथ निगुर्ण के अनुयायी भी थे। कृष्ण ने उनके ज्ञान चुराने के लिए उन्हें गोपियों के पास अपना संन्देश कहने को भेजा। वे उद्धव को भक्ति और प्रेम की तीव्रता अनुभूत कराना चाहते थे। उद्धव कृष्ण का संदेश लेकर गोपियों के पास पहुँच गये। वे अपने निर्गुण ब्रम्ह पर व्याख्यान देने लगे। उद्धव और गोपियों के बीच अपने मान-मिलाप और तर्क वितर्क हुए। अन्त में उद्धव निराश हृदयसे हारे हुए योद्धा के समान लौटकर कृष्ण को गोपियों के अनन्य प्रेम की करूण कहानी सुनाते है। पर इस छोटे से स्थल में जो वचनवक्रता और कलात्मकता है वह अत्यन्त सुंदर है। सूर ने इस प्रसंगमें अत्यन्त मौलिक उद्भवों से काम लिया है। भागवत में उद्धव यशोदा और नन्द को संदेश देने आते है। गोपियाँ उन्हे एंकान्त में बुलाकर कुछ सुनती और सुनाती है। किन्तु यहाँ सूरदासने नवीन कल्पना की है। उद्धव गठरी को और सँभाले ही आ रहे थे कि उनके रथ को दूर से देखकर गोपियाँ सगबग भागी जाती है। और उद्धव से अपने प्रियतम के कुशल का प्रश्न पूछती है। उन्हें यह पता ही नहीं था कि उनके हृदयपर निराकार योग की गाज इतने निर्मम रूपमें पडेगी। यहाँ गोपियाँ और उद्धव के बीच नन्द और यशोदा का व्यवधान नहीं है।

सूरदास जी की भ्रमर की योजना अत्यन्त मनोहारिनी है। उद्धव गोपियों के अतिथी और प्रियतम के संदेश वाहक थे। आदरनीय अतिथी को भला बुरा कहना आतिथ्य धर्म के प्रतिकुल था। अत: भ्रमर के ब्याज से

उन्होने अपनें अरमान निकाले। उद्धव और कृष्ण दोनों भ्रमर व्रतधारी है। ऊपर से तो काले थे ही भीतर से भी काले थे - ''यह मथुरा काजर की कोठरी, जे आवहिं ते कारे।'' भ्रमर प्रेम की रीति नहीं जानता यह रसलोभी होता है। सच यह है कि सूर भ्रमर गीतमें गोपियों के माध्यमसे अपने हृदय के समस्त मधुर रस को द्राक्षारस समान निचोडकर दिया है। जहाँ सब ओर रस ही रस और माधुर्य ही माधुर्य है। सूरदास का यह भ्रमरगीत चाहे भागवत का आधार लेकर चला है फिरभी अपनी मौलिकता और नवीनता के कारण बिहारी की 'सतसई' और कालीदास के 'मेघदूत' उनके भ्रमर गीतों की परम्परा का कारण बना है।

सूरदास ने बालक्रिडाओं का वर्णन अत्यंत सुंदर किया है। सूर गोपाल कृष्ण की भी साथ छोडते नही है। कभी तो यशोदा के ममतामयी हृदयमें बैठकर गोपाल कान्हं की लीलाओंको देखते है, तो कभी नन्दबाबा के हृदय मै बैठकर कन्हैया की स्नेहभरी झाँकियाँ देखते है। कभी वे रेता, पेता और मनसुखा बनकर कृष्ण के साथ-साथ बने रहते है। तो कभी बलराम और कृष्ण की परंपरा की छेडछाड में रसास्वादन करते है। सूर के कलाकार का भोले-भोले बालक का सा हृदय है। उनकी विराट प्रतिभा के सामने बाह्य जीवन की कोई भी वृत्ति तिरोहित न रही। कृष्ण के बाह्य जीवन से संबंधित संपूर्ण क्रीडाओं कृष्ण जन्म, नामकरण, वर्षगाँठ, कृष्ण का पालने में झूलना, अगूँठा चूसना, लोरियों के साथ सोना, हँसना, मचलना, बहाने बनाने का अत्यंत सूक्ष्म और विशद विवेचन सूरने किया है।

नन्द और यशोदा इनका कृष्ण के प्रति अतिशय स्नेह स्वाभाविक था। जैसे कृष्ण साहित्य में राधा प्रेमरूपिनी है। वैसे यशोदा वात्सल्य-रस धारिणी है। उनका समस्त व्यक्तित्व ही कृष्ण प्रेम में धुलमिल गया है। वें कृष्ण को सुलाती है, झूला झुलाती और लोरियाँ गाती है - 'यशोदा हरि पालना झुलावे'' कृष्ण की मीठी मीठी बातों, ''मैया कबहि बढेगी चोटी'' के सुनने का सुअवसर मिलता है। बालकोमें सहज इर्ष्या चित्र भी कितना हृदयहारी बन पडता है। - ''मैया मोहि दाऊ बहुत खिजायौ'' तथा ''तू मोहि कौन मारन सीखी, दाऊहि कबहुँन खीझो'' गोपियों के उलाहना देने पर कृष्ण का चातुर्य पूर्ण उत्तर - ''मैया मैं नहीं माखन खायौ'' सूर रचित यह पंक्तियाँ। सूर की बाल मनोविज्ञान की गहरी पहचान का परिचायक है। और कृष्ण की माँ को खरी तीखी बात - ''मैय्या मैं न चरैहो गैया'' कितनी मार्मिक और रसपूर्णबन पडी है। कहने का तात्पर्य यह है कि सूर के वात्सल्य वर्णन की विशेषता इस बातमें है कि, उनके कृष्ण तुलसी के राम के समान जन-जीवन से अलग नहीं है। आज भी सद्‌गृहस्थियों के घर कृष्ण जैसे बालकोंकी क्रिडाओं, हर्ष, उल्हास, हास्य, और परिहास से भर जाते है। और लाखों यशोदायें खिल उठती है। आचार्य द्विवेदीजी इस संबंध में लिखते है - ''संसार के साहित्य की बात कहना तो कठिन है क्योंकि वह बहुत बडा है और उसका एक अंश मात्र हमारा जानना है। परन्तु हमारे जाने हुए साहित्य में इतनी तत्परता, मनोहारिता और सरसता के साथ लिखी हुई बाल-लीला अलभ्य है। बालकृष्ण के एक-एक चेष्टाओंके चित्रणमें कवि कमाल की होशियारी और सूक्ष्म परिचय देता है। न उसे शब्दों की कमी होती है, न भावों की न, भाषा की।'' सूरकाव्य की यह अपनी विशेषता है। उसमें पुनरुक्तियाँ होते हुये भी हृदयपर द्विगुणित प्रभाव डालता है।

संक्षेप में कहना पडता है कि, सूर के समान, दैदिप्यमान तारा प्रतिभाशाली महान कवि भविष्य के साहित्य जगत में चमकेगा या नहीं यह काल ही स्पष्ट करेगा।

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

- बुद्धी और मन को इंद्रिय के सुख से वंचित करके विश्व के एकमतपर केंद्रित करने का प्रयास करना ही ज्ञानयोग है।

- स्वामी विवेकानंद

- बैर से बैर बढ़ जाता है, लेकिन प्रेम से प्रेम बढता है, इसलिये हमें बैरोंपर प्रेम करना चाहिए।

- इंदिरा गांधी

।। निर्मातुं शिवं सुंदरम् ।।

निरामय जीवन की मेरी कल्पना

कु. शबाना बी. मुजावर
द्वितीय वर्ष, वाणिज्य

आदम और हव्वा स्वर्ग में रहनेवाले दो नरनारी। खुदा ने उन्हें हर वह खुशी दी जो वे चाहते थे। खुदा यही साबित करनेवाला था कि, उसकी निर्मिती एक अलग ही पहचान होगी। स्वर्ग में उन्हे हर प्रकार का सुख था। दोनों नित्य नियम से खुदा को याद करते। वहाँ सिर्फ एक ही बात की मना थी कि, वे सिर्फ एक पेड का फल न खाए। आदम और हव्वा तो इस आज्ञा का भी पालन करते। पर एकदिन दोनों रात को सोए थे। इतने में एक साँप ने हव्वा को उस पेड का फल खाने के लिए ललचाया। आखिर वह तो एक औरत! आ गयी साप के बहकावे में! और उसने वह फल खाना शुरू किया, फिर हव्वा को फल खाते देखकर आदम ने भी वह फल खाया। और तभी खुदा ने इसकी सजा क्रे तौर पर उन्हें पृथ्वी पर भेज दिया और आदम और हव्वा की संतान हम बन गये।

जीवन तो हर कोई अपने ही तरीके से जीता है। कोई कहता है, मेरा सुखी जीवन है, तो कोई जीवन में दुख ही दुख होने की रट लगाए रहता है। यह तो अपने-अपने सोचने का तरीका है। जीवन तो बडी ही कठिनता से मिलता है। **सौ अन्य जानवरों के जन्म के बाद ही एक मानवी जीवन मिलता है**, ऐसा हमारी संस्कृति मानती है। इसलिए हमें हमारा जीवन पूरी तरह से निरामय ही बनाना चाहिए। जिसका जीवन पूरी तरह से निरामय है वहीं असल में जीता है।

'निरामय जीवन' का मतलब है, स्वस्थ, तंदुरूस्ति से भरा हुआ जीवन, जो असल में हर किसीको नहीं मिल सकता। शांति, विनयशीलता, विवेकपूर्णता, उदारता जैसे अनेक उच्च गुणों का समावेश निरामय जीवन में होता है। निरामय याने वह हरियाली है, जो जीवन को पूरी तरह से बदल देती है। निरामय का मतलब बडा ही पवित्र है। जिस में छल कपट, स्वार्थ, निंदा जैसे दुर्गुणों को कोई स्थान नहीं, जिसमें अच्छाई और सच्चाई की कोई सीमा नहीं ऐसा जीवन होता है यह! किसीने क्या खूब कहा है,

''जीने को तो जीते है सभी,
पर जिंदा दिल होते कहाँ है सभी ?''

इस तरह जीवन जीना तो सबको पडता है। पर कितने लोग इसे पूरी तरह से जी पाते है? आज की जिंदगी में तो यह बडा मुश्किल बना हुआ है। हिंदुस्थान विविधतापूर्ण देश माना जाता है, पर आज-कल धर्म और मजहब के कारण दंगे फसाद, लूटमार आए दिन हो रहीं हैं। कितने दुख की बात है यह! इसलिए आज के जमाने में निरामय जीवन की कल्पना का विकास और प्रचार होना बडा ही जरूरी बन चुका है। निरामय जीवन तो एक पूरी तरह से आदर्श प्रकार का जीवन है। निरामय जीवन ही हमारा अंतिम सहारा है। निरामय जीवन में स्वस्थ शरीर, सुंदर मन, ईश्वर पर श्रद्धा, ग्रंथोंका, पुस्तकोंका पठन, सृष्टि से प्रेम, काम करने की चाह आदि जैसे अनेक बातों की जरूरत होती है।

निरामय जीवन की कल्पना हमारे जीनेका रूख ही बदल सकती है। जैसे अंधेरे को मिटाने का काम दिये के सिवा कोई नहीं कर सकता, वैसे आदमी को निरामय जीवन का ही सहारा है।

निरामय जीवन का संबंध स्वस्थ से गहरा है। स्वस्थ, सुंदर शरीर हर वह काम कर सकता है जो पहाड जैसा भी दृढ क्यों न हो? भीम जैसा योद्धा तो उसके बलाढ्य शरीर के कारण ही हर युद्ध जीतता था। स्वस्थ शरीर तो कुछ गिने-चुने लोगों को ही मिलता है, बाकी सब तो किसी न किसी बीमारी के शिकार! किसी को मधुमेह है, किसी को दिल की बीमारी है। माना, निरोगी

शरीर तो हर किसीका नहीं होता, पर कोशिश करनी भी तो जरूरी है। योग-साधना से पुराने जमाने मे लोग बडे ही तंदुरुस्त हुआ करते थे, इसलिए एक प्रकार का दिव्य तेज उनके चेहरे पर हमेशा रहता था, जो आजकल नहीं दिखाई देता। हम तो जरासी सीढ़ियाँ चढ़ने से हाँपने लगते हैं, कितनी विसंगती है यह! आज फिर योगाभ्यास से वह स्वस्थ, तंदुरुस्ति से भरपूर शरीर को प्राप्त करने की आवश्यकता है, क्योंकि यहीं हमारे जीवन की नींव है। हर दिन सुबह प्राणायाम, सूर्यनमस्कार, आसन जैसी योगसाधनाएँ करना जरूरी हैं। इससे शरीर तो सबल होता ही है, पर एक प्रकार का आत्मविश्वास भी बढता है। आदमी जो काम करना चाहता है, वह बडी ही सरलता से कर सकता है। पूरे शरीर को व्यायाम से एक प्रकार का लचीलापन, शक्ति, उत्साह आ जाता है। योग-साधना से जीवन की तरफ देखने का दृष्टिकोण आशावादी बनता है। **स्वस्थ शरीर की प्राप्ति के बिना तो निरामय जीवन एक मजाक है।** शरीर का हर एक में अपना ही महत्त्व है। योग, व्यायाम हर व्यक्ति के लिए आवश्यक है, चाहे वह स्त्री हो या फिर आदमी। जवानी में तो वर्जिस जरूरी है, पर बचपन में योगसाधना से लाभ मिल सकता है। बुढापे में योगसाधना से साठ साल के बूढे बाईस के नौजवान सा काम कर सकते हैं।

'मन' शरीर का दर्पण है, जिसमें आदमी की हर एक भावना का प्रतिबिंब दिखाई देता है। हमेशा 'धकधक' करनेवाला यह मन अपने आप में एक अलग ही महत्त्व रखता है। इस मन में ईर्ष्या, द्वेष, क्लेष, स्वार्थ जैसे दुर्गुणों का भी भंडार होता है। मराठी भाषा में एक कहावत है - 'मन चिंती ते वैरी न चिंती', तो यह मन हमेशा दूसरे की बुराई ढूँढने में ही रहता है। निरामय जीवन में निर्मल मन की बडी आवश्यकता है। शांत न होनेवाले, दुसरों से इर्ष्या करनेवाले मन को हमें बदलना है। हमे सोचना है कि, कोई कुछ भी करे, मुझे तो सिर्फ अपने ही बारे में सोचना है। मुझे अच्छा रहना है कोई कुछ भी कहें। **अच्छाई की अपने आप में एक मिसाल होती है। जिसका कोई मोल नहीं कर सकता।** दूसरों की मदद करना, अच्छाई की राहपर चलना, दूसरे की बुराई पर ध्यान न देना [यह बहुत जरूरी है, और कठिन भी] यहीं निरामय जीवन का अर्थ है। दूसरों को अच्छाई से मालामाल करना ही बहुत बड़ी चीज है।

''मधुबन खुशबू देता है,
सागर सावन देता है।
जीना उसका जीना है,
जो औरों को जीवन देता है।''

मन में एक सागर से भी बडी बुलंदी होती है, चट्टानों सी इच्छाएँ होती हैं। पर इसके साथ हम यदि मन को बच्चों सा मासूम बनाएँगे, तो कितना अच्छा होगा। जरा सोचिए यदि हर एक का मन बच्चों के दिल सा नाजुक, मासूम होता तो दुनिया में छल-कपट का नामोनिशान न रहता। कोई दंगे-फसाद न होते, या फिर कभी होते तो, हम चट से भुला पाते और क्लेष का कारण ही मिट जाता। कोई हर्षद पैदा न होता, कोई मंदिर, मस्जिद का झगडा न होता। मैं यही कहुँगी-निरामय जीवन में कोमल मन को बडा महत्त्व है। इस मन को जितना हो सके, प्रसन्न रखना है, और सुख-दुःख, गम एक सा ही मानना चाहिए। माना कि, यह बडा मुश्किल है, पर हमें कोशिश करनी है। पवित्र मन ही निरामय जीवन का सारांश है। निरामय जीवन निर्मल मन के बिना अधुरा है।

निरामय जीवन की प्रगति के लिए भगवान पर श्रद्धा रखना भी जरूरी है, क्योंकि आस्तिक आदमी ही ज्यादातर शांत और समाधानी रहते हैं। सच है, हम भगवान को मानते हैं, उसका हमारे मन में डर भी होता है इसलिए हम कुछ तो अच्छा बर्ताव करते हैं। सचमुच, यदि हम भगवान को नहीं मानते होते तो लगाम के बिना - एक घोडी जैसे दौडती है, वैसा हमारा जीवन होता। ना कोई डर, ना कोई खौफ। भगवान, पाप-पुण्य, स्वर्ग-नरक की कल्पना से हमारा जीवन भरा हुआ है। इस दुनिया में हम जो करते हैं उसका हिसाब हमें भगवान को देना है, इस डर से हम कुछ तो अच्छी बातें करते हैं।

''जो बोएगा, वहीं पाएगा,
तेरा किया आगे आएगा।
सुख-दुःख है क्या ? फल कर्मोंका
जैसी करनी, वैसी भरनी।''

यहाँ यदि हम बुराई करेंगे, तो भगवान हमें सजा देगा। यह सोचकर हम सुधरते हैं, असल में यह सच भी है।

परिवार की कहानी कहता है जिसमें नया-पुराना दोनों सह अस्तित्व की विवशता झेलते दिखायी देते हैं। परिवार में पुरानी और नई दो पीढियों की एक ही छत के नीचे जीवन यापन करने की विवशता दोनों के बीच संघर्ष की स्थिति को पैदा करती है। 'टूटते - परिवेश' के परिवार में सबको एक-दूसरे से शिकायत है। इन शिकायतों और प्रतिक्रियाओं के बीच परिवार के विघटन का एक चित्र उभरता है।

'अब और नहीं' नाटक द्वारा विश्व की समस्त नारियों को उनके अपने स्वतंत्र अस्तित्वकी पहचान करा दी है और साथ में वे स्वयं स्वीकार करते हं कि नारी की मुक्ति बंधन में नहीं बल्कि स्वतंत्र अस्तित्व में है। बहुत ही आधुनिकता के साथ पुरानी परंपराओं पर विष्णु प्रभाकरजीने प्रहार किया है।

इन सभी नाटकों में एक बात विशेष रूप से स्पष्ट है - मानव का अध्ययन।

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

निदंक नेड़ा राखिये, आंगणि कुटी बंधाइ।
बिनु साबण पाणी बिना, निरमल करै सुभाइ॥

किसी की निन्दा करना अच्छी बात नहीं हैं, क्योंकि परनिन्दा साधना में बाधक होती है। प्रस्तुत अंग में इसी बात को समझाते हुए कबीरदास कहते है कि जो मनुष्य अज्ञानी है वे ही दूसरों की निन्दा किया करते है, किन्तु जो व्यक्ति राम की भक्ति में लीन होतें हैं, उन्हे तो सिवाय भक्ति के और कोई बात अच्छी ही नही लगती। वे अहर्निश भगवान् की भक्ति में तल्लीन रहा करते है। यह व्यक्ति की दुर्बलता होती है कि दूसरों के दोषों को देखकर तो वह हँसता है, किन्तु अपने अपार दोषों की और कभी ध्यान भी नहीं देता। निन्दक को, जहॉ तक हो सके, अपने समीप रखना चाहिए, क्योंकि वह बिना पानी और साबुन के मन को शुध्द बना देता है।

जो लोग साधुओं की निन्दा करते है, वे स्वयं संकट में पडते है और नरक के भागी बनते है। अच्छा तो यही है कि मनुष्य को किसी की भी निन्दा नहीं करनी चाहिए, चाहे वह व्यक्ति कितना ही तुच्छ क्यों न हो, अन्यथा वह भी दुःख का कारण बन जाता है। व्यक्ति को अपनी प्रशंसा - भी नही करनी चाहिए, क्योंकि शरीर और सांसारिक वैभव तो नश्वर तथा क्षणभंगुर है। चाहे मनुष्य स्वयं धोखा खा जाये, पर उसे दूसरे व्यक्तियों को धोखा नही देना चाहिए। ऐसे ही व्यक्ति को ब्रम्ह की प्राप्ति होती है।

मैं जांन्यू पढ़िबो भलौ, पढिबा थै भलौ जोग।
रांम नाँम सू प्रीति करि, भल भल नींदौ लोग॥

इस अंग में कबीर ने बताया है कि वाणी की अपेक्षा कर्म श्रेष्ठ है। जो व्यक्ति केवल कहते रहते है, और अपने कथन पर स्वयं आचरणं नही करते, वे पापी है और जन्मजन्मान्तरों तक आवागमन के चक्कर में पड़े रहते है। इसके विपरीत, जो व्यक्ति कहते कुछ नही है, बल्कि जो कहना चाहते है, उस पर स्वयं आचरण करते है, वे व्यक्ति पाप - मुक्त होकर मुक्ति प्राप्त कर लेते है। पुस्तकों का ज्ञान प्राप्त कर - करके तो सारा संसार मर गया, किन्तु पंडित कोई भी नही बना। सच्चा पंडित वही है जो वेद शास्त्रों के अध्ययन को छोड़कर राम की महिमा का ज्ञान प्राप्त करता है और स्वयं भी उस ज्ञान पर आचरण करता है।

अंधश्रध्दा मन का वहम

कु. वहिदा बी. मुजावर
तृतीय वर्ष वाणिज्य

हृदय में उत्पन्न प्रेम, आद्र, एवं सम्मान पूर्वक भावना से युक्त 'अनुभूतिका' नाम श्रद्धा है। श्रद्धा तो पवित्र है। अपने परमपूज्य राष्ट्रपिता बापूजी भी तो बड़े श्रद्धालु थे। जीवन की आखरी साँस तक वे नित्य - नियम से पूजा करते थे। वे कहते कि, पूजा करने से मनुष्य में आत्मबल निर्माण होता है। श्रद्धा के पवित्र दो फूल हजारों बहारों से भी बढकर हैं। इसलिए श्रद्धा का जीवन में होना बड़ा महत्त्वपूर्ण है।

श्रद्धा है एक बहती धारा,
जिसका नहीं कोई किनारा।

आदमी श्रद्धा से किसीके तो सामने झुकता है। चाहे वह उसका भगवान हो या माता - पिता या फिर उसकी अपने काम पर होनेवाली निष्ठा ही क्यों न हो ? श्रद्धा का हमारे जीवन में होनेवाला महत्त्व कोई भी इन्कार कर नहीं सकता, उसे झुठला नहीं सकता।

आज का युग वैज्ञानिक और प्रगतिशील माना जाता है। इसलिए हर समय आदमी को सिर्फ काम ही काम करना पड़ रहा है। आदमी काम करता है, पर उसका फल तो वह अपने - आप ही नहीं पा सकता है। इसलिए सफलताकी पूर्ति होना नियति के हाथमें है यह सब को ही मानना पड़ता है। काम के बाद उसकी सफलता की चिंता आदमी को हमेशा खायी जाती है, इसलिए वह भगवान की शरण लेता है, चाहे वह भगवान, खुदा या गॉड के रुपमें क्यों न हो। काम करके कुछ थकने के बाद तो तन और विशेषत: मन को आराम, सुकून मिलना जरूरी होता है। भगवान की प्रार्थना से मन:शांति ढूँढनेका वह प्रयत्न करता है।

कुरीतियोंका एवं कुप्रथाओंका अज्ञानवश पालन किया जाता है तो वह अंधश्रध्दा के नाम से पहचानी जाती है। 'श्रध्दा महान है' यह हम सब जानते है। पर यदि इस श्रध्दा का अतिरेक हो गया, तो वह अंधश्रध्दा बन जाती है। श्रध्दा को गलत राहपर ले जाना ही अंधश्रध्दा है। 'अंधश्रध्दा' शब्द बनाने वाले ने इतना अच्छा और लायक बनाया है कि, इससे तुरंत मतलब समझमें आता है। अंधश्रध्दा हमारे पुरखोंके कालसे चलती आ रही है। हिंदुस्थान वैचारिक, आर्थिक दृष्टिसे पाश्चात्य राष्ट्रोंकी तुलना में बहुत पिछड़ा है। इसके कई कारण है, उनमें से एक प्रमुख कारण है 'अंधश्रध्दा'।

अंधश्रध्दा में आदमी पूरी तरह से अंधा बनता है। इसलिए अंधश्रध्दा हर समाज पर लगा एक कलंक है। यह इन्सान के मानसिक रुप से बीमार होने की पहचान है। इसकी जड़े समाज में गहराई तक फैल चुकी है। उसे उखाड़कर फेकने का प्रयास हमारे राष्ट्र के युगपुरूषोंने, संत महात्माओंने किया मगर वे हमारे दुर्भाग्यवश असफल रहें। जिन लोगोंने यह साबित करना चाहा कि, अंधश्रध्दा गलत है तो उन्हे जिंदा जलाया गया, या फिर फाँसी दी गयी।

अंधश्रध्दा के अनेक रूप है। कोई समझता है कि भगवान को भोग चढाने से वे प्रसन्न होंगे। सुशिक्षित, ज्ञानीलोग भी इस तरह की अंधश्रध्दा से पीडित हैं। घर में पापा को प्रमोशन के लिए भगवान को भोग चढाते देखकर, मम्मी को महिला मंडल की अध्यक्षा का चुनाव जीतने के लिए भगवान को नारियल चढ़ाते देखकर छोटा चिंटू भी सोचता है कि, यदि मै भी भोग चढ़ाऊँ तो जैसे चाहूँ मैं इम्तिहान पास हो जाऊँगा। और वैसे ही संस्कार बालमन पर होते है। बच्चे तो कच्ची मिट्टी का गोला होते हैं, जैसे बनाओ बनते है। कल की युवा पीढी को अंधश्रध्दा के कारण गुमराह बनाने का काम हम करते है।

अंधश्रध्दा तो किसी भी प्रकार की लोग मानते है। हमारे देश में समुद्रयात्रा पाप समझते थे। मगर पाश्चात्य देशोंमें इतनी अंधश्रध्दा नहीं थी। वे अपनी प्रगति की ओर ज्यादा ध्यान देते थे। इसी वजह वे समुद्रयात्रा करके हिंदूस्थान में आए और उन्होंने साडेतीन सौ वर्ष हमें अपना गुलाम बनाकर चले गए। उसी तरह कोलंबस ने अमरिका जैसे प्रगत राष्ट्र को विश्व के सामने लाया। आज वहीं अमरिका विश्व में अव्वल नंबर पर है।

पुराने जमाने से हमारे देश में चंद्रमा की कई अवसर पर पूजा होती है। इसलिए जिन लोगोंने 'चंद्रमा पर दाग है' यह शाबित किया, उन्हें जान से हात धोना पड़ा। आज तो लोग चंद्रमा पर जाते हैं, २१ वी सदीमें वहाँ अपनी बस्ती बनाएंगे मगर आज भी लोग उसे पूजते ही है। इसी तरह हिंदू समाज में महिलाएँ वट सावित्री की पूजा करती है। हर जनम में इसी पति को पाने की प्रार्थना करती है, चाहे वह बुरा ही क्यों न हो, उसपर अत्याचार ही क्यों न करता हो ? क्या यह ठीक है ?

आज शहर - शहर गाँव - गाँव में ढोंगी मांत्रिकों, साधू - बैरागियोंका का महत्त्व बड़े पैमाने पर बढ़ता जा रहा है। मनुष्य के मन की दुर्बलता को देखकर, लोगों के भोलेपनका वे फायदा उठाते है। हवा में से कई चीजें निकालना, यकायक गायब होना अदि जैसे चमत्कारपूर्ण कार्य करके लोगों को अपनी तरफ आकर्षित करते है। हाँलाकि जो विज्ञान के नियमों पर आधारित चमत्कार होते हैं। लोगों का उनपर इतना विश्वास होता है कि वे उनका कहना भगवान का कहना समझकर मानते हैं। लोग तो अपने दु:खो एवं लाचारी से पीडित होते है इसलिए उन लोगोंकी हर बात मानते है। देहातों में बच्चा बीमार हो तो उसे, डॉक्टर के पास ले जाने के बजाय साधू या मांत्रिकों के पास ले जाते है। स्त्रियों को पुत्रप्राप्ति के हेतु उन ढोंगी साधूओंके पास जाना पडताहै और उनकी वासना का शिकार बनना पडता है। हमारे गांवोंमें कई सदियों से बलि चढ़ाने की परंपरा है। यह सब क्यों ? क्या इन जानवरों में हमारी तरह जान नहीं होती ? गाँधीजी बलि चढ़ाने के सख्त विरोधी थे।

अंधश्रध्दा में सबसे ज्यादा विषय भूत, पिशाच्च यहीं है। आदमी मरने के बाद उसकी अतृप्त आत्मा इच्छा तृप्ति के लिए दूसरे शरीर में प्रवेश करती है। भूत तो बिल्कुल नहीं होते यह कोई समझता ही नही। भूत की कल्पनासे हर कोइ ड़र सा जाता है। मनुष्यके मरने के बाद बारहवें दिन उसकी चिता के पास उसकी मनपसंद खाने - पीने की चीजें रखी जाती है, और कौए के रूप में वह व्यक्ति आकर उसे खाता है ऐसा मानाजाता है। बेचारे कौओंको अच्छी सी मुफ्त में दावत मिलती है।

'भानामती' यह भी ऐसीही मानसिक बीमारी है। यह ज्यादातर स्त्रियों में दिखाई पड़ती है। इसमें घर पर पत्थर पड़ते है। खाना खराब होता है, कपड़े जलते है, तब यह भूत की करतूत समझकर मांत्रिक को बुलाते है। वह अपनी दक्षिणा ले तो जाता है पर भानामती नही रूकती। डॉ. अब्राहम टी कोणूर ने इसपर **P. H. D.** की है। उनका कहना है कि यह सब झूठ है वह व्यक्ति की मानसिक बीमार होती है, यह सब करती है। ऐसी हजारों केसेस अंधश्रध्दा निर्मूलन समिती के सदस्य श्याम मानव ने सुलझाई है। अब अब्राहम कोणूर जीवित नहीं है। उन्होंने कहा था भूत - पिशाच्च, आत्मा, पुनर्जन्म, ज्योतिष का अस्तित्व दिखाने वाले को १लाख रु. का इनाम रखा है। मगर आज तक सारे विश्व में यह किसीने भी साबित नहीं किया है। इससे यहीं पता चलता है कि यह सब मन के खेल ही हैं। फिर भी अंधश्रध्दा से पीडित लोग यह मानने को तैयार नहीं है।

ऐसी ही एक समस्या है - देवता का संचार होना। लोगोंका कहना है कि, उनके शरीर में देवताका संचार होता है। पर मैं सोचती हूँ कि, क्या यह सच होगा ? क्या भगवान को हमें दर्शन देने के लिए, या हमारा कल्याण करने के लिए इस क्षुद्र मानवी शरीर का सहारा लेना पडता होगा ? और यदि मान लिया तो यह लोग दुसरोंका कल्याण कर सकते है, पर अपना क्यों नहीं ?

अंधश्रध्दा से मुझे संत नामदेवजीकी एक कविता याद आयी। उन्होंने कविता में कहा है - मैंनें भगवान को खीर का भोग चढाया, फुलों की माला पहनायी घी का दीप जलाया पर मुझे यह सब झूठ लगा, क्यों कि खीर के लिए लिया दूध बछडे ने पहले जुठा किया हुआ मैंने पाया फुलोंकी खुशबू कों मेरी नासिका ने पहले सूंघा। दीप को भी मेरे आँखोने दूषित किया। इसलिए उन्होने अंतमें कहा है कि **'भगवान को प्रसन्न करने सिर्फ एक पवित्र मन का**

होना आवश्यक है। मन से की गयी भक्ति श्रेष्ठ है, बाकी सब व्यर्थ है।

मनुष्य की एक ही जात है वह है - मानव जात। मगर जाति, धर्म लोगोंने निर्माण कियें हुए हैं। उन सब के भगवान भी अलग - अलग बन गए है, पर असल में भगवान के भक्ति के यह सब रुप है। ज्यादातर आजकल दंगे, फसाद, विभाजन जैसे समस्याएँ धर्मसे और अंधश्रध्दासे ही शुरु होती है,। आज धर्म और जातियता को बडा महत्त्व दिया जाता है। धर्म - जाति के कारण लोग एक दूसरे को मरने - मारने के लिए खड़े हो जाते है। यह सब उनकी अपने अपने धर्म के संदर्भ में होनेवाली अंधश्रध्दा से ही होता है। अभी अयोध्या मंदिर और मस्जिद का सवाल हमारी सरकार का सिरदर्द है।

बुढ़ापे में यात्रा जाकर पुण्य कमाना यह भी एक धारणा है। प्रयाग में कुंभमेला होता है, वहाँ स्नान करनेके लिए लाखों लोग आते है, और वहाँ की काफी भीड़ में हजारों लोग मर जाते हैं। मगर ऐसी मौत आना भाग्य है, यह लोग स्वर्गमें जगह पाएंगे, यही मानते है। उसी तरह गंगा में भी स्नान करते हैं, पर आज तो गंगा ही हमारी गंदगी से दूषित है। जिंदगी भर पहले पाप करो, और उन्हें दूर करने के लिए इतने प्रयास करो किसने कहा है यह सब? असल में हम लोगों ने ही अपने मन सें यह सब बनाया है, सोचा है। यदि हम इसी प्रयास में रहें कि, हम कोई पाप नहीं करेंगे, पाप सें दूर रहेंगे तो कितना अच्छा होगा। हमारे यहाँ इतना ही नहीं, पागल लोगों को मारते थे, उनका मजाक उडाते थे, और पिछले जनम के पाप का फल यहीं है, ऐसा कहते थे। मगर आजकल भाग्य से उनका अस्पताल में इलाज होता है। इसी तरह हमारे लोगों में और एक धारणा होती है कि, बच्चे भगवान की देन हैं, और इससे ही हिंदुस्थान की लोकसंख्या इतनी बढ़ चुकी है कि सारे विश्व में हम दुसरे नंबर पर हैं। इससे बेकारी, मँहंगाई, गरिबी, गुनहेगारी जैसी समस्याएं हमे सता रही हैं। भूखबली तो हम अखबार में हमेशा पढ़ते ही हैं।

ज्योतिष, भविष्य यह भी एक अंधश्रध्दा के ही पहलू हैं। इसे भी कम महत्त्व नही हैं। कहा जाता हैं कि, ऐसे लोग भूत, वर्तमान और भविष्य में घटनेवाली घटना के बारे में जानते हैं। पर यह सब झूठ ही होता है। यदि भविष्य के बारे में ज्योतिषी बता सकता तो वह विश्व में सबसे अव्वल नंबर का धनवान होता। क्योंकि वह लॉटरी के टिकट का लकी नंबर भी जानता, रेस का जीतनेवाला घोडा भी पहचानेगा, ऐसे आदमी देश में होते तो वे गुनहगारी का पता लगाऐंगे, वैसी घटनेवाली घटनाओंका उन्हें पहले ही ज्ञान होता, तो वे सरकार की बहुत बड़ी मदद करेंगे। मगर यह सब बकवास झूठ होने के कारन अभी तक ऐसा नहीं हुआ है। फिर भी लोग उनपर विश्वास करके अपना भविष्य कैसा होगा, यह जानने के लिए उतावले रहतें हैं। उसी तरह शादी - ब्याह में अगर लड़का और लड़की की जनम पत्रिका न मिलने पर वह रिश्ता तोड़ा जाता है, कितनी गलत बात है यह। वैसे ही शुभ - अशुभ बातों पर भी हमारा बड़ा विश्वास होता है। किसी भी काम का शुभारंभ नारियल को फोड़ने के बाद ही करते हैं। रास्ते पर चलते समय सामने से बिल्ली का रस्ता काटना, पीछे से किसी का भी टोकना अशुभ माना जाता है। और उसी तरह पतिव्रता स्त्रियोंका घड़े लेकर आना हम शुभ मानते हैं। इतना ही नही शादी के बाद कुछ दिनों मे लड़की के सास या ससुर या फिर कोई रिश्तेदार मर जाए तो उस लड़की पर अपशकुनी, कुलक्षणी की छाप मारी जाती है। जैसे मरना - मारना उस लड़की के ही हाथ हो।

हमारे देश में सुशिक्षित, ज्ञानी लोग हैं जो अंधश्रध्दासे पीडित हैं। वे हमेशा नसीब को कोसते हैं, भाग्य - दुर्भाग्य की बातें करते हैं। दूसरों की सफलता को नसीब और अपने अपयश को दुर्भाग्य कहते हैं। दूसरों की मिली सफलता के पीछे जो मेहनत, उन्होंने किया त्याग उन्होंने झेली हुई परेशानियाँ इन सब बातों पर हम गौर नहीं करते। अपने आलस्य कों नही छोड़ते। कठीन परिस्थितियों का सामना करते के बजाय हमारे भाग्य में जों है, वही होगा कहकर चुप रहते हैं। ऐसे लोग जीवन मे कभी सफलता प्राप्त नहीं कर सकते।

अंधश्रध्दा यह ऐसा जहरीला साँप है जो, ड़ंख मारते ही अपना जहर फैलाता है। उसने हमारे पूरे देश को विषैला बनाया है। हमारे यहाँ गाँव में देवदासी छोडना जरूरी माना जाता है। कितना मुश्कील जीना होगा उन बेचारियों का? ऐसी अनेक परंपराओंसे (गलत होनेवाली)

हम पाश्चात्य देशों से पिछड़े रहे हैं, अपना विकास नही कर पाते हैं। **अंधश्रध्दा के कलंक को हमें मेहनत के पसीने से मिटाना हैं।**अंधश्रध्दा अपने समाज से मिटाने के लिए मुख्यत: अगली पीढ़ी पर ज्यादा ध्यान रखना होगा, उन्हे घर में ऐंसी कहानियाँ नहीं सुनानी चाहिए कि, जिससे अंधश्रध्दा बढे, और ऐसा साहित्य भी उनके सामने नहीं लाना चाहिए। तभी इस बीमारी से वे बचेंगे। वे उस साँप के जहर से बच पाऐंगे और हमारे देश की उन्नति करके देश को विनाश से बचा सकेंगे। भगवान के बारे मे हर व्यक्ति की अपनी राय होती है। कोई क्या सोचता हैं, तो कोई क्या। **भगवान को मंदिर मस्जिद या चर्च में ढुंढने से पहले एक दूसरे के दिल में ढूँढना चाहिए। क्योंकि दूसरों के दुख दर्द दूर करना ही सबसे बड़ा धर्म है।** और अंधश्रध्दा के भूत से अपने आप को दूर रखना यहीं हमारे जीवन का उद्देश होना चाहिए।

जीवन तो बडी ही कठीनता से मिलता है। इसलिए हमें इसे बडे सोच - समझकर गुजारना है। ताकि बाद में पछतावा न हो क्योंकि जिंदगी तो सिर्फ अपनी ही है। इसे अंधश्रध्दा के कुएँ में ढकेल देना हमारी मूर्खता होगी, जिसका फिर कोई इलाज नहीं होंगा, कोई नहीं।

जीवन की तरफ देखने का उद्देश हमें बदलना होगा। हमें अपने जीवन में वैज्ञानिक दृष्टिकोन जिज्ञासु वृत्ति निर्माण करनी होगी तभी तटस्थ रुप से विश्लेषण कर पाऐंगे। इन सब की सफलता, पूर्तता तभी होगी, जब पूरा समाज पढा - लिखा होगा। 'अंधश्रध्दा' का अर्थ 'अंधकार' से ही भरा हुआ है। इसलिए उस अंधकार को, मन के वहम को दूर करने के लिए शिक्षा का दीप जलाना बहुत जरूरी है। शिक्षा का प्रसाद और प्रचार करना यह काम हमारे जीवन का महत्त्व और भी बढ़ता है। अंधश्रध्दा तो एक बेकार, बेकाम का मन में होनेवाला वहम है यहीं समझाना है। शिक्षा की ज्योत हमें हर दिल में, हर घर में जलानी चाहिए, तभी न मिट सकेगा ऐसा उजाला होगा कितना सच है यह **शिक्षा का प्रकाश अंधश्रध्दा से भरे अंधकारमय जीवन को जगमगा देता है, चमकाता है।**

◆ ◆ ◆ ◆

गुरु गोविंद दोनो खड़े काके लागूँ पॉय।
बलिहारी गुरौ आपनो जिन्हों दियो बताय ।।

निर्गुण - साधना में गुरू का बहुत अधिक महत्त्व स्वीकार किया गया है। किन्तु सच्चा गुरू शिष्य को भाग्य से ही प्राप्त होता है। प्रस्तुत अंग में इसी बात का वर्णन करते हुए कबीरदास कहते है कि जो गुरू आपने उपदेश द्वारा शिष्य को भवसागर से पार उतार सके, ऐसा गुरु मिलना दुर्लभ है। गुरू में भक्ति का होना आवश्यक है। राम के प्रति उसमें आत्म - समर्पण की ऐसी भावना होनी चाहिए, जैसी हिरन की संगीत के प्रति होती है। गुरुत्व का दर्जा व्यक्ति को तभी मिलता है जब वह अपनी इन्द्रियों पर तथा सांसारिक आकर्षनों पर पूर्णतया विजय प्राप्त कर लेता है।

इस संसार की माया अनायास ही सबका मन मोहित कर लेती है। कोई विरला ही ऐसा व्यक्ति होता है जो हरि कृपा प्राप्त करके इस माया के बन्धन से छुटकारा पा लेता है। संसार में ढोंगी व्यक्ति तो बहुत रहते है, पर ऐसा व्यक्ति कोई नहीं मिला रहा है, जो सच्चे मन से प्रभु से प्रेम करता है। प्रभु से प्रेम करनेका मार्ग बतानेवाला गुरू सर्वश्रेष्ठ होता है इसलिए कबीर परमात्मासे पहले गुरू की चरणवंदना करना चाहते हैं।

- माया और छाया एक जैसी ही है। जो लोग दौडते हैं, उसके पीछे ये दोनों दौडती है, लेकिन जो लोग उनके पीछे दौडते है, तब माया और छाया उसके आगे-आगे दौडती हैं।

- कबीरदास

- कीर्ति यह मृत मनुष्य का अन्न है।

- सरोजिनी नायडू

- सर्वाभूति प्रेम यह विश्व की सबसे बडी शक्ति है, सामर्थ्य है।

- महात्मा गांधी

पांचजन्य की कहानी एक नया अर्थ

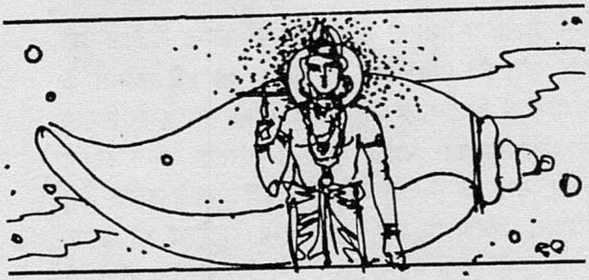

कु. शैला शिंदे
प्रथम वर्ष, कला

महाभारतमें एक कहानी आती है गुरुदक्षिणा की। श्रीकृष्ण गुरु सांदिपनी के आश्रम में रहकर ज्ञान प्राप्त कर रहे थे। उनके साथ बलराम थे या नहीं मालूम नहीं लेकिन सुदामा थे। शिक्षा पूरी होने में देर नहीं थी। सामान्य विद्यार्थी की तरह बारह साल उनकी पढाई में नहीं लगे। अपनी शिक्षा-पूरा पाठ्यक्रम-उन्होंने एक साल के अदंरही पूरा किया था।

उस वक्त की परंपरा के अनुसार जो छात्र अपनी पढाई पूरी करता उसे गुरुदक्षिणा देनी पड़ती थी। गुरु के प्रति आदर भी उससे प्रकट होता और आखिर गुरु के जीवन यापन का भी तो सवाल हल होनेकी आवश्यकता थी! श्रीकृष्ण अवश्य ही गुरुदक्षिणा देने के लिए तैयार थे लेकिन गुरु सांदिपनी को उनकी असाधारणता का पता लगा था इसीलिए उन्होंने अपने मृत बालकों को गुरुदक्षिणा के रूप में माँगा। महाभारत में श्रीकृष्ण का चरित्र वास्तव रूप में लिखा गया है लेकिन महाभारत काल से लेकर आज तक यह कहानी श्रीकृष्ण के चरित्र की तरह लौकिक से अलौकिक बन गई। गुरु सांदिपनी की आज्ञा शिरोधार्य मानकर श्रीकृष्ण वहाँ पँहुचे जहाँ संसार के मृत व्यक्ति पँहुचते हैं। हिंदू-विश्वास के अनुसार यह जगह स्वर्ग ही है। वहाँ के कानून श्रीकृष्ण पर प्रभाव नहीं डाल सके। जैसे हमारे समाज में खास व्यक्ति किसी सामाजिक, नैतिक या धार्मिक बंधनों से नहीं जकडे या पकडे जाते। अपनी इच्छानुसार सभी काम बेरोकटोक करते हैं उसी प्रकार श्रीकृष्ण इन बच्चों को अपने साथ मृत्युलोकपर (हमारी धरतीपर) ले आये। गुरु को उनकी संतान सौंपकर प्रणाम किया और बिदा लेकर अपने गाँव चल दिये। श्रीकृष्ण को जिन्होंने ईश्वर या भगवान माना उन्होंने यह कथा सुनकर धन्यता का अनुभव किया, एक तथाकथित उच्च उन्मती भाव में घुसे और बार बार तन्मयता पूर्वक सिर को दायें-बायें डुलाते रहें।

लेकिन इस कहानी का वास्तव तब स्पष्ट रूप में हमारे सामने आता है जब हम पं. सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव का लिखा पुराण संदर्भ कोश देखते हैं। उसके अनुसार यह कथा कुछ औरही स्वरूप धारण करती है।

पं. चित्राव शास्त्री ने पांचजन्य का उल्लेख किया है जिसने मुनि सांदिपनी के बच्चों का अपहरण किया था। अपहरण क्यों किया था? अपहरणकर्ता कौन होते हैं? जो शासकवर्ग से नाराज होते हैं वे ही अपहरणकर्ता होते हैं। श्रीकृष्ण इस संदर्भ के अनुसार शासक वर्ग के प्रतिनिधि सिद्ध होते हैं तो पांचजन्य जो राक्षस भी माना गया है वह उनका प्रतिद्वंद्वी है। पांचजन्य राक्षस क्यों माना गया? क्या वह सचमुच नृशंस कृत्य और विकराल शरीरधारी था? वास्तव में आर्योंका यह दंभ या झूठा अभिमान रहा कि वे अपने को देवता और आर्येतर लोगों को असुर, राक्षस, दैत्य, दानव इस नाम से संबोधित करते रहे। अपने पुराणों में उनका वर्णन जितना हो सके भयानक रूप में करते रहे। एक बात सत्य है कि आर्य थोडे उजले रंग के और अनार्य (भारत के आदी निवासी) गरम आबोहवा और धूप में कृषि कर्म करने के कारण थोडे चॉकलेट रंग के थे। लेकिन आर्यों ने उन्हें काले रंग में रंग दिया। उनके बाल रूक्ष, उलझे हुए, दाँत बडे और होठों से बाहर निकले, आहार इसी वर्णन से मिलता जुलता कच्चा मांस वह भी नरमांस इत्यादि। संक्षेप में जितना भी विकृत वर्णन वे कर सकते थे उन्होंने किया। वास्तव में आर्य कम विलासी नहीं थे और नीति का बंधन वे यदाकदाही मानते थे लेकिन अनार्यों को उन्होंने अनैतिक कृत्यों में लिप्त बताया। वास्तव में 'नरेचि केला किती हीन नर' इसी पद्यपंक्ति के साथ इस मानवीय अवमूल्यन का

अर्थ लगाना आवश्यक है। सच तो यह है कि कोई समाज कभी पूर्णरूपेन अच्छा या बुरा नहीं होता। आर्यों मे भी और अनार्यों में भी। तो भी आर्य शासक होने के कारण और उनके द्वारा अपने अधिकारों से वंचित होने के कारण अनार्यों को अपहरणादि प्रयोग कर न्याय की माँग करनी पडती थी। पांचजन्य ने सांदिपनी के बच्चों का अपहरण किया क्योंकि सांदिपनी ने अपना आश्रम जिस भूमिपर बनाया वह पांचजन्य की थी। फिर भी वह चुप रहता लेकिन सांदिपनी उस विद्या की शिक्षा-दीक्षा में जुटे थे जिसमें अनार्यों को असुर कहा जाता था। पांचजन्य को अपने समाज और अपने व्यक्तित्व के आत्मसन्मान की रक्षा करनी थी। सांदिपनी का सर्वनाश करना उसके लिए साधारण बात थी लेकिन वह शांतीप्रिय था। हिंसा में उसका विश्वास नहीं था। इसीलिए उसने सांदिपनी के वंशाधार बेटों का अपहरण किया।

गुरु सांदिपनी को श्रीकृष्ण ने उनके बेटों को वापस लाने का वचन तो दिया लेकिन इतना आसान नहीं था। श्रीकृष्ण को यह भी ज्ञात नहीं हुआ कि बेटों का हुआ क्या है? सांदिपनी तो इतना ही बता सके कि एक दिन सबेरे नित्य पठन-पाठन से मुक्त हो बच्चे आश्रम के पीछे जरा इधर उधर फूल-फल-तितलियाँ इनसे मोहित हो किसी पेड की ओट में छिप गये थे कि गायब हो गये। श्रीकृष्णने इधर उधर, आश्रम के चारों ओर घूमकर देखा, कुछ समझा, कुछ जाना और चल दिये दक्षिण की तरफ। श्रीकृष्ण का सॉवला रंग देख अनार्य बांधवों को वे 'अपना आदमी' लगते। एक दो दिन में दस-पाँच स्थान में श्रीकृष्ण को पांचजन्य का पता मिला जो अपहरण कर्ता था। श्रीकृष्ण जब पांचजन्य के घर पहुँचे तब वह बालकों को खाना खिला रहा था। दूध, फल, गुड, शाक संपूर्ण आहार की सुनियोजित सामग्री बच्चों के सामने रख वह खुद मनोविनोद कर उन्हें प्रसन्न रखकर खिला रहा था। यह अपूर्व दृश्य देख श्रीकृष्ण मोहित हुए। उन्हें इतना आश्चर्य भी कभी नहीं हुआ था। पांचजन्य की ओर एकबार और बच्चों की तरफ एकबार वे मंत्रमुग्ध से देख रहे थे की पांचजन्य ने 'पधारिये भगवांन!' कहकर हाथ जोडे! उसकी आँखों से भक्तिभावना उमड रही थी।

'पांचजन्य तुमने मुझे कैसे पहचाना?' श्रीकृष्ण, 'वैसेहि जैसे आपने मुझे पहचाना।' दोनों एकदूसरे का दृढालिंगन कर रहे थे।

सांदिपनी के बच्चोंने श्रीकृष्ण को वंदन किया। और वे कक्ष से बाहर गये।

'भगवन्! मैं आपका आगमन हेतु समझ गया। लेकिन उस बातपर हम अब विवाद नहीं करेंगे। पहले मुझे आपकी मेहमानदारी तो करने दीजिए। उसने बाद में श्रीकृष्ण के पैरे धोये। श्रीकृष्ण के मना करनेपर भी वह उनकी दासानुदास की तरह सेवा कर उन्हें भोजनादि से संतुष्ट करता रहा।

गपशप के दौरान श्रीकृष्ण ने सांदिपनी के बच्चों के अपहरण का कारण जानना चाहा। पांचजन्य बोला.

''बच्चों का अपहरण तो अपनी जाति के सम्मान के लिए किया था। जिस संस्कृत विद्या में अनार्यों को राक्षस कहा गया और आर्यों का झूठा अभिमान जिस विद्या ने पाला पोसा, उसकी शिक्षा खंडित हो, नष्ट हो इसीलिए तो बच्चों का अपहरण मैंनें किया। क्या सभी आर्य उत्तम पुरुष हैं? क्या सभी अनार्य नीच और अधम हैं? क्या सांदिपनी के बच्चों को मैंने भोजन और ज्ञान से वंचित रखा है? उन बच्चों को माँ-बाप की याद भी नहीं आयेगी इतनी माया ममता मैंने दी है। भगवान, आप सिर्फ आपही सर्वज्ञ हैं, इसीलिए आप से निवेदन करता हूँ- आर्यों ने हमारा सबकुछ लूटा, हमारी जमीन पर कब्जा किया। हमारी स्त्रियों को दासियाँ बनाया। मद्य-मांस खाकर विलासिता में डूबे रहे।' आप खुद दानव हैं और हमें दानव कहते हैं।

'पांचजन्य, तुम मुझे अपने भाई की तरह प्रिय हो। मैं आर्यों को अच्छी तरह जानता हूँ। उन्हें कर्मकांड से, भोगलिप्सा से बचाना यही मेरा जीवनकार्य है। मैं खुद उनका आलोचक हूँ। इंद्र से मेरी हुई लडाई शायद तुमने 'गोवर्धन कथा' के रूप में सुनी होगी। मैं मनुष्यता में विश्वास करता हूँ। तुम एक मनुष्य हो। मैं एक मनुष्य हूँ। तुमने मुझे भगवान कहा लेकिन मैं हूँ तो एक मनुष्य ही। सांदिपनी एक मनुष्य है। हम सब मनुष्य बनकर इस धरती को स्वर्ग बनायेंगे। सांदिपनी के बेटों को मुझे सौंप दो। मैंने उन्हें वचन दिया है।'

'हे महापुरुष, मैं भी अपनी जाति के सम्मुख वचनबद्ध हूँ। इन बच्चों का भविष्य अब हमारी जाति के

हाथ में है।'

'तो बंधु, तुम मेरे लिए क्या करोगे?'

'''प्राणार्पण!' हाँ, विस्मित मत होईए! तुम्हारे हाथों मैं मारा जाना चाहता हूँ। आप बाद में बचों को ले जा सकते हैं। वचन तुम्हारा भी रहेगा और मेरा भी।''

'श्रीकृष्ण की आँखें छलछला आई। पांचजन्य को दृढालिंगन देते हुए उन्होंने कहा, ''मित्र, मैं अपने हृदय में तुम्हें हमेशा के लिए स्थापित करता हूँ। तुम्हारे मरने पर भी मेरे शंख को तुम्हारा नाम देकर मैं अपना क्षत्रियधर्म निभाता जाऊँगा। इस पांचजन्य शंख से मुझे मानवता के पथपर चलने योग्य एक संदेश मिलता रहेगा। मैं और तुम दो नहीं हैं।'

बाद में श्रीकृष्ण ने पांचजन्य को लढाई में पराजित किया। लेकिन पांचजन्य के पंचप्राण अपने शंख में हमेशा के लिए स्थापित किये। अपने पास उस शंख को वे हमेशा रखते। पांचजन्य को स्मरण करते और मानवता के लिए संघर्षरत होते। आर्यों का जागरण अब वह शंख करता रहा जिसका नाम था पांचजन्य!

◆◆◆◆◆

परमात्माका अरूप रूप

अर्थ - वह सृष्टिकर्ता परमेश्वर अलख और अरूप है। अर्थात् वह न तो दिखलाई देता है और न उसका कोई रूप है। उसका रंग भी कोई नहीं है। फिर भी वह सबसे तथा सब उससे परस्पर व्यवहार करते है। वह प्रत्यक्ष अथवा गुप्त रूप से सर्वव्यापी है। उसे धर्मात्मा देख सकते है; पापी नहीं देख सकते। उसका न कोई पुत्र है, न पिता है, न माता है, न कुटुम्ब है और न कोई नातेदार है। उसे किसीने अपनी कोखसे पैदा नहीं किया और न किसीने उसे जन्मही दिया है। फिर भी संसार में जहाँ तक जो कुछ है वह सब उसी की रचना है। परन्तु वह किसी का बनाया हुआ नहीं है। वह पहले भी था और वही आज भी है और आगे भी वही रहेगा और कोई नहीं रहेगा। उसके अतिरिक्त जो कोई अपने अस्तित्व को समझता है वह बावला और अंधा है,क्योंकि वह नाशवान् है और दो-चार दिन धंधा कर के मर जाएगा। उस परमेश्वराने जो चाहा वह किया है और जो मरना चाहता है, करता है। उसे रोकनेवाला कोई नही है। उसने सबको इच्छानुसार जीवन दिया है।

विशेष - परमेश्वर के आलोक सामान्य गुणों का वर्णन है।

अर्थ - उस परमेश्वर को पहचानो और उसका ऐसा ज्ञान करो जैसा कि ग्रंथों में वर्णन किया गया है। उसकी जीव नहीं है परन्तु वह फिर भी जीवित है। हाथ नहीं है परन्तु फिर भी सबकुछ करता है। उसकी जीभ नहीं है परन्तु सब कुछ बोलता है। शरीर नहीं है जिससे घूम - फिर सके, परन्तु फिर भी वह डोलता है। कान नहीं है परन्तु सबकुछ सुनता है। उसका हृदय नहीं है परन्तु फिर भी गुणों से द्रवित होता है। नेत्र नहीं है परन्तु सब कुछ देखता है। उसके रूपवाला कोई नहीं है और न वह स्वयं किसी के रूप जैसा है। वह ऐसा अनोखा है। उसका कोई विशेष स्थान नहीं है और न ऐसा स्थान है जहाँ वह व्याप्त न हो। उसकी कोई रूप - रेखा नहीं है परन्तु उसका नाम बडा निर्मल है।

न वह किसी से मिला हुआ है और न अलग है। इसप्रकार समस्त संसार में व्याप्त है। जो ज्ञान की दृष्टि रखते है, उनके वह पास है और जो अज्ञानान्ध है तथा मूर्ख है उनके लिए परमेश्वर दूर है।

नारीमुक्ति विचार या अविचार

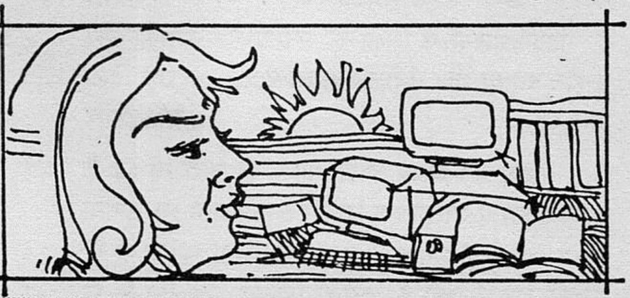

कु. नसीराबानू मुलाणी
तृतीय वर्ष, वाणिज्य

''अहिल्या, द्रौपदी, सीता, तारा, मंदोदरी यथा।
पंचकन्या स्मरे नित्यं महापातकं नाशनम्।''

ऐसा कहकर संस्कृत विद्वानोंने नारी की महती प्रतिपादित की है। नारी की पतिव्रता एवं सतित्व की मूर्ति मानकर पूजा की जाती है। समस्त आदर्श गुणों की प्रतिष्ठापना नारी में की गयी है। मांगल्य, वात्सल्य, ममता, सहनशक्ति की प्रतिक याने नारी ऐसा कहकर उसे गौरवान्वित किया जाता है। नारी अपने जीवन में माँ, बेटी, बहन, पत्नी, बहु, सास इन समस्त रिश्तों को निभाते आयी हैं, और बडी शांति से, वात्सल्य से पेश आती हैं। मगर कभी - कभी उसे बहुत - सी कठिनाईयों का सामना करना पडता है, फिर भी नारी उन परिस्थितियों का सामना करने से डगमगाती नहीं। इसी नारी को हमारे समाज की अनिष्ट प्रथाओं ने, अनेक बंधनों में जकड़ रखा है। उसके कोमल पावों में अन्याय, अत्याचार की भारी - भरकम जंजीरें बाँधी है। आजकल हम देखते हैं कि सास द्वारा बहुपर तरह-तरह के जुल्म करना, उसके मायके से बहुत-सी चीजें दहेज के नामपर माँगना, किसी न किसी बहाने से उसे कोसना, मारपीट करना, इस तरह के अन्याय किये जाते हैं।

हमारे समाज में खासकर, देहातों में बालिकाओं की शिक्षापर बिल्कुल ध्यान नहीं दिया जाता। लडकी का काम तो बस् चुल्हा-चक्की करो और बचों को सँभालो इतनाही। फिर उसे इतनी शिक्षा पाने की क्या जरूरत है? ऐसी धारणा लोगों में होती है। जब नारी अपनी शिक्षाद्वारा कुछ बनकर अपना अस्तित्व बनाना भी चाहे, तो उसकी इच्छा को कुचल दिया जाता है। किसी भी हालत में हमारा समाज यह कहने को तैयार नहीं होता के नारी को शिक्षा की जरूरत है, और उसे अपना व्यक्तित्व बनाने का पूरा हक है। समाज इसे मानता ही नहीं क्योंकि हमारा समाज और संस्कृति पुरुषप्रधान है। आज हम २१ वीं सदी की देहलीज पर खडे है, फिर भी हमारा समाज किस ओर जा रहा है? इस समाज में नारी को सिर्फ भोग्या का रूप ही क्यों माना गया है? क्या सिर्फ वह घर के कामों की जिम्मेदारीयाँ उठाती है, इसलिए? आज भी समाज में हम देखते हैं कि नारी को संतान नहीं हुई या फिर उसे सिर्फ लडकियाँ ही हुईं तो नारी को ही दोषी ठहराया जाता है। मगर यह कैसा अनपढ़ समाज है, जहाँ नारी के मन की, उसके गुणों की कद्र नहीं की जाती। मगर क्यों? हर साल नारी वटपौर्णिमा के दिन बरगद के पेड की पूजा करती है और सात जनमों तक वही पति मिलने की दुवाएँ माँगती है। फिर वह पति आदत और स्वभाव से जैसा भी क्यों न हो उसे ही वह पाने की इच्छा करती है। आखिर क्यों? समाज में यह कैसी अंधश्रद्धा और रीति है, जो नारी का जीवन बरबाद कर देती है। उसके जीवन को क्यों नहीं महत्त्व दिया जाता?

और इन समस्त सवालों से प्रेरित होकर ही नारीमुक्ति का जन्म हुआ। नारीमुक्ति को बढावा देने के लिए अनेक नारीयों ने हाथ बढाया। नारीयाँ तरह-तरह की शिक्षा पाने लगीं। नौकरी करने के लिए उठ खडी हुई। हमारे देश का इतिहास हमें ऐसी नारी की याद दिलाता है के जिन्होंने रास्ते पर चलते-चलते लोगों के पत्थरों की मार खाकर भी खुद अपना रास्ता चुन लिया। और वह रास्ता, शिक्षा का रास्ता, जो नारी के मुक्ति का पहला रास्ता था और वह महान हस्ती थी, महात्मा जोतिराव फुले की पत्नी सावित्रीबाई फुले। जिनके कष्टों के फलस्वरूप आज की नारी खुले आम बाहर जाकर स्कूलों

में, महाविद्यालयों में शिक्षा ले सकती है। जिसकी नींव उन्होंने बनायी थी। नारी का सबसे पहला हक उसे दिला दिया था।

आज हम देखते हैं कि आज की नारी समाज के जालिम बंधनों को तोडना चाहती है। अन्याय का सामना करना चाहती है। चुल्हा - चक्की के सिवा समाज में भी उसकी कुछ जिंदगी है, इसका एहसास वह समाज को दिलाना चाहती हैं। और शिक्षा के बलपर अपनी कला, कलागुणों को निखारना चाहती है। समाज में नारीपर हो रहे अत्याचारों को वह खत्म करना चाहती हैं। इसलिए ही आज की नारी संगठित हुई। उसने नारीमुक्ति की घोषणा की। पुराने जमाने से चली आ रही दहेज - प्रथा, बालविवाह, आदि प्रथाओं को खत्म करने की उम्मीद आज की नारी में है। इसके साथ - साथ पुरानी अंधश्रध्दाओं को दूर करना, शिक्षा और समाज कल्याण, नारी विकास आदि कार्योंपर जोर देना, नारी के हक और अधिकारों के लिए लडना। जैसे कार्य नारीमुक्ति की विचारधाराओं में समाविष्ट है।

महात्मा गांधीजी ने कहा था 'एक नारी के शिक्षित हो जाने से पूरा परिवार शिक्षित हो जाता है।' आधुनिक युग की नारी ने शिक्षा के साथ - साथ हर क्षेत्र में प्रगतिशील कदम उठाया है। हर विभाग में वह पुरुषों की बराबरी से, बल्कि और भी आगे जाकर काम कर रही है। आज के जमाने में नारी क्या नहीं, वह कुशल डॉक्टर है, अच्छी आध्यापिका है, इमानदार नेता है, अच्छी खिलाडी है। इतनाही नहीं वह प्रविण पायलट भी है। और इस तरह से आज की नारी आर्थिक और सामाजिक रुप से स्वयंपूर्ण है। पति या सास के अत्याचारों के विरूद्ध लडने का और तलाक माँगने का उसे हक प्राप्त हुआ है। आज उसने बहुत सफलता पायी है। घर के लोगों के बंधनों के डर से जो नारी घर में ही और घर के ही कामकाज में लगी रहती थी, वही नारी आज समाज में अपना अस्तित्व, अपना हक अधिकार पा लेने के लिए बिना संकोच घर के बाहर आयी है। अपने माथेपर सिर्फ कुंकुम तिलक लगाना या मंगलसूत्र पहनकर नारीत्व निभाना यही उसका काम नहीं रहा, बल्कि अब वह अपनी संपूर्ण रूप से उन्नति करने में अपनी शक्ति के बलपर जुटी हुई है।उसने सफलता भी पायी है। और ऐसी नारी को आज समाज में प्रतिष्ठा भी मिल रहीं हैं। नारी की जिंदगी किसी के काम आती है। फिर तो कभी - कभी मौत भी ऐसी जिंदगी से घबरा जायेगी।

''कोमल है, कमजोर नहीं तू,
शक्ति का नाम ही नारी है।
जग को जीवन देनेवाली,
मौत भी तुझसे हारी है।

लेकिन आज आधुनिक युग में नारीमुक्ति का विकृत रूप दिखाई देने लगा है। उसके कुछ विकृत परिणाम भी सामने आ रहे हैं। आज की नारी अपने देश की संस्कृति, विचारों को छोडकर, पाश्चात्य सभ्यता को ज्यादातर अपना रही है। आज की नारी जब नौकरी करने कहीं बाहर जाती है, तो उसके बच्चों की पढाई, उनका खाना-पिना, उनकी माँगे, उनके विचार इन पर वह पूरा ध्यान नहीं दे पाती। और दिनभर घर से बाहर रहने की वजह से बच्चों पर माँ का सक्त अनुशासन नहीं रहता। ऐसी परिस्थिती में बच्चों को सही वक्तपर जो मिलने चाहिए, वो संस्कार नहीं मिल पाते। और इसका विकृत परिणाम बचों की पूरी जिंदगी पर हो सकता है। बच्चे अपने-आप को माँ-बाप के बिना नहीं सँभाल पाते। जब माँ से कुछ संस्कार पाने की, कुछ सीखने की उम्र होती है, तब उन्हें संस्कार नहीं मिल पाते। उनका लालन-पालन वेतनपर लगायी गयी नौकरानी पर सौंप दिया जाता है। याने वे बच्चे माँ का साथ ज्यादा देर तक नहीं पा सकते, इसका प्रभाव बचों के संस्कार, अनुशासन, आदतें, स्वभाव और उनकी जिंदगी पर पडता है। फिर ऐसे बचों का भविष्य कैसा होगा ? हम तो सोच भी नहीं सकते। बचों की शारीरिक तथा मानसिक रूप से परवरिश करने की जिम्मेदारी पहले माँ की होती है। और वह हर नारी ने अच्छी तरह निभानी चाहिए। मगर आज के युग में यह कम होता जा रहा है।

घर के कामकाज की ओर ध्यान देकर जब नारी कोई नौकरी कर लेती है, तो उसे शारीरिक और मानसिक स्वास्थ्य नहीं मिल पाता। नौकरी के अलावा जब नारी

समाज में अलग-अलग क्लब्स्, मिटींग्ज, पार्टीयों में जाती है, तो इनका वह अच्छा और पर्याप्त प्रयोग करे, न कि सिर्फ क्लब्स्, पार्टीयों के लिए घुमना, फिजुल की बातों में वक्त बरबाद करना। और ऐसा अगर वह करेगी तो फिर घर में पति-पत्नि में वाद-विवाद शुरू हो जाते हैं। और दोनों का बसाया हुआ घर टूटकर बिखर जाता है। घर के कामों में दखल नहीं देना, देर से घर लौटना, फिर इससे परिवार में शांति और एक-दूसरे के प्रति प्यार की भावना नष्ट हो जाती है। आज की नारी को पूरा हक है कि वह अपने विकास के लिए अधिकार माँगे, उनके लिए लडे। मगर उन अधिकारों में जो जिम्मेदारियाँ हैं उन्हें भी वह निभाये। आज समाज में नारी पाश्चात्य पद्धति का पहनावा, केशरचना, शृंगार इनके साथ-साथ पाश्चात्य रीति-रिवाज में रूचि ले रही है। 'दूसरे देश में यह होता है, तो हमारे देशमें यह क्यों नहीं होता ?' ऐसी भावना से वह अपनी संस्कृति अपने संस्कार, अपना परिवार, अपना और 'अपने परिवार' का शारीरिक और मानसिक स्वास्थ्य इन सब बातों को वह कहीं ना कहीं भूल रही है। और इसी तरह आज के आधुनिक और तेजी से हर क्षेत्र में बदलते हुए युग में नारीमुक्ति का विचार एक अविचार बन रहा है। और न जाने इसके आगे वह किस ओर जायेगा ?

इसलिए आज की नारी ने बहुत सोच-समझकर अपना रास्ता चुनना चाहिए। उसने अच्छी शिक्षा पा ली है, उसे अच्छी नौकरी भी मिली है, इसका अर्थ उसने सिर्फ उन्हीं बातों पर ही ध्यान देना चाहिए, ऐसा नहीं। तो घर की हर छोटी-बड़ी बातों का भी खयाल उसने रखना चाहिए। एक-दूसरे की भावना को समझना, अपने घर के बाहर रहने की वजह से अपने परिवार को कोई तकलिफ न उठानी पडे इसका उसे ध्यान रखना चाहिए। नारी ही नारी की कठिनाईयों को और उसकी परिस्थितीयों को अच्छी तरह समझ सकती है, इसलिए हर नारी ने नारी की सहेली बनकर उसकी हर हालत में मदद करनी चाहिए। न कि उसके प्रति उसके मन में द्वेष और मत्सर की भावना हो। उसने बडों का आदर-सम्मान करना चाहिए। अपनी संस्कृति के रिवाज मगर जो पूरी तरह से योग्य हैं उन रिवाजों को ही वह अपनाये। अपना विकास करते-करते उसे घर की जिम्मेदारियों का भी खयाल होना चाहिए। वह हर योग्य अधिकार और हक के लिए लडे। और इस तरह नारीमुक्ति नारी के संपूर्ण विकास और उन्नति के लिए किया गया विचार ही नहीं बल्कि वह हर नारी का ध्येय होना चाहिए। नारीमुक्ति को अविचार मत बनायें। नारीमुक्ति द्वारा नारी के जीवन में समय की रफ्तार से परिवर्तन जरूर होना चाहिए, मगर वह परिवर्तन नारी के जीवन और व्यक्तित्व के विकास के लिए अच्छा साबित हो सके, ऐसा होना चाहिए।

फिर ऐसी नारी के परिवार में सदा सुख-शांति, खुशहाली होगी। वह परिवार वास्तव में सुखी, सुंदर और सृजनशील, सुसंस्कृत परिवार समाज में माना जायेगा। मगर इसके लिए एक सुसंस्कृत, शिक्षित, प्रेममयी, संयमी, हँसमुख नारी का होना जरूरी है। वह परिवार घर नहीं, मंदिर कहलायेगा। जहाँ नारी देवी के रूप में बसती हो। फिर ऐसे परिवारों से बना हुआ समाज भी सुसंस्कृत माना जायेगा। जिससे अपने देश की अमूल्य संस्कृति, अपने संस्कार, अपनी नीति इनका सदियों तक जतन हो सकेगा। इसलिए नारीमुक्ति के विकास के विचारों की शिक्षा देनेवाली संस्थाएँ बनानी चाहिए। आज हम २१ वीं सदी की ओर बढ रहे हैं, इसलिए हमें नारीमुक्ति एक अविचार न बनाकर उसे अच्छा विचार ही बनाये रखना है। और यह आज की नारी का कर्तव्य है। भविष्य में नारी के हर क्षेत्र में विकास के लिए और भी तेजी से कदम आज से ही उठाने चाहिए। और तब ही आनेवाली २१ वीं सदी की नारी का भविष्य उज्ज्वल और सुनहरा कल होगा। तब ही उसके जीवन की बगीया महकेगी। हर तरफ खुशियों की कलियाँ झूमेगी।

''लक्ष्मी और सरस्वती देवी के रूप में वास्तव करनेवाली
तू नारी।
हर पीडा, हर दुःख के सहनेवाली तू नारी।
हर जिंदगी को जिंदगी देनेवाली तू नारी।
हर अपराध क्षम्य करनेवाली शांति की मूर्ति तू नारी।
हर स्वार्थ छोडनेवाली त्याग की भावना की तू नारी।
कभी किसी से नहीं हारी ऐसी विजेता तू नारी।''

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

जिन्दगी

जिंदगी चुनौती है,
उसका सामना करो।
जिंदगी संग्राम है,
उसे अंत तक लढो।
जिंदगी शायद सपना है,
पर उसे सत्य ही समझो।
जिंदगी एक यात्रा है,
इसे संपन्न करो।
जिंदगी प्रेम का दरिया है,
उसमें खूब नहाओ।
जिंदगी सूर से भरी है,
इसे गाते रहो।
जिंदगी एक वचन है,
उसे निभाते रहो

कु. मंदाकिनी लांडगे
व्दितीय वर्ष वाणिज्य

सफर

मेरे खयालों में कुछ है।
मैं सोच रही हूँ कुछ और ही।
मैं ना जानूँ यह जिंदगी क्या है।
अभी तो उसके कदमोंसे चल रही हूँ।
किसे थी इसकी खबर।
के मेरा पता कुछ और है।
जिंदगी में पाना कुछ और है।
वैसे तो खोया भी कुछ और है।
मंजिल तो उस पार है।
मगर जा रही हूँ किस ओर।
रास्ते में याद आया चलते - चलते।
के यह रास्ता कोई और है।

कु. नसीराबानू मुलाणी
तृतीय वर्ष वाणिज्य

प्रतीक्षा

ऐ आसमाँ तू रुक गया है किस मोड पे।
क्यों रुक गये चलते चलते कदम तेरे।
कैसा गम है, क्या आरजूँ है
मैं कैसे कहूँ, तेरी जुस्तजू क्या है ?
अब तेरे साथ कदम मिलाते।
सूरज भी रुकनेवाला है।
इस बात का तुझे गम क्यों है ?
तेरे दामन में चाँद तो आनेवाला है।?
तूने देखी सूरज की तपती किरणें।
फिर भी तू उसके साथ चलता रहा।
अब उसके चले जानेपर।
तू क्यों गया हार।
सूरज को चढकर ढलना था।
तू क्या जाने उसका गम भी क्या था।
उसकी तमन्ना थी कि वह तेरे साथ चले।
मगर अब वह खुद खो जानेवाला है।
देख तेरे सामने अब मंजील है नयी।
लाख सितारों से तेरा दामन भर जायेगा।
अब जल्द ही तेरी आगोश में चाँद मुस्करायेगा
तू उसीका इंतजार करना।

कु. नसीराबानू मुलाणी
तृतीय वर्ष वाणिज्य

तुम्हारे लिए

मन के शाम को कहूँ।
मैं जहाँ जाऊँ वहाँ तुम्हे पाऊँ।
तुम्हे अपने पलकों पे बिठा लूँ।
तुम्हारी मूरत को दिल में छुपा लूँ।
भगवान से एकही दुवाँ माँगू।
तुम्हारी हमसफर बन जाऊँ।
हर जनम में तुम्हें मैं पाऊँ।
जनम जनम का साथ निभाऊँ।
तुम्हारे बिना जीवन कट नहीं पाऊँ।
तुम्हारे लिए खुशीसे भर भी जाऊँ।

कु. अनुपमा निंबाळकर, तृतीय वर्ष कला

दुनिया

दुनिया एक मैदान है।
हम उसपर जीवन - मृत्यू का खेल खेलते है।
दुनिया एक रंगमंच है।
हम उसपर अलग - अलग भूमिका निभाते है।
दुनिया एक पाठशाला है।
हम उसमें जीने के मार्ग सीखते है।
दुनिया एक मंजिल है।
हम सब उसकी राह पर चलते है।
दुनिया एक मकान है।
हम सब उसमें रहते है।

कु. भाग्यश्री वि. कसबेकर,
प्रथम वर्ष कला

फरिश्ता

खुदा कहू तुझे या,
फरिश्ता कहू तुझे।
मुझे जिंदगी देनेवाले
बतावो क्या कहू तुझे।
मेंरे अंधेंरे जीवन में
रोशनी बनकर आये तुम।
भूले हुए राही को
नयी राह दिखाने आये हो तुम।
तुम ना आते मेरी जिंदगी में
और भी खो जाते
हम अपने गम में।
फिरकर कभी ना लौट जाना।
ये मेंरे हम सफर जीवनभर
साथ निभाना।

कु. विद्या सुरेश नांदगावकर,
प्रथम वर्ष कला

मानव बन गया पशु

जब लोग उसे ठुकराते थे
तब उसकी मौत न हुई थी।
बस ! अपने स्वार्थ के लिए उसके पास जाते थे
कोई भी गया तो वह खाली हाथ नहीं आता था।
वह उनके पास गयी तो
कहते थे 'आज नहीं कल'
लेकिन कल भी उसके लिए दूभर बन गया था।
वह लोगों के पीछे - पीछे जाती
पर लोग उसे मुडकर भी न देखते।
अब उसकी मौत हुई तो, रो रहे है उसकी प्रतिमा देखकर।
मगर रोने का भी कारण क्या है कि
"अब हमारी मदद कौन करेगा"
यह हो गयी है मानव की इन्सानियत
क्योंकि वह पशु के बराबर हो गया है।

कु. अनुराजा हिगंणे,
द्वितीय वर्ष कला

मरना ही है तो -

मरना ही है तो,
फिर जीते हैं क्यों लोग ?
सब मिट्टी में मिल जाना है एकदिन,
फिर भी क्यों बनाते हैं हम आशियाना ?
मरना ही है तो,
फिर जीते हैं क्यों लोग ?
छोड़ जाना है सारी धन - दौलत यहींपर,
फिर भी क्यों कमाते हैं औरोंको फँसाकर ?
मरना ही है तो,
फिर जीते हैं क्यों लोग ?
जलाना ही है इस शरीर को एकदिन,
फिर भी क्यों बचाते हैं इसे सच्चाई की आगसे ?
मरना ही है तो,
फिर जीते हैं क्यों लोग ?
सब छोड जाने है रिश्ते - नाते यहींपर
फिर भी क्यों बढ़ाते हैं हम यह सिलसिला ?
मरना ही है तो,
फिर जीते हैं क्यों लोग ?
त्यागना ही है इस जान को तो,
फिर भी क्यों जताते हैं इतना प्यार इसपर ?
मरना ही है तो,
फिर जीते हैं क्यों लोग ?
सब कुछ छुटता है एक दिन, पर काम आती है नेकी,
फिर भी क्यों जुटा न पाते हम इस पूँजी को ?

कु. वहिदा बी. मुजावर तृतीय वर्ष वाणिज्य

'लम्हें'

आज दिल तो कहता है, इन लम्हों को -
मिली है आज खुशी तो हँसते रहो।
कल का क्या भरोसा गम कहीं मिले।
खिले हैं आज फूल तो उनकी खुशबू बिखरा दो।
कल क्या पता, काँटों की राहोंपर चलना पडे।
निकला आज सूरज आसमान में तो उजियारा देखो।
कल क्या पता, आसमान पर बादल जो छा जायें।
मिला है आज किसीका साथ तो उसे सच्चाई से निभाओ।
कल क्या पता, कहीं जुदाई का साथ निभाना पडे।
मिली है आज जिंदगी तो खुशीसे गुजार दो।
कल क्या पता, इसकी तो निशानी ही मिट जाये।

कु. शेख सरीन,
तृतीय वर्ष वाणिज्य

'रस्में'

तुमने ही कहा था के हम रस्में निभायेंगे।
खुशियों की दुनिया सजायेंगे।
उम्मीदों के रास्ते के हमसफर बनेंगे।
जीवन की बगीया को महकायेंगे।
वह रस्में कितनी सुखदायी लगती थीं।
दिलको उम्मीदों की उडानपर ले जाती थी।
मगर आज यह एहसास हुआ है -
इन रस्मों से पहले दुनिया की रस्में निभानी हैं।
इस दुनिया में तो कदम - कदम पर रस्में हैं।
जब के यह दुनिया ही खुद एक रस्म है।
न जाने हम इस रस्म को निभा पायेंगे या नहीं।
तब तक के इस जिंदगी की रस्म पुरी हो जाये।

कु. सुरैया मुलाणी,
तृतीय वर्ष वाणिज्य

दर्द

जीना नहीं चाहते
इसतरह खामोश अंधेरे में।
जीना नहीं चाहते
इसतरह झूठे ख्वाबो में।
कोई तो दे हमे वो जिंदगी
जो औरोंको मिली।
हम भी तलाश करते है
एक नयी मंजिल की,।
जो हमें दे जीवन भर की खुशी
पर ये तो नहीं मेरी जिंदगी
दर्द भरी दास्ताँ है मेरी जिंदगी।

कु. विद्या नांदगावकर,
प्रथम वर्ष कला

दास्ताँ

वह आलम भी क्या आलम था।
हर एक नजारा खुशीं से फुर्नूर था।
वक्त ने की थी हम पर ऐसी इनायतें।
हमने की थी बहारों से बाते।
झूम उठा था हर एक पल बेकरारीसे।
देखा था जब हमने चोरी - चुपके - से।
अपने दामन में भर ली थी खुशियाँ हमने।
जो कभी न देखा वह जहाँ देखा था हमने।

कु. मनीषा जाधव तृतीय वर्ष वाणिज्य

मेरा साया

सपनों मे करती सैर दुनिया की,
होश में पता चला कि सैर थी इसी गलियाँकी
कल मिले थे जो अपने
वो भी आज बन गये बेगाने
प्यार के सहारे मैंने ली थी अँगडाई
किसे मालूम था होती है जुदाई
निकली थी ढूँढने अपना माजी
किनारे पे आतेही मैं हारी बाजी
सपनों में देखी थी तस्वीर जिसकी
वही आज बन गई तनहाई जिसकी
जाने क्या ये जीते है किसके सहारे
हम तो न रहे मरकर भी हारे
हरदम किया मैंने सुबहका इंतजार
मगर हमेशा रही वो शामही बनकर
झाँककर भी न देखा रोशनीने
अँधेरा ही छा गया मेरे जीवन में
लगी थी आस बगिया में फूल खिलेंगे
बिखर के आशा आँसू गीलेही रह गये
जिंदगी में ना संग ना साथ था
साथ था तो मेरा साया ही था।

कु. सविता श्री. वाघमारे व्दितीय वर्ष विणिज्य

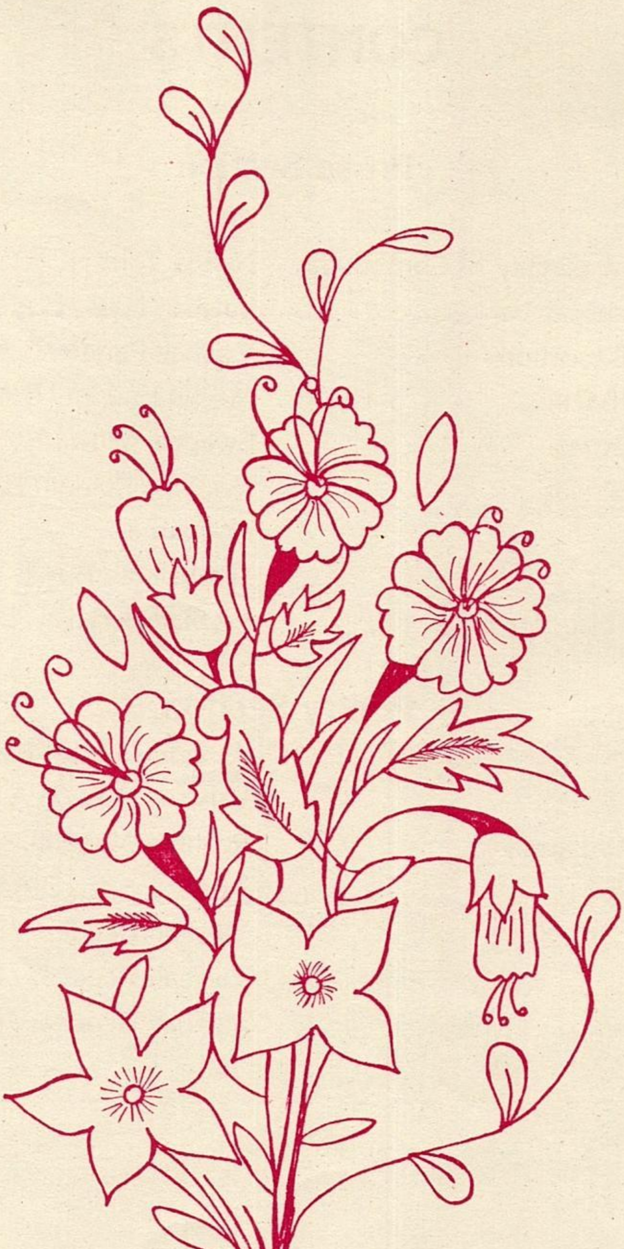

ENGLISH SECTION

CONTENTS

Prose Section

Impact and Versatility of Computers	Nanda Talreja / B.Com III	1
What is Yoga ?	Vaishali Naik / B.A.II	4
Population Education	Vaishali Pandit / B.A.II	6
Wonderboy Sachin	Megha Kadam / B.A.I	9
Fun With Names	Swapna Bagwade / M.A.I	11
My Visit to Singapore	Madhavi Potdar / B.A.II	12
Ozone	Anupama Nimbalkar / B.A.III	14
Analyses of Naughty Girls	Premalata Haval / B.A.II	15

Poetry Section

Galaxi	Ashadevi Bulle / B.A.II	16
Idol Said	Vaishali Naik / B.A.II	16
Bapuji, O, Mahatma	Reshma Mahadik / B.A.I	16
To be a Man	Trupti Berde / B.A.I	16
At First	Vaishali Deodhar / B.A.III	16
Request	Vaishali Deodhar / B.A.III	16
Parallel Lines	Vaishali Deodhar / B.A.III	16

Impact and Versatility of Computer.

Nanda G. Talreja
B. Com. III

Computer is a high speed electronic data processing machine. It is the man's zeal for achieving utmost sophisitication in all fields of his activities. It is the most appropriate representative of men's intelligence and wisdom. Computers have multiplied the power of man's mind. So versatile is this device and so vast has been it's impact that it has found its place almost everywhere and not only this, it has made its presence felt.

When computers were first developed, they were used for very specialized jobs by only a small groups of people. The first modern computers were physically huge and a few people had the technical knowledge to programme them. When the UNIVAC I became commercially available in 1951, non-governmental uses of computers began to evolve. During the 1960's, time-sharing procedures and micro computers helped to spread computer usage. Almost every business and many industries in technically advanced countries were using a computer to accomplish record keeping tasks. Microcomputers brought realities of personal and home computing to many individuals. The microelectronics of 1980's have rapidly changed almost every aspect of daily life as non-technical people access and apply different computer technologies.

Computers can keep the record of all the employees and prepare their pay bills in a matter of minutes, every month. Earlier it was a tedious job, to prepare pay bills. Hotels can use computers to greatly speed up billing and check-out and to purport instant information on room availability.

One of the first major computer systems introduced and still in the use today, was designed to book airlines seats in the U.S.A. The airline company keeps details of all the seats on all of its flights, stored in a central computer. To this computer, all the terminals seted all over the world, usually consisting of a keyboard for entering information and a visual display unit on which information can be displayed when a client wished to book a seat, the operator keys the flight number into the key-board and can almost immediately gets information about the available seats on the flight on the visual display unit. The computer installed by Indian Airlines can take 30,000 reservations in one hour at a fast speed without any malpractices.

Architects can display their scale models on a computer and study them for various angels and perspectives. Structural problems can now be sloved with unprecedented speed and accuracy. Moreover, it is not necessary that one should go to office. Workers can make telephone calls, type letters and accounts in the computer, compare files, write books etc. Just as easily at home as they can be in the office.

Now, the entire Encyclopedia Britanica can be simulated in half of the laser disk

making it possible the preservation of records in a very small space. World's first computer was designed for handling data related with the American census in the year 1887. Now, we see over our National T. V. Broadcast, how fast the census data is analysed by the commentators.

Letters and documents generated on the wordprocessor can be stored on floppy disks. One floppy disk, the size of a 45 rpm, can record several thousands of letters and documents. We can recall a letter instantly even after months or years and print out a fresh copy with its help. So, wordprocessors are fast replacing typewriter in the developed world and giving a whole new definition to prepare work.

In space flights an extremely high speed of propagation is involved. The magnitude of operation on calculation involved is such that it cannot be just controlled by human skills and intelligence. Human mind is trained to react relatively to dimensions and directions whereas in space one has to think in terms of absolute quantities. Space crafts, now, are monetored with the help of computer which not only keep a continuous analogous record of the voyage and digital record of the speeds, direction, fuel, temperature but also suggests a corrective actions if the craft makes any mistake.

In hospitals, computers are used for monitoring patients, raising the alarm if the heart stops beating or if breathing falls beyound a certain level. Computers controlled scanners can build up a picture of a patient 'Slice by Slice' by measuring the strength of rays which have been sent through the body. A computer uses this information to show a cross-section of the body revealing any abnormalities which can't be seen from outside. Computers could also be useful as medical experts, helping to diagnose and treat illness when there are no qualified doctors.

The graphic packages involve the programme which produces business graphs, like bar-charts, graphs, scatter diagrams, pie-charts and various combinations of similar graphical data. Scheduling packages help people to organize time and resources for improved planning and services by providing a method for ordering what should occur after the user has entered all related data. Networking packages are essential to computer communications which enable their users to send, receive and store information in the form of electrical impulses through standard telephone lines. Computers may be used to increase business profits without increasing costs by quickly solving payroll, accounting and inventory problems. Computer technologies assist in decision making about purposes, customer needs and the number of employees needed to perform, a job. Computer can project future sales with the help of past sales. Indian Bank, SBI, Union Bank and Bank of America have started issuing MICR coded cheques at selected branches in Bombay for certain kind of accounts. MICR encoded cheques can be read and sorted out with the speed of 3,000 cheques per minute compared to hours taken by manual sorting.

Computers are used in archaelogical research to help uncovered facts and sites. They are also used to help in decision-making that would take an individual many years. Computerized sensors, used to read and interpret subterranial events help to find lost cities. Several new archaeological sites have been located in this way. Computer-related technologies are being applied in the

environmental sciences to solve global problems. Computers are being used to analyze the motion of water and air currents. Huge scale models of seaports and waterways have been built so that tides and polluted water currents can be simulated and analyzed. These simulations give environmental scientists an understanding of how to correct or prevent further ecological damage. Volcanoes and earthquakes activites are monitored by scanning devices that send data directly to a computer for analyses. Warnings are issued to the people when the readings are abnormal.

Water and food are essential to human survival. Computers are being used to help manage water and food resources throughout the world. Computers are used to analyze the physical features of the land, soil and their nutrients, the amounts of rainfall needed to produce healthy crops and the quality of seeds themselves. The exploration, discovery, drilling, recovery, refining and processing to petrolieum are computer-related operations. Computers are also being used to solve transportation problems. there are more than 320 high speed computers providing a wide variety of functions for American railroads. These computers help the U.S.railroad industry to control railroad cars, trains and yards.

Telephone directories, sale catalogues, newspapers, magazines and books are prepared with the help of computerized tools. Patterns for fabric design are created on computerized drawing tablets and computer graphics display screens. The final design is chosen and programmed for production.

Engineers use computerized drawing boards to design possible structures that will span open water, mountain passes and other roadways. The imagined bridge is thoroughly tested before actual construction begins. Statistics are input, processed and analyzed for maximum load and human safety. Typical library applications of computer-related technologies include: book circulation, reserve collections, electronic card catalogue, statistical studies, fee calculations on overdue editions and general data searches for research.

Computers are used in conceptual art forms. Where there is no end product as such but the process of the artistic experience is considered to be the final goal. Computer are being used to draw, animate cartoons, to produce graphic images. Filmmakers also work with computers. Musicians have been using computers to compose not only electronic music but more traditional pieces.

Computer technologies have helped to create a world in which records and calculations for sporting events can be accurate to the microsecond. Electronic games have changes the public understanding of game playing and personal computing is challenging the minds of many chess players. Many leisure activities have also become computer-related.

Due to these versatilities, today, even developing countries are finding it difficult to live without this magic device. It is no longer luxury. It has become necessity. And more so, it has become affordable.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

WHAT IS YOGA ?

Vaishali Naik
B. A. II

In the Indian culture, there are six methods of realizing philosophical aspect of the thing. These six methods are. Nyaya, Vaišašik, Sankhya, Yoga, Mimansa, and Vedant. These are called šaddaršanam. Yoga is one of these methods which is the peculiarity of Indian Heritage. There is a great impact of yoga on Indian culture because of which India is known as the nations of saints and yogis. From Sindhu culture itself, yoga prevailed in India and spread gradually all over the world. There are some indirect references of the way of Yoga in Rigwed but in Upanišad we find it in a very scientific way.

There are many misconceptions of the word 'Yoga'. It is ironic that in such a country like India where science of yoga prevailed from many ages, many of us don't know the real meaning of it. People yet believe that yoga is a science of miracles and this can be exercised only by sadhus, fakirs, bairagis, and sanyasins. Like any other science, yoga is a science which can be proved by various methods and can be acquired only after experiment and practice. Any person who tries to attain this science in proper direction, can acquire it only after a prolonged practice. In such a modern world, foriegn scientists believe that yoga is a science and in foriegn universities, yoga šastra is given great importance and it is also included in the curriculum. In many medical institutions, yoga is being studied as a faculty of science.

Yoga is a spiritual science for ultimate emancipation, it offers methods and techniques for a very successful material life as well as psychological tranquility. Actually, yoga means union, the union of an individual and the ultimate reality. It is a science of living. In Yogvašištay, the meaning of the word yoga is the method of achieving salvation. Patanjali's book on yoga is supposed to be the standard. A detailed study of yoga prove that there are many surprizing theories in it. There is a study of phychology and philosophy. Where psychology ends, philosophy begins. So, Yoga is an advanced step of psychology.

Methods of Yoga :

There are different ways of attaining Yoga. Every person is different from the other. One method may not be suitable for the other. Therefore, one can exercise one suitable way of the five 1. Dynanyoga, 2. Karmyoga, 3. Bhaktiyoga, 4. Rajyoga and Hathyoga.

1. Dnyanyoga :

This method of yoga is related to intellect. To know the God by experience is Dnyanyoga. There are certain characteristics of Dnyayoga, i.e. Vicharana, Tanumanasa, Satwapatti, Asanaskti, Padarth bhavana and Turyaga. This is the most difficult method of Yoga. First of all the person must realize the ultimate truth that life is a myth and it is miserable and in it he will not achieve happiness, therefore, he must always do something to avoid misery. When the wish is inculcated in his mind then quest begins. The person asks questions to himself, 'what is right ?' 'What should I read or hear ?' etc. Then gradually he experiences various things such as; he hears eternal music, he sees light or he can concentrate. Then he decides to live away from sexual bondages and conquers his mind. When he acquires this stage of yoga then he becomes one with the almighty and he is away from all human emotions and feelings. He acquires so much that he doesn't give much importance to the outer world. And lastly, he becomes one with the reality and outer forces become meaningless for him.

2. Karmayoga : The word karma

means any action or work performed by sense organs. Even though, these actions are direct, these are called Akarma. From birth to death, everyone performs action or work. There are many contraversies about karma and akarma. Because, even if we stop every action and work and say that I am not doing any Karma, yet sitting actionlessly is a kind of action or work. These niceties of Karma and Akarma ane mystical. Ther are various types of work such as; just work, unjust work, work with expectation, work without expectation, regular or incessant work, etc. Performing just actions incessantly or doing work without expectation is Karmayoga. Working without expectation about result is the aim of Karmayoga.

3. Bhaktiyoga :

Bhakti is service or worship. Bhaktiyoga is the way of worshiping. For ordinary man it becomes hard to leave everything and accept spiritual way. Baktiyoga is for such common people who can not give up the bondages of life. Many people can not avoide the temptation of family life for such people, Bhaktiyoga is supposed to be the best way of attaining yoga. There are nine different methods through which Bhaktiyoga can be exercised. These nine methods are: 1. Sravana (listening) 2. Kirtan (praying) 3. Smarana (memorizing) 4. Padsevan (to touch the feet of the god very politely) 5. Archana or Pooja (a way of worshiping) 6. Vandana (to be polite while performing other activities) 7. Dasya (service to the God and being slave of the god) 8. Sakhya (to be friendly with the God) 9. Atmanivedan (devote oneself to the God). In Bhaktiyoga, the person must be a devotee by all means. One should get rid of one's ego then only one will be a true Bhaktiyogi. In the practice of this yoga, one believes that every action and every movement is pre-organized by the almignty and only reality is the God. One must give oneself to the almighty, mentally as well as physically.

4. Hathyoga : Generally the word Hathyoga is defined as encroachment or doing action forcibly or according to one's wish without bothering others. Actually, Hathyoga is controlling body by special efforts. There are about 72,000 veins in our body, among them ten are the most important ones. Unless we purify these veins, we can not enjoy the ecstacy of good health and peaceful mind. Purification of veins can be done by four various methods, i. e; Asan, Pranayam, Mudra and Bandh. In Hathyoga, three veins; Ida, Pingala and Sušunma are very important, at the same time Satchakra, Panchkosh and Kundalini are very significant. When one best controls these things then he is a true Hathyogi. It is a difficult way of Yogašastra.

5. Rajyoga :

It is the supreme way of yoga. It is also called the king of yoga or Patanjali yoga. Because Patanjali studied Rajyoga very minutely and he gave references of this in his Yogasutra. It can be categorised in eight different ways; Yama, Niyama, Asana, Pranayam, Pratyahar, Dharana, Dhyan, and Samathi. Rajyog is also called Aštangyog, in it there is union of body, mind, and spirit. Other methods of yoga are meant for particular group of people. But, Rajyoga comprises all the methods of yoga. Therefore, Rajyoga or Aštangyoga is the complete yogašastra which can be exercised by everyone. When one exercises Rajyoga, ultimately other methods of yoga are exercised in it. Where other yogas end, Rajyoga begins.

Why yoga ?

Death is the ultimate reality. Fear about death makes man feeble. To acquire peaceful state of mind, one must practice Yoga. Because, it is the only way through which we can conquer the vices and ill thoughts. In such a chaotic world, everyone wants to live peacefully. Yoga realeases the strain of mind and body. The approach of Yoga is scientific and not speculative, as is seen in most of the spiritual works and practices. Aim of yoga is to be in good health, physically and mentally.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

POPULATION EDUCATION

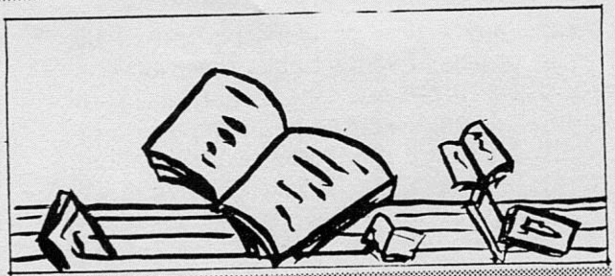

Vaishali Pandit
B. A. II

• Introduction :

In every country population is of utmost important. With the available resources population undertakes the production of various goods and services. The goods are demanded by the people living in a country. So population acts both as a producer and consumer of goods and services. So, the economic development depends upon the size and quality of population. Where the size of population is optimum compared with the available resources, and population is highly qualified, the country can make rapid economic development. On the contrary, where the country is over populated and qualititive aspect is poor, the population becomes a big hurdle in the economic development of a country. Thus population plays a vital role in the economic development of a country.

• India's Population :

A comparitive study makes it clear that India is a over populated country. India occupies 2.5% of total geographical area of the world, but 15% of world population lives in India. It is impossible to increase the geographical area of India, but the population of India is increasing at the rate of more than 1 crore every year. Experts have commented that if the population of India continues to grow at this rate, in the 21st century, India's population will be highest in the world, and the share in the world population will increase from 15% to 20%. It means in every five persons one will be Indian. Compared to 1951 century the population of India has increased from 36 crores to 87 crores in 1991. The increasing figures indcate that the size of population is not only vast but it is increasing at a rapid rate. The high birth rate 30 and the low death rate 9.9 is responsible for rapidly growing population. The natural, social, political and economic causes are behind the growing population. The 52% of population is literate. Nearly 40% of population is living below poverty line. The life expectancy is low when compared with foreign countries. The female male ratio is low, the percentage of dependent population is high. Thus, the size of population is large and it is increasing at a rapid rate. This growing population has adverse effects on the economic development of a country.

• Effects of Growing Population and need to control :

The growing population has adverse effects on the economic development. **Firstly,** the growing population increases the pressure on the available resources. So the stocks of natural resources are exhausted. In result, the stocks of natural resources are decreasing. It causes the enviornmental imbalance and population problems. **Secondly,** the per capita income is decreasing causing the fall in standard of living. **Thirdly,** the growing population demands more and more goods and services. In order to increase the overall production, more capital investment is needed which is not available easily. **Fourthly,** because of high birthrates, the percentage of dependent population is increasing. Hence savings are adversely affected, resulting in capital deficiency. **Fifthly,** the rapidly growing population nullifies the fruits of economic development **Finally,** the rapidly growing population is

responsible to many problems like mass-poverty, unemployment, housing problems etc.

In brief, the growing population is the basic cause of majority of national and family problems. Hence, there is urgency to control this growing population. The birthrate is to be reduced. Since 1951, India has adopted planned development strategy and family planning programme at the national level. But even after completing 40 years of planning the population is increasing at a rapid rate and the economic growth rate is very low i. e. 4% per annum. Thus it is clear that the family planning programme has failed. Because of growing population, we see, inefficient administration, political instability and social instability, the economic planning has not succeeded to an expected level. Now question arises, why the family palnning programme has failed? The reasons are many but among them the most important are illiteracy, customs, traditions, and democratic set up. Because of democracy, government cannot make compulsion on the people to adopt family planning. And illiteracy, customs, traditions come in the way of acceptance of family planning measures. China, a highly populated country, because of communism, has succeeded in using force and has brought down the population growth rate. In a democratic country like ours, size of family is a very personal aspect but its effect is a wider one. So in order to control the rapidly growing population, the only remedy is Population education where the family planning has not succeeded and govt. being democratic cannot use force. Thus population education is the best remedy for solving the problem of rapidly growing population.

• Meaning of population education :

Generally the term population education is misunderstood. The population education is not the advertisement of family programme nor it means sexual education. The family planning programme covers only the adults. Through the family planning programme, the information regarding control births, of contraceptives is provided. In sexual education - the reproductive system is made understood. But the population education is a broader concept. It covers all the age groups i. e. children and Adults. It is a part of education. It is a process of educating the people. Through population education, the information like features of population like adverse effects of growing population, urgency of controlling the growing population etc., is imparted. In brief, population education is a programme of changing the people's views. It is a programme of social change and educatiing the people so that they themselves will understand the nature of problem, need to control it and will voluntarily accept the family welfare programme. It is a process of creating awareness among the people regarding seriousness of the population problem.

• Objectives of Population Education In India :

The main objectives of population education are:

1) To control the rapidly growing population.
2) To explain the adverse effects of growing population.
3) To explain the relationship between population growth and available natural resources.
4) To state the expected problems in near future due to growing population.
5) To explain how the growing population is a big hurdle in economic development.
6) To explain the advantages of small size of family.
7) To guide the young generation.
8) To explain the population policy of the govt.
9) To change the social attidudes and views, to make the people to accept family planning volutarily.

10) To make the population education a permanent component of general education.

In brief, the main objectives of population education in India is to bring social attitudinal change.

• Implementation of population education :

The population education programme is to be implemented at all levels of education i. e, primary, secondary and college level. Now, the question arises, how it should be implemented? The experts have suggested the procedure of implementation in the following manner:

At primary level, while teaching the general subjects like; Maths, History, Civics, the examples relating to population should be given. At the primary level the grasping capacity is high and fix impression is there. So the children will become alert of the population problem at their early ages and will come to know the advantages of small size of family. They will easily and volutarily adopt family welfare programme in their married life. Thus the population education at primary level helps to create a happy, healthy and responsible future generation which is important for overall development of a country.

Thus, at primary and secondary level the population education should be given through general subjects. There is no need of introducing a new special subject, and increasing the burden of study which is already an excess one. At the college level, the special subject of population education should be introduced which will be a compulsary subject. The seperate syllabus is to be prepared. The students should be taught the demographic features. The competitions like debating, essay and posters should be conducted. The camps should be held in the poor and uneducated colonies, explaining the seriousness of the population problems, it's adverse effects, removal of customes & traditions. The lectures should be arranged, the vidio casettes should be shown related to customs and remedies for it, and population problems. The trained and efficient persons should be appointed to undertake the population education programme. In Maharashtra at Pune there is a training centre.

Thus the scope of population education is vast. It covers all the persons of the different age groups. It includes the changing of social attitudes, eradication of false customs & traditions, Pressure of population on natural resources, optimum utility of available resources, economic developement programme, social status, and enviornmental polution, etc.

• Population Education in India :

The population education is very important in the country like India. But the tragedy is, it is at the initial stage, slowly it is implemented at the national level. In 1985, the University Grant Commission has accepted it.

The rapidly growing population is a serious problem in India and there is urgency to control it. In order to control the growing population, the population education is much more important along with family welfare programme. "The population control movement is much more important than freedom movement." In this, everybody should take active part. Indians should take lesson from Japan. Japan was facing population explosion probelm in the beginning of the 20 th century but Japanese people have adopted family planning voluntarily and have succeeded in solving the population problem. Now there is no population problem in Japan.

• Concluding remarks :

Population Education is very important for eradication of customs, traditions, maintaining enviornmental balance, for controlling the growing population.

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

WONDERBOY SACHIN

Megha Kadam
B. A. I

Sachin is a wonderful, teen-aged cricketer. He has become the part of Indian Cricket. He was born on 24th April, 1973 in Bombay. He is a son of Ramesh Tendulkar, a former professor. His father is a marathi poet, on the contrary Sachin is a born cricketer. He started playing when he was four and his batting seemed to be a great poetry to all the world.

Dhyanchand is said to be the miracle of Hocky. Pele and Mardona are said to be the miracles of football, in the same way Tendulkar is the miracle of cricket. He is the hero of Indian cricket. He is the boy who's brought boys' dreams to life.

By the time, Sachin's parents and his elder brother, Ajeet came to know his love of cricket and his natural play. He was often found playing on the streets of East Bandra, he also likes to play tennis. He is the fan of the former Wimbldon winner, John Macanro, Ajeet took him to School for cricket coaching at the age of seven. His coach, Ramakant Achrekar also surprized to see his dashing game. He gave Sachin a right direction and a beautiful touch to Sachin's natural play and we find Sachin as a full-fledged cricketer. He shined in all the Inter-School matches at the age of eleven-twelve. His anhievement in the school matches is very marvellous. He scored 2,500 runs; 8 centuries and triple centuries for two times.

He played in Ranji Trophy Cricket at the age of 16. He struck a century in 129 balls on his debut. He is the only player to score a century in Ranji, Duleep and Irani Trophy. As a 14 year-old, Sachin hit two triple hundreds in school cricket, while playing for his school, Shardashram against St.Xaviers. He and Vinod Kambli (another Indian player) added 664 for the third wicket, a world record in any class of cricket. In Harris Shield Tournament Sachin remained unbeaten on 326 while Kambli scored 349 not out. In 1988-89 he scored an unbeaten 100 in the match between Bombay and Gujarat when he was 15 years and 232 days.

Sachin was selected for Indian team for the Pakistan tour when he was 16 years and 205 days. He is the youngest player who is selected in the Indian team. But the critics commented on him that he attacks on each and every ball. But later, he was selected in the Indian team.

Sachin played with confidence. He struck 88 runs against New Zealand in a test match. Then he strucked his first century on Old Traford at the age of 17. All the spectators were surprised to see his technique of cricket, his eyes which are always on the ball, and his excellent shots. Little master-Sunil Gavaskar says about Sachin - "Even if Sachin is not mature, but in international cricket he is matured now." Many people compare Sachine with Gavaskar but Gavaskar says that "Sachin plays such beautiful strokes that I can not play." He can say only about him that. "He came, he saw and he conquered." He never looked back after that. Sometimes he

played bad shots, when Gavaskar found that he advised him to wait till the ball comes and then to struck it. Then he started playing with concentration and confidence.

He has played 19 test matches and has completed 1000 runs. His debut was against Pakistan at Karachi. His highest score is 165. He has struck 5 centuries and 7 fifties. For the one day internationals, his debut was against Pakistan (Gujranwala) in 1989-90. His highest score is 84 at NewZealand in 1991-92. He has scored 1500 runs.

What makes him outstanding is his involvement and total commitment to the game. He has an excellent cricketing brain. This is because coach Ramakant Achrekar made him play matches almost everyday during that young age. Achrekar has contributed a lot in shaping the career of Sachin. The major factors in Sachin's development have been his appetite for runs, his maturity and keeping a level. Sachin is a technically correct and balanced player. He is obsessed with cricket and enjoys playing to his satisfaction. In short, he is in love with cricket.

Because of these virtues, he was invited to go to Yorkshire in England. Inviting an Indian to play for the country like Yorkshire is no doubt praiseworthy. Thus he got opportunity to play against top-class players and he got the experience of playing in different conditions. In the World Cup Cricket 1992, Sachin was the main attraction for all the Indians. Even India can not reach in the semi-finals Sachin was in his full form. He made 54 not out against Pakistan, 81 against Zimbabve, and 84 against NewZealand. He also got the honour of man of the match! This is the modern age of which Tendulkar is a representative. Sachin Tendulkar is clearly the leader of the young brigade. He is the serious student of the game who can look at things from a larger perspective and who may not allow the load to bring down his own batting.

Sachin is not only a superb cricketer but also a marvellous character, so he will immediately have a tremendous impact among his fellow professionals and his supporters. He has a rare virture to make the faults correct and not to do the same fault again and because of this he can be an extra ordinary cricketer. Everyone likes him to be the captain of India in future. All have a lots of hopes for him. But he is not affected by this tremendous success in the little age. He is still very simple as he was.

Sachin's ambition is to be the greatest and matured cricketer of the world. A West Indian player, Vivian Richards is Sachin's ideal. But still he has a lot to learn, he has new horizens to reach, many achievements to do and he has to make many records and he is so alert and sincere about it. Sachin is much confident about his game. When he is asked about it he says that he himself feels that he is technically sounder than before. Sachin takes most of the decisions regarding playing matches himself. But on most other things, his brother Ajit advises. Whenever he is in difficulty, he seeks advice of his coach Mr. Achrekar and his guide Mr. Gavaskar.

Cricket is largely a matter of temperament and attitude. The genius in Tendulkar helped him conquer the shocks and surprises of the international game. Everytime he performs his best on a cricket field, the connoisseur is sure that it is a menifestation of genius, a glorious sporting reality that occurs rarely. Some work to win, some slog to win, yet others struggle desperately to win. Tendulkar was born to win who came and hitted and hittet!

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

FUN WITH NAMES

Swapna Bagwade
M. A. I

Whenever I have free time or am alone at home and have no other business to do, I delightfully spend hours going through the interesting names in the telephone directory.

Do you know what kind of names does the directory has?

Well I feel the directory has names which one would not even dream that, such a name existed on this planet. I don't mean to hurt anybody.

Some names like 'Paryemalani' or 'Poptani' have very chearful tones.

Some names have an 'X' or a 'Y' or a 'Z' in them which makes them very difficult to pronounce. Especially the names of Kereleans or Malyalese.

Some names are so tongue twisting that while pronouncing them, you feel that you are giving an exercise to the muscels of your mouth. So that the swallowing or speaking would be more easier i.e. 'Padamanabhanav.'

Some naems bring an interesting images in one's mind after reading them. Names like Gadave, Wagh, Aswale, Bakare take us into the animal kingdom.

We also find names like Kawale and Dhekne. Which show us that even birds and insects are not neglected.

A big catalogue can be made according to one's business -

You want a fabulous dress or a sari for your birthday. Then go to Mr.Shimpi or Mr. Sariwala. Want to have a pair of shoe or chappals matching to your new dress then go to Mr. Mojawala or Mr. Bootwala.

Ah! What about a pair of gold ear-rings! Well, I think you better go to Mr.Saraf.

Now, what's wrong? Somebody has stolen your purse! I feel you better rush to Mr. Fozdar or Mr. Thanedar.

Summer - The heat is on - reminds of Mr. Kumbhar for earthen water pot.

If you are going to participate in flower arranging competition then rush to Mr. Mali or else the flowers will be out of stock.

Want to have new furniture for your house? Then go to Mr. Sutar.

Want to paint your house. Then better consult Mr. Pandhare or Mr. Tambade for colour details.

As soon as you enter your kitchen you meet many persons there too. You meet Mr. Moog, Mrs. Bhende, Mrs. Padvale and many more. We also meet Mr. Kolashe. We must be very thankful for him. For without him there would have been no cooking.

When we talk about size and shapes, we can not avoid Mr. Lambade, Mrs. Lathe Mrs. Lambe, Mrs. Mote or Mr. Motumal.

If something is wrong. Then do visit Miss. Sakhre or Mrs. Godbole who with their went talk will cheer you up.

We also come across such names which when transleted give a different meaning. Names like - pai, Bad, more when transleted to english are pie, bad, more, respectviely.

One would not imagine but even taste and small are not out of the Directory. We come across Mr. Kadu and Mr. Sugandhi.

Lastly a final lot of funny names - Naware, Lad, Wad, Purekar, Jabade, Unhale etc.

◆◆◆◆◆

MY VISIT TO SINGAPORE

Madhavi G. Potdar
B. A. II

I got a letter by All India Chess Federation. It was about my selection to International Chess Tournament at Singapore. My joy knew no bounds. It was a pleasant surprise for a student like me. I haven't seen dream of a foreign trip. I was fortunate, really fortunate! and at that time, I remembered my teacher who said, "Man gets many opportunities, but there are a few who change that opportunity in gold." I thought over it, and recalled Cervantes who said, "If a person does not enjoy good fortune, when he has it, then he should hot complain when it is gone". Naturally I was ready to visit Singapore.

Generally, a Hindu girl is not sent to a foreign country without having with her any member of her family. My parents were also not ready at all. I told them that alongwith me there were five other girls who were going to participate in the same tournament. At last they were ready to send me.

Our flight was from Bombay at midnight. I got asleep and when I woke up I heard the announcement. "Attention, please! In a few minutes our plane will land at Singapore. Wel-come to Singapore" I was excited and my mind became the cloud of curiosity.

When the Sun-God was slowly driving his chariot in the sky and the beautiful morning flashed its smile, our plane landed on the Airport at 7.00 a.m. The trees were fluttering thier wings and high buildings were trying to enjoy the serene blue of the early morning.

The orgniser of our team took us to the air-conditioned hotel, 'MIRAMAR'. As the christmas was near, the hotel was decorated with musical lights. I met many people, they talked with me about the politics and the population problem in India. I was surprised to see their knowledge and eagerness to every question.

Everything in Singapore was like a dream. Dream of cleanliness. The people there think at first of society then of themselves. They welcome others with smile, and are always ready to serve patients and handicaps... Many things.... I decided that time to follow all this. But in reality it is very difficult because, "Rome was not built in a day."

It is very admirable of Singapore government that it teaches everyman to behave like an ideal man. In 10-12 years, Singapore had undertaken many schemes and proved to be the cleanliest and most disciplined city. We surprised to see the improvement of buildings and shopping centres, hotels and the medias of entertainment, public transports and newly begun mass rapid transport (under ground trains) hypnotize travellers. And all this is created in only 10-12 years. Things like flyover and highways enhance the beauty of Singapore. Government has done the improvement but it is in the hands of people to preserve it with discipline and if people behave rudely, they are serverely punished.

Singapore is a busy city, humming with industries and it is a free port. Millions of people visit here. Every Singaporean feels that visitors should like their country at first sight, they should purchase and they should be happy to see the discipline and beauty.

The work of building new roads is always going on and it doesn't disturb the things like temples and churches. They smoothly replace them to another places and it is most important that no one opposes this and disturbs this and disturbs

our routine.

If someone breaks the law, he must pay a fine. Law does not remain in books but it is nicely implemented there. In the city, everywhere you will find dustbins. So, people did not throw any thing on the road or on footpath. It is contrasted with our nation. You will find there signboards like, 'clean city,' 'beautiful city.' 'Don't throw anything here' etc. and people follow these instructions. Here, in our country, we find the useless things and papers around the instruction board itself.

Some of the mottos of the persons in Singapore are: 'Always smile and give pleasure to others. "Good manners are the tokens of good and healthy minds" and such things will improve the nation. 'Smile like stars that twinkle and give light to human beings.'

I appriciate the rule which forbids spitting on the road. If anyone does so, he is punished with a fine of 1,000 Singapore dollars and the people in Singapore are not too mad to pay such a big fine!

Smoking is strictly prohibited at common places. One can understand the poetry of such slogans as.

"Add years to your life while adding life to yours year"

Even one can appreciate the board which displays, "Stop giving and taking tips". I really appreciate the government of Singapore for its attitude towards anti-corruption.

Corruption and smoking has become the integral parts of today's India. 'Smoking is injurious to health' is written on the cigar box which is only a vain pomp. If the government wants to stop this bad habit, it will do, but most of the persons in the government are suffering from the 'Corruption A. I. D. S.' They smoke corruption because it gives them pleasure as cigar does. 'Corruption is a courtesy' in India and I regret that the past golden country has become the land of corruption. In each and every field tips are required. Without tips, no works are done and the government is only making the show of anti-corruption. If a strict and sincere police officer obeys rules, he is immediatly transferred or suspended, this is the fruit of honesty. One can see and imagine the meetings in parliament but these words are mere words because today 'Sword is mighter than the pen'. The ideal leaders are idle, and idle leaders are todays ideals.

Never have I seen a dog on the road in singapore but we have plenty orphan dogs in India.

One would object, against my good opinions about Singapore. They would argue, 'Singapore is a country which is small and they can manage all the rules fit for its implementation but India is a large country. How it would be possible to maintain all smoothly? Everything can be maintained smoothly if we have many personalities like Shastri, Mahatma Gandhi and Ramshastri Prabhune etc. These were, the glories departed, they glittered and vanished not to come again.

I got 4th place in this tournament. I was happy because I was lucky to see this beautiful country but this happiness did not last long because on the next day I had to leave Singapore. "Parting is painful' and thus I left Singapore with heavy heart, full of mixed feelings of sadness and happiness. I would cherish the memories of Singapore in my mind; that Singapore which is a model of cleanliness and discipline. In the plane I was creating India's picture and hoping clean, green and beautiful India. But alas!

When I reached Bombay, I saw filth and ugliness and came into the world of reality in which we have to live. That beautiful dream of cleanliness and beauty which I saw in Singapore was shattered at the very moment I came to Bombay.

I only mutter,
"O false dream!
You are more painful than
a false foe"!

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

OZONE

Anupama A. Nimbalkar
B. A. III

Ozone is a gas composed of three oxygen atoms it is produced naturally from oxygen at higher levet in the atmosphere Natural forces also break it down, the result is that gas it constantly created and distroyed. This ozone surrounds the earth in the form of a thin layer. It is found up to the hights of 60 k. ms from earth's surface. It is most dense at 20-25 K.ms height from the earth. Here, it is present to the extent of 10 parts per million.

As our present knowledge, earth is only planet in the universe which has life on it. One of the various reasons dascribed to origin of life on earth is Ozone which is responsible for protection of the life from the dangerous radiations coming from the sun. Sun is a source of a spectrum of radiations, such as, radio - waves, infra red, ultra - violet, x - rays, gama and cosmic rays. (This radiation is a Physical phenomenon in which energy travells through space.)

In recent years it is investigated that Ozone screens out nearly 99% fo solar radiations of wavelengths, shorter than 320 nanometers. This range threatens a wild range of human activities.

Several chemicals used in various research laboratories and industries greatly affect the existence of ozone. It is found that C. F. C. i. e; Cloro. Furo Carbosns are mostly responsible for break down of ozone. This Cloro Fluro Carbons are used as propellands in Kerosols, released from spray - cans in refrigeration technology and similar other applications. These chemicals spread into the atmosphere 15.50 kms. above the earth surface. Here, probably, these are broken down by sunlight and give up such reacting species which can destroy stratospheric ozone. It is also possible that ozone may react with these chemicals giving ozonoides. Therefore the concentration at ozone surroundings of the earth will decrease. Due to this radiations coming from the sun will not be properly absorbed by ozone layers. These unabsorbed radiations will reach the earth. Radiations of shorterwave - lengths which have greater energy may be harmful to micro - organisms but are capable to injure only the surface tissues of animals and plants. This is likely to increase skin - cancer supress the imune system of humans and reduces crop yields. It will ulter an acquatic eco - system which will affect the benifits derived from marine sources. High intensities of the ultraviolet radiations are harmful to nearly all forms of life. It affects growth of short young stems, and leaves, plasmolysis of cells, destruction of anthocynin chlorophyll and nuclei. Some other indications are brozie of leaves and injury to various fruits. It also results in sometic abrration, decolouring of staminal hairs, inhibition of pollan germination of pollan tube growth. It is also responsible to increase the mutations.

Similarly radiations coming from sun incldes infru-red radiation, which have not properly absorbed by ozone layer, it will warm up the earth. This heat of the earth will be trapped by carbon - di - oxide and it will be prevented from escaping into the space. As it is observed, concentration of carbon - di - oxide is increasing in this century. The process of warming up of the earth will be intensified. This warming up of the earth may result in melting of galciers and flooding of the populous coastal plain.

In view of this predicted adverse effects of ozone depletion, 40 countries which met ar Monstreal recently agree to restrict the use of Cloro Fluro Carbon and related chemicals. Now it is the time for all countries, to consider seriously a world wide fact of Super Sonic Transprot (S. S. T.) plains, increase use of Aerosols and refrigerants, nuclear explosion, and some other factors are responible for ozone depleton. ◆◆◆◆◆

ANALYSES OF NAUGHTY GIRLS

Premalata Vijay Haval
B. A. III

Name - Naughty Girls.
Symbol - Ng.
Occurance - They occur at market places,
Bazar Road, Mahadvar Road etc.
But rarely in class rooms.
Always occur in a combined cluster.

Physical properties -

A) Weight - Lighter than their class fellows.
B)Colour - Generally bright, sometimes balck with coating of powder or creams, e.g. Fair and Lovely, Ponds, etc.
C) They are good conductors of fashions and bad conductors of advice.
D) Affinity towards handsome and clever boys.
E) Generally busy in attracting their classfellows.
F) They are very powerful attracting agents.

Chemical Properties -

A) Usually take part in discussion with class - fellow.
B) Great affinity towards cinemas and hostel and beauty parlours.
C) It's as sweet as prison.
D) Extremely sensitive about love but there is always reversible reaction.

Uses

1) They are good consumers of their parents' money.
2) As they are good attracting agents, useful to maintain good attendance in classrooms.
3) Used in some dangerous reactions.

Chemical Reactions

1) Ng + Ng = bold war.
2) Ng + Hostels = Empty pocket.
3) Ng + Love = Fool
4) Ng + Sweet Smile = Heart Beating
5) Ng + Funny questions = Laughig Gas.

Conclusion : Always be aware of Ng.

◆◆◆◆◆

Galaxy ?

Galaxy of million stars
Staring at me
Or I stare at them
Bewilder me
Oh! no one is dark
each of them
Glitters with the snap
No one could
Reach the meaning
of that brightness.
Where I stood in Balcony,
In front of my
Introvert mind's eyes
Galaxy of million slums
is staring at me
But I can't stare at them.
Why? Courage is there
But not vast horizon
To embrace
Sun - rise and Sun - aet
At the same time

Ashadevi A. Bulle. B. A. II

Idol said

In a garden I went,
Rose said to me,
Life is not a bed of roses,
You have to pass through thorny way.

In a temple I went,
Idole said to me,
Do'nt be a God
Otherwise you will get imprisonment,

Vaishali Naik. B. A. II

Bapuji, O, Mahatma

Bapuji, O, Magatma
Where are you?
On the banks of 'Sabarmati?'
In Sevagram Ashram?
I did not find your sign.
Bapuji, O, Mahatma
In free India's parliament
I found your painting
which was unable to give message
its simply a wallpiece
Bapuji, O, Mahatma
I looked, at your disciples
Listened their speeches,
Exploiting your name to achive their ends.
I opened the book of thistory.
There only I found you.
Who was waiting for a reader.
Who will read and remember.

Reshma Mahadik. B. A. I

To be a man.

Speaking is simple
But doing is difficult.
Looking is simple
But knowing is difficult
Reading is simple
But understanding is difficult.
Taking is simple
But giving is difficult.
To be a beast is very simple
But to be a man is the most difficult.

Trupti Berde. B. A. I

At first

You used to ask me
Am I your's
or
Are yor mine.
Now don't be so cruel
That you can tell me
Let me be
Clear to you,
I know myself
But who are you?

Vaishali Deodhar. B. A. III

Request

Dear,
Please, Don't try to connect
To edges of ocean
Let the flow
Run between
Perhaps it may help
To comfort my emotions
Which are
Still deserted!

Vaishali Deodhar. B. A. III

Parallel Lines

Before,
This beautiful bondage of down,
You called me 'Wave'
And yourself 'Ocean'
Now,
You are naming us both
As 'shores'
Oh!
So you have preferred
To stay,
Far away .. from me.
Like,
Parallal lines
Which,
Never meet even come close
For ever . . . . .

Vaishali Deodhar. B. A. III

वार्षिक अहवाल

१९९२ - ९३

१] जिमखाना अहवाल

२] क्रीडा नैपुण्य अहवाल

३] राष्ट्रीय छात्र सेना अहवाल

४] वार्षिक स्नेहसंमेलन अहवाल

५] राष्ट्रीय सेवा योजना अहवाल

६] स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन विभाग अहवाल

७] गृहशास्त्र विभाग अहवाल

८] निरंतर शिक्षण अहवाल

९] लोकसंख्या शिक्षण मंडळ अहवाल

१०] ग्रंथालय अहवाल

११] वक्तृत्व व निबंध लेखन समिती अहवाल

१२] गुंजारव भित्तीपत्रक अहवाल

१३] विविध कलागुण विकास मंडळ अहवाल

१४] सहल विभाग अहवाल

जिमखाना अहवाल
१९९२ - ९३

चालू वर्षीच्या जिमखाना निवडणूका दि. १४ सप्टेंबर १९९२ रोजी प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली खेळीमेळीच्या वातावरणात पार पडल्या. निवडून आलेल्या विद्यार्थिनी प्रतिनिधी पुढीलप्रमाणे -

१]	प्रथम वर्ष कला	- कु. जाधव शुभांगी रावसाहेब
		- कु. निंबाळकर अर्चना नानासो
२]	प्रथम वर्ष वाणिज्य	- कु. किल्लेदार तेजस्विनी रामचंद्र
		- कु. घोरपडे अर्चना फत्तेसिंगराव
३]	द्वितीय वर्ष कला	- कु. पंडीत वैशाली बाबुराव
		- कु. शेख दिलशाद महंमद
४]	द्वितीय वर्ष वाणिज्य	- कु. जाधव जयश्री काशिनाथ
५]	तृतीय वर्ष कला	- कु. शिंदे वर्षा जयसिंगराव
६]	तृतीय वर्ष वाणिज्य	- कु. महाडीक मनिषा भीमराव

कंनिष्ठ महाविद्यालयातील निवडून आलेल्या विद्यार्थिनी पुढीलप्रमाणे -

१]	अकरावी आर्टस्	- कु. करजगार माधुरी मुकुंदराव
		- कु. उगळे मनिषा श्रीकांत
२]	अकरावी कॉमर्स	- कु. टक्कळकी सुप्रिया शुभचन्द्र
३]	बारावी आर्टस्	- कु. गुजर सुवर्णा शिवलाल
		- कु. भूमकर आश्विनी रमेशचन्द्र
४]	बारावी कॉमर्स	- कु. घोरपडे मनिषा फत्तेसिंगराव
५]	अकरावी सायन्स	- कु. रणभिसे प्राजक्ता रजनीकांत
६]	बारावी सायन्स	- कु. ढाणे वैशाली जगन्नाथ

यातून कु. महाडीक मनिषा हिची जनरल सेक्रेटरी म्हणून निवड झाली.

◆ क्रीडा नैपुण्य

सिनियर कॉलेजच्या संघाने शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर विभागीय स्पर्धेत बास्केटबॉलं, व्हॉलीबॉल, टेबलटेनिस, बुद्धिबळ व ॲथलेटिक्समध्ये भाग घेतला. त्यापैकी बास्केटबॉल संघाने कोल्हापूर विभागात अजिंक्यपद मिळवून आंतरविभागीय स्पर्धेत भाग घेतला. हा संघ मिरज येथे खेळावयास गेला होता. ह्यात

वैशाली पंदारे, तेजस्विनी किल्लेदार, प्रतिभा धाटूंबे, सुलोचना कांबळे, राखी शिवराईकर, सुचित्रा भोसले, शकुंतला हवालदार, लीना भोसले, माधवी कक्कड, सुजाता पाटील, स्वरूपा चौगुले व सुनिता शेट्टी यांचा समावेश होता. टेबलटेनिस संघाने कोल्हापूर विभागात अजिंक्यपद मिळविण्याचा मान राखून शिवाजी विद्यापीठाच्या टेबलटेनिस संघात अनुक्रमे प्रथम व द्वितीय क्रमांकावर प्रवेश केला. या संघात गायत्री भागवत व राजश्री शिंदे यांचा सहभाग होता. हा संघ आंतरविद्यापीठ स्पर्धा खेळावयास जयपूर येथे गेला होता. त्याचप्रमाणे माधवी पोतदारने कोल्हापूर विभागात बुद्धिबळ स्पर्धेत तृतीय क्रमांकाचे स्थान पटकावून आंतरविभागीय स्पर्धेत कायम ठेवले. व शिवाजी विद्यापीठाच्या बुद्धिबळ संघात पदार्पण केले. तर ॲथलेटिक्स संघाने कोल्हापूर विभागात ४ X १०० मी. रिले व ४ X ४०० मी. रिले मध्ये भाग घेवून तृतीय क्रमांक मिळविला. व उंच उडीत धनश्री पाटीलने द्वितीय क्रमांक मिळविला. रिले संघात धनश्री पाटील, रेखा पूरेकर, मनिषा घाटे, अनुपमा मेडशिंगे व गीता मेस्त्रीचा समावेश होता.

सिनियर विभाग क्रीडा क्षेत्र

कु. गायत्री भागवत
आंतरविद्यापीठ टेबलटेनिस स्पर्धेमध्ये सहभाग
महिला राष्ट्रीय टेबलटेनिस स्पर्धेत उल्लेखनीय यश.

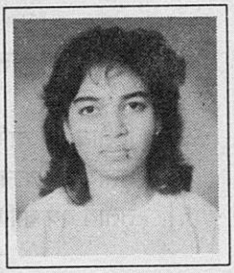

कु. राजश्री शिंदे
आंतरविद्यापीठ टेबलटेनिस स्पर्धेमध्ये सहभाग.

कु. माधवी पोतदार
शिवाजी विद्यापीठ बुद्धिबळ संघात निवड

कु. धनश्री पाटील
शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर झोन ॲथलेटिक्स मीट मध्ये

कु. प्रणोती पाटील
शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर झोन ॲथलेटिक्स मीटमध्ये थाळीफेकमध्ये द्वितीय क्रमांक

ज्युनियर विभागाच्या व्हॉलीबॉल, बास्केटबॉल, कबड्डी, टेबलटेनिस व ॲथलेटिक्स संघाने शासकीय शालेय क्रीडा स्पर्धेत भाग घेतला. त्यापैकी व्हॉलीबॉल संघाने शहरस्तरावर विजेतपद मिळवून जिल्हास्तरावर

उपविजेतेपद मिळविले. या संघात मनिषा सुतार, वैशाली तिवारे, लता गुरव, विजयमाला पाटील, शोभा रोकडे, छाया शिंगाडे, अर्चना निकाडे, नीता गेंगे, सोनिया दळवी व वैशाली पाटील, संगीता मोरे व सुवर्णा गुजर यांचा समावेश होता. छाया शिंगाडे, मनिषा सुतार, लता गुरव, वैशाली तिवारे, शोभा रोकडे यांची सांगली येथे झालेल्या विभागीय निवड चाचणीसाठी निवड झाली. पुढे लता गुरव हिची राज्यस्पर्धेकरिता निवड झाली. बास्केटबॉल संघाने शहरस्तरावर उपविजेतेपद मिळविले. ह्यात रेहाना जमादार, दीपाली दत्ताणी, वनिता जाधव, अनघा कोडोलीकर, विद्या बकरे, वर्षा बकरे, भाग्यश्री देसाई, मनिषा मृदंगे, जाई कोथलकर, जुई कोथलकर, सुजाता सावंत व मनिषा सुतार यांचा समावेश होता. रेहाना जमादार हिची सातारा येथे झालेल्या विभागीय निवड चाचणीसाठी निवड झाली. कबड्डी संघाने शहर, जिल्हा विभाग स्तरावर विजेतेपद मिळवून राज्यस्तरीय स्पर्धेत सावंतवाडी येथे भाग घेतला. ह्या संघात लता पाटील, छाया पाटील, माया जाधव, अनुराधा भोसले, सुषमा पाटील, आश्विनी सुतार, हेमलता कोळेकर, शुभांगी डकरे, महानंदा घाटगे, शैलजा मोदी, आश्विनी शिंदे, पुष्पा बड्ड यांचा समावेश होता. तर टेबलटेनिस संघाने जिल्हा व विभागीय स्तरावर अजिंक्यपद मिळवून ह्या संघाने राज्यस्तरीय स्पर्धेत भाग घेतला.

हा संघ कळंबोली येथे खेळावयास गेला होता. ह्या संघात दीपाली भोसले, मंजुळाराजे घाटगे, सुजाता सावंत, पूर्वा कोठारी, यांचा समावेश होता. त्याचप्रमाणे ॲथलेटिक्समध्ये छाया शिंगाडे ने गोळा फेक, थाळीफेक, भाला फेक मध्ये शहरस्तरावर, जिल्हास्तरावर, विभागीय स्तरावर प्रथम क्रमांक मिळवून राज्यस्तरीय स्पर्धेत भाग घेतला. तेथे सुद्धा तिने आपले कौशल्य चांगल्या प्रकारे दाखवून भालाफेक मध्ये प्रथम क्रमांक, थाळीफेक व गोळाफेकमध्ये तृतीय क्रमांक मिळविला. ही ह्या स्पर्धा खेळावयास सोलापूर येथे गेली होती. वैशाली पाटीलने उंच उडीमध्ये शहर व जिल्हास्तरावर दुसरा क्रमांक मिळविला तर सोनिया रावसो। दळवीने शहरस्तरावर लांब उडीमध्ये द्वितीय क्रमांक मिळविला

ज्युनियर विभाग

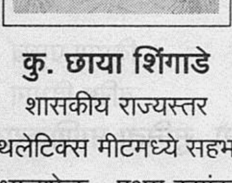

कु. छाया शिंगाडे
शासकीय राज्यस्तर
ॲथलेटिक्स मीटमध्ये सहभाग
भालाफेक - प्रथम क्रमांक
थाळीफेक - तृतीय क्रमांक

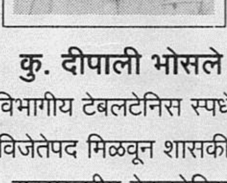

कु. दीपाली भोसले
विभागीय टेबलटेनिस स्पर्धेत
विजेतेपद मिळवून शासकीय
राज्यस्तरीय टेबलटेनिस
स्पर्धेत सहभाग

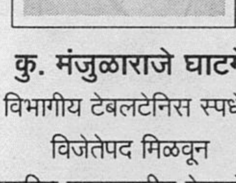

कु. मंजुळाराजे घाटगे
विभागीय टेबलटेनिस स्पर्धेत
विजेतेपद मिळवून
शासकीय राज्यस्तरीय टेबलटेनिस
स्पर्धेत सहभाग

सिनियर व ज्युनियर कॉलेजच्या बास्केटबॉल संघाने तसेच व्हॉलीबॉल, ॲथलेटिक्स व टेबिलटेनिस

संघाने महिला क्रीडा संघाने शहरस्तरावर उपविजेतेपद व टेबलटेनिस संघाने जिल्हास्तरावर विजेतेपद मिळविले. टेबलटेनिस संघात गायत्री भागवत, राजश्री शिंदे, दिपाली भोसले, मंजुळाराजे घाटगे यांचा समावेश होता. ह्या मुलींची निवड कळंबोली येथे झालेल्या राज्यस्तरीय महिला टेबलटेनिस स्पर्धेत झाली. ह्यात गायत्री भागवतने आपला उत्कृष्ट खेळ दाखवून राष्ट्रीय स्पर्धेकरिता गेली होती. महिला क्रिडास्पर्धेत बास्केटबॉल संघात ह्या मुलींचा समावेश होता. तेजस्विनी किल्लेदार, प्रतिभा धाटूंबे, सुचित्रा भोसले, रेहाना जमादार, दिपाली दत्ताणी, माधवी कक्कड, कोडोलीकर, वनिता जाधव, संपदा कुलकर्णी, राखी शिवराईकर, सुलोचना कांबळे तर व्हॉलीबॉल संघात सुवर्णा चव्हाण, गीता मेस्त्री, अनुपमा मेडशिंगे, मनिषा सुतार, वैशाली तिवारे, छाया शिंगाडे, शोभा वडींगेकर, गीता मोळे, नीता गेंगे यांचा समावेश होता. ॲथलेटिक्स मध्ये वैशाली पाटीलने उंचउडीत शहर व जिल्हास्तरावर प्रथम क्रमांक मिळवून विभागीय स्पर्धेत भाग घेतला. कु. छाया शिंगाडे ने शहरस्तरावर गोळाफेक, भालाफेक, थाळी फेक, मध्ये प्रथम क्रमांक मिळविला. तर तेजस्विनी किल्लेदारने शॉटपूर व डिकसक उंचउडीमध्ये शहरस्तरावर दुसरा क्रमांक मिळविला. कु. वर्षा बकरे हिने ८०० व १५०० मी. रनींगमध्ये द्वितीय क्रमांक व द्वितीय मिळविला. महिला क्रिडा राज्यस्तरीय कबड्डी स्पर्धेत अनुराधा भोसले, हेमा कोळेकर व आश्विनी सुतार ह्या तिघींनी भाग घेतला. ह्या संघाला विजेतेपद मिळाले.

महिला क्रीडा स्पर्धा

कु. आश्विनी सुतार
महिला राष्ट्रीय कबड्डी स्पर्धेत
सहभाग

कु. वैशाली पाटील
महिला विभागीय ॲथलेटिक्स मीटमध्ये
उंचउडीत तृतीय क्रमांक

कु. वैशाली पंदारे
महिला विभागीय बॉस्केट बॉल
स्पर्धेकरिता निवड

ह्या स्पर्धेतून कु. आश्विनी सुतार ही भोपाळ येथे असलेल्या राष्ट्रीय कबड्डी स्पर्धेकरिता खेळावयास गेली होती.

विभाग प्रमुख
वरिष्ठ विभाग
सौ. सुनिता माणिकराव काळे

कनिष्ठ विभाग
श्रीमती साधना एस्. पाटील

राष्ट्रीय छात्र सेना (एन.सी.सी.)

आमच्या महाविद्यालयातील वीर छात्रांनी सेवा शुश्रूषेपासून शिस्त, नेतृत्व रक्तदान आणि नेमबाजी या सर्वच क्षेत्रात नेत्रदीपक यश संपादन केले आहे.

सार्जंट अर्चना हिप्परगी
१९९२ - ९३ मध्ये 'बेस्ट कॅडेट' चा बहुमान मिळविला.

कॅडेट दिलशाद शेख
मानाचे समजले जाणारे 'सी' प्रमाणपत्र प्राप्त केले आहे.

सार्जंट सुनिता शेट्टी
'सी' प्रमाणपत्र प्राप्त केले आहे.

कार्पोरल राजश्री नायर
प्री. बी. एल. सी. सिग्नल कॅम्पमध्ये यशस्वी सहभाग

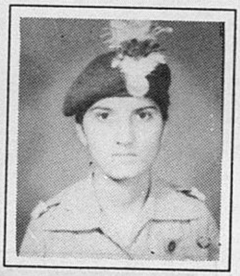

कॅडेट मनिषा जाधव
प्री. बी. एल. सी. कॅम्पमध्ये सिग्नल यां विषयात यशस्वी सहभाग

कॅडेट संयोगिता कोरडे, अर्चना पाटील, सरिता मोरे, वर्षा बकरे, मानसी घाटे यांनी पुणे येथील तारापूर येथे झालेल्या राष्ट्रीय एकात्मता कँपमध्ये यशस्वी सहभाग घेतला होता. तसेच कोल्हापूर मध्ये संपन्न झालेल्या बेसिक लीडरशीप कँपमध्ये कॅडेट धनश्री पाटील, वर्षा बकरे, प्रतिभा धाऊंबे यांनी चांगली कामगिरी बजावली. चार जिल्ह्यातून होणाऱ्या वार्षिक शिबिरामध्ये ही आमच्या छात्रांनी यशाची आघाडी कायम राखली. रक्तदान म्हणजे जीवनदान व सामाजिक बांधिलकी. ही बांधिलकी कॅडेट मनिषा जाधव, माया कुंभार, सरिता मोरे, पूर्वा कोठारी, अनुपमा मेडसिंगे, गीतांजली मेस्त्री व सार्जंट अर्चना हिप्परगी आदि छात्रांनी पार पाडली. तसेच 'बी' प्रमाणपत्र परीक्षेचा निकाल १००% लागला. या सर्व यशामध्ये आमच्या कॉलेजचे प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचे मार्गदर्शन लाभले.

प्रा. सौ. सुमित्रा बाबासाहेब पोवार
लेफ्टनंट, एन. सी. सी. विभाग प्रमुख

■ वार्षिक स्नेहसंमेलन अहवाल

महाविद्यालयातील जीवनात स्नेहाचा भाव जिवंत ठेवण्यासाठी साजरा केला जाणारा सोहळा म्हणजे वार्षिक स्नेहसंमेलन होय. आमच्या महाविद्यालयाच्या या सोहळ्याचा शुभांरभ शनिवार दिनांक २३ जानेवारी १९९३ रोजी शाहू सांस्कृतिक हॉल, मार्केट यार्ड येथे विविध गुणदर्शनाच्या कार्यक्रमाने झाला. यामध्ये सिनेगीते, भावगीते, एकांकिका, विविध प्रकारची नृत्ये सादर करण्यात आली. रविवार दिनांक २४ जानेवारी १९९३ रोजी कॉलेजच्या प्रांगणात मौज जत्रा, मनोरंजनाचे विविध खेळ, रांगोळी व मेहंदी स्पर्धा आयोजित करण्यात आली होती. त्यामध्ये सर्व विद्यार्थिनींनी सक्रीय सहभाग घेऊन स्नेहाचे अदान-प्रदान केले.

वरील सर्व कार्यक्रम यशस्वीरीतीने पार पाडण्यासाठी मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील व माझे सर्व सहकारी प्राध्यापक, इतर कर्मचारी वर्ग, विद्यार्थिनी प्रतिनिधी, कलाकार व खेळाडू या सर्वांच्याकडून बहुमोल सहकार्य मिळाले.

प्रा. एस. व्ही. बागल
स्नेहसंमेलन कार्याध्यक्ष

चला जाऊ या रंगीन दुनियेत

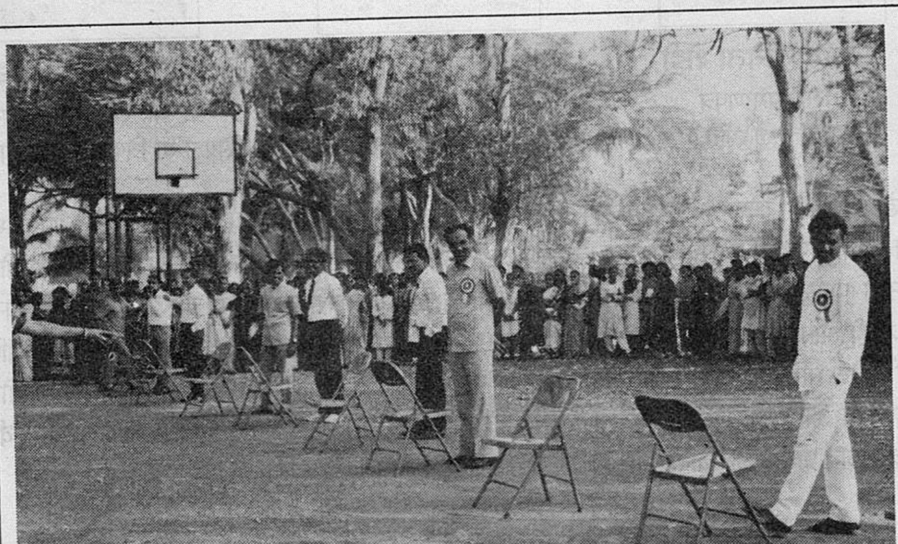

प्राचार्यांच्या समवेत संगीत खुर्चीचा आनंद लुटताना प्राध्यापक वर्ग

''हे असच चालायचं'' - विनोदी एकांकिका मधील एका चटकदार
प्रसंगात आमच्या उत्साही विद्यार्थिनी

जातीय विषमतेच्या विषण्ण वातावरणात एकात्मतेचा संदेश
देणाऱ्या आमच्या विद्यार्थिनी

'हम भी किसीसे कम नहीं' हे सिद्ध करणाऱ्या आमच्या

उत्साही विद्यार्थिनी बहादारनृत्यात दंग

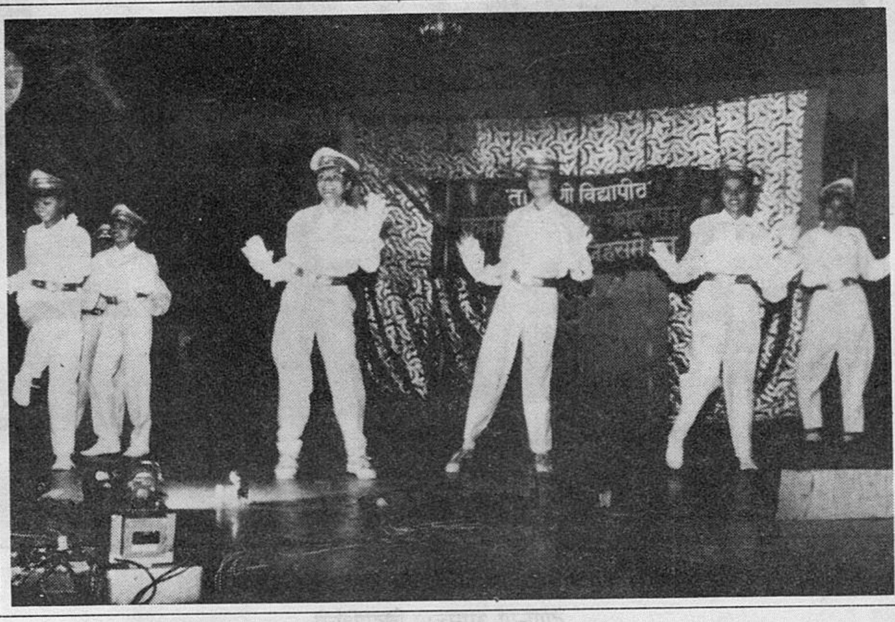

आधुनिक नृत्याविष्कार **''जान तेरे नाम''**

स्वर संगीताच्या झुल्यावर

वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभात प्रमुख पाहुणे
मा. उद्योगपती शिवाजीराव देसाई विद्यार्थिनींना पारितोषिक देत असताना

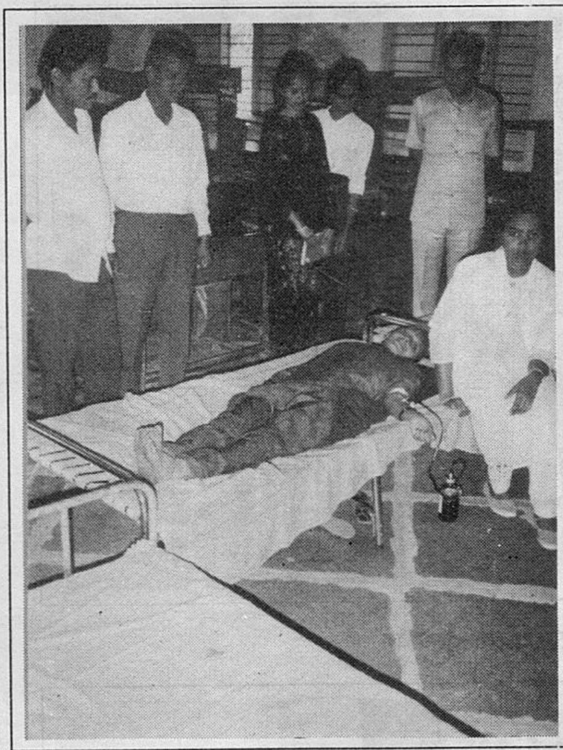

रक्तदान हेच श्रेष्ठदान

राष्ट्रीय सेवा योजना
१९९२ - ९३ अहवाल

राष्ट्रीय सेवा योजना महाविद्यालयीन शिक्षणातील एक महत्त्वाचा घटक आहे. सामाजिक बांधिलकी प्रत्येक व्यक्तीने मानायला हवी व तिचा पाईक होण्याची पात्रता अंगी यावी म्हणून सतत प्रयत्नशील रहाणे हे आजच्या युवकाचे कार्य आहे. या कर्तव्यपूर्तीची 'राष्ट्रीय सेवा योजना' ही एक भूमी आहे.

◆ नियमित सेवा योजना

या योजनेद्वारे आम्ही मौजे संभापूर ता. हातकणंगले हे गाव दत्तक घेतले आहे. या गावात आणि कॉलेज परिसरात अनेक प्रकल्प आणि विविध कामे आम्ही हाती घेऊन यशस्वी केलेली आहेत.

१] या योजनेतील विद्यार्थिनींनी कॉलेजच्या पश्चिमेकडील इमारतीजवळ पटांगणावर वृक्षारोपणासाठी खड्डे खणले व सुरुची रोपे त्याठिकाणी लावलेली आहेत. वर्षभर त्यांना आळी करणे, माती व खत घालणे, इत्यादीसारखी कामे विद्यार्थिनी करत आहेत.

२] मौजे संभापूर येथील प्राथमिक शाळेच्या आवाराची स्वच्छता केली व पटांगणातील तण काढले.

३] 'रक्तदान हे श्रेष्ठदान' या उक्तीप्रमाणे 'शाहू ब्लड बँकेच्या' आमच्या महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या संयुक्त विद्यमाने रक्तदान शिबीर आयोजित करण्यात आले. या शिबीरात ५० विद्यार्थिनी व ४ प्राध्यापकांनी सहभाग घेतला.

◆ विशेष श्रमसंस्कार शिबीर

मौजे संभापूर येथे दि. २७ - १२ - ९२ ते ५ - १ - ९३ या कालावधीत आमच्या महाविद्यालयाचे विशेष शिबीर यशस्वीरीत्या संपन्न झाले या शिबीराचा मुख्य उद्देश्य 'पाणलोट क्षेत्र विकास' हा असल्याने या कामावरच लक्ष केंद्रीत करण्यात आले. गावातील तलाव केंदळ व गारवेलाने भरलेला होता. तलाव १५ ते २० फूट खोल आहे. या तलावातील केंदळ व गारवेल काढण्याचे काम मुलींच्या क्षमतेपलीकडचे निश्चितच होते पण आमच्या विद्यार्थिनींनी ते सर्व केंदळ व वेल त्या हिरव्यागार, दुर्गंधीयुक्त पाण्यातून धाडसाने काढले व गावकऱ्यांच्या कौतुकास त्या पात्र झाल्या. जनसाक्षरता कार्यक्रम सुखकर व्हावा म्हणून शिबिरार्थिनींनी 'हळदीकुंकू' कार्यक्रम आयोजित केला. गावातील स्त्रियांनी त्याला उत्तम उत्स्फूर्त प्रतिसाद दिला.

गावातील धनगर वसाहतीतील घरोघरी जाऊन तेथील महिलांच्या अडचणी समजावून घेऊन त्यांना अंधश्रद्धा, मेंढपालन, स्वच्छता, कुटुंबनियोजन इत्यादि विषयी मार्गदर्शन केले.

शारीरिक कष्टाबरोबरच सामाजिक प्रबोधन व्हावे म्हणून अनेक नामवंत वक्त्यांची व्याख्याने आयोजित केली. त्यामध्ये
१) भुईमूग व सोयाबीन मशागत
२) जलसंवर्धन - काळाची गरज
३) पशुसंवर्धन
४) दुग्धव्यवसाय
५) अंधश्रद्धा इत्यादि विषयावर व्याख्याने झाली.

वर निर्देश केलेल्या विषयांवर प्रा. डॉ. जे. आर. पाटील, प्रा. डॉ. अनिलराज जगदाळे, प्रा. ऐ. एल. काळे, प्रा. जे. बी. शिंदे, श्री. नांद्रे गुरुजी आदि विद्वतजनांनी आपले विचार व्यक्त केले.

या शिबीरास यशस्वी करण्यामध्ये कॉलेजचे प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचे बहुमोल मार्गदर्शन लाभले.

प्रकल्प अधिकारी - **प्रा. जे. बी. पाटील**
प्रकल्प अधिकारी - **प्रा. एन. एस. शिरोळकर**
सह प्रकल्प अधिकारी - **प्रा. ए. एस. घस्ते**
सह प्रकल्प अधिकारी - **प्रा. सौ. भारती शेळके**

राष्ट्रीय सेवा योजना

टोप संभापूर येथील तलावातील केंदळ साफ करताना आमच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेतील सहभागी विद्यार्थिनी

केंदळ ओढून नेताना आमच्या परिश्रमी विद्यार्थिनी

बेस्ट एन्. एस्. एस. कँडिडेट
कु. वत्सला पाटील
बी. ए. भाग १

■ स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन विभाग

नेहमीप्रमाणे या विभागाची सुरवात स्पर्धा परीक्षांची माहिती देण्यापासून झाली. करीअर डेव्हलपमेंटसाठी स्पर्धा परीक्षांना बसण्यासाठीची आवश्यकता विद्यार्थिनींच्या मनावर ठसविण्यात आली. त्यांनी विविध परीक्षा द्याव्यात, यश संपादन करावे यासाठी त्यांना उत्तेजन देण्यात आले. निरनिराळ्या ठिकाणी आयोजित केलेल्या सामान्य ज्ञान स्पर्धेमध्ये भाग घेण्यासाठी उद्युक्त व मार्गदर्शन केले. महाविद्यालय ग्रंथालयातून विविध नियतकालिके, पुस्तके विद्यार्थिनींसाठी उपलब्ध करून देण्यात आली. या कार्यामध्ये या विभागातील प्राध्यापकांचे सहकार्य लाभले.

प्रा. सुमती साळुंखे
स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन, विभाग प्रमुख

■ गृहशास्त्र विभाग

आमच्या महाविद्यालयाच्या उज्वल परंपरेत यावर्षी आणखी एका दालनाची भर पडली ती गृहशास्त्र पदव्युत्तर अभ्यासक्रमामुळे एम. ए. होमसायन्स शिवाजी विद्यापीठाच्या कार्यक्षेत्रात आतापर्यंत गृहशास्त्र विषयात फक्त पदवीपर्यंतच शिक्षण घेण्याची सोय असल्यामुळे पदव्युत्तर शिक्षणासाठी विद्यार्थीनींना नागपूर, मुंबई, औरंगाबाद इ. ठिकाणी जावे लागत असे. त्यामुळे विषयाची आवड असूनसुध्दा विद्यार्थीनींना नाईलाजास्तव दुसऱ्या विषयाकडे वळावे लागत होते किंवा पदव्युत्तर शिक्षणापासून वंचित रहावे लागत होते. अशा विद्यार्थीनींना पदव्युत्तर अभ्यासक्रम सुरु करून आमच्या महाविद्यालयाने फार मोठी सुवर्णसंधी प्राप्त करुन दिली. प्रथमच अशा प्रकारचा अभ्यासक्रम शिवाजी विद्यापीठाद्वारे संचलित करण्यात आल्यामुळे विद्यार्थीनींचा उत्तम प्रतिसाद मिळाला; परंतु विद्यापीठ नियमानुसार प्रवेश मर्यादा फक्त पंधरा विद्यार्थीनींची असल्यामुळे गुणवत्ता यादीनुसार पहिल्या पंधरा विद्यार्थीनीनांच याचा लाभ मिळवता आला.

वरील अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यासाठी -प्रा. श्री. यु. डी. चौगुले, प्रा. श्री. आर. बी. पाटील, प्रा. श्रीमती एस्. एस्. चव्हाण, प्रा. श्रीमती मनिषा जाधव तसेच आमच्या महाविद्यालयातील प्रा. श्री. ए. एम. साळोखे, प्रा. श्रीमती ललिता गद्रे आदिंचे सहकार्य लाभले.

आमच्या प्रगतीला कृतीशीलतेची जोड देणारी यंदाच्या शैक्षणिक वर्षातील अभिमानास्पद घटना म्हणजे विद्यापीठ अनुदान आयोगातर्फे मिळालेले अनुदान होय. या वर्षी आमच्या महाविद्यालयातील गृहशास्त्र शाखेची प्रयोगशाळा अद्ययावत उपकरणांनी सुसज्ज करण्यासाठी विद्यापीठ अनुदान आयोगाने एक लाख वीस हजार (१,२०,००० /-) रुपयांचे अनुदान मंजूर केले आहे; व त्यातून उपयोगी यंत्रसामुग्री महाविद्यालयाने खरेदी केली आहे. हे अनुदान मिळण्यासाठी घेतलेल्या प्रयत्नात प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचा मोलाचा वाटा आहे.

प्रा. रेखा पंडित.
विभाग प्रमुख

■ शिवाजी विद्यापीठ

प्रौढ शिक्षण व निरन्तर विभाग

प्रस्तुत कार्यक्रमांतर्गत वेळेअभावी व अन्य कारणास्तव शिक्षण घेऊ न शकलेल्या महिलांसाठी गृहशास्त्र विभागातर्फे ड्रेस डिझायनिंग, बेकरी व फुड प्रिझर्वेशन इ. उपक्रम राबविले जातात. या उपक्रमांना महिलांचा उत्तम प्रतिसाद मिळालेला आहे. वरील उपक्रम यशस्वी करण्यात गृहशास्त्र विभागाच्या प्रा. श्रीमती रेखा पंडित, प्रा. श्रीमती वर्षा कुलकर्णी, व श्रीमती आश्विनी कुलकर्णी यांचे मार्गदर्शन लाभले.

प्रौढशिक्षण व निरन्तरविभागान्तर्गत १९८९ - ९० पासून कमला महाविद्यालयामध्ये महिलांना स्वसंरक्षणार्थ

आवश्यक असलेला ज्युडो - कराटे प्रशिक्षणवर्ग सुरू केलेला आहे. दरवर्षी बहुसंख्येने महिलांनी प्रतिसाद दिला. यावर्षीही हा कोर्स १० जानेवारी ते २६ फेब्रुवारी पर्यत घेण्यात आला. तसेच या कोर्समधील विद्यार्थीनींनी ट्रेकींग व सहलीचा आनंद मिळावा म्हणून गगनबावडा येथे जाऊन आल्या. वरील उपक्रम यशस्वी करण्यात प्रा. सौ. सुनीता काळे व साधना पाटील यांचे मार्गदर्शन लाभले.

प्रा. एस्. एन्. कोळेकर
प्रकल्प प्रमुख

■ लोकसंख्या शिक्षण मंडळ अहवाल १९९२ - ९३

शिवाजी विद्यापीठा तर्फे आमच्या महाविद्यालयात ''लोकसंख्या शिक्षण मंडळ'' १९९२ - ९३ या शैक्षणिक वर्षात सुरु करण्यात आले. त्या मंडळातर्फे विद्यापीठाने सुचविल्याप्रमाणे महाविद्यालयाने विविध उपक्रम यशस्वीपणे राबविले. लोकसंख्या शिक्षण मंडळ ही एक जाणीव जागृती मोहीम असून तिच्याद्वारे लोकसंख्या वाढीच्या समस्येवर उपाय योजना करण्याचे उद्दिष्ट ठरविण्यात आले आहे. ही गोष्ट लक्षात ठेवूनच आमच्या महाविद्यालयाने खालीलप्रमाणे कार्यक्रम आयोजित केले.

१. लोकसंख्या शिक्षण मंडळ वक्तृत्व स्पर्धा

लोकसंख्या शिक्षण मंडळाशी संबंधित विषयावर वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थिनी साठी दिनांक ११-२-९३ रोजी वक्तृत्व स्पर्धा घेण्यात येऊन पहिल्या तीन क्रमांकांना पारितोषिके देण्यात आली -

१] प्रथम क्रमांक - कु. वत्सला सखाराम पाटील
२] द्वितीय क्रमांक - कु. माधवी गजानन पोतदार
३] तृतीय क्रमांक - कु. कांचन पोपटराव भंडारे

२. लोकसंख्या शिक्षण मंडळ निबंध स्पर्धा

दिनांक १२-२-१९९३ रोजी महाविद्यालयीन विद्यार्थिनींसाठी निबंध लेखन स्पर्धा आयोजित करण्यात आली. शिवाजी विद्यापीठाने सुचविलेल्या विषयावर निबंध लेखन स्पर्धा घेण्यात येऊन तज्ञ परीक्षकांनी ते तपासून पाहिले, तीन क्रमांक बक्षिस पात्र ठरविले ते खालीलप्रमाणे -

१] प्रथम क्रमांक - कु. माधवी गजानन पोतदार
२] द्वितीय क्रमांक - कु. वहिदा बाबासो मुजावर
३] तृतीय क्रमांक - कु. अर्चना नानासो निंबाळकर

३. लोकसंख्या शिक्षण मंडळ पोस्टर्स स्पर्धा

महाविद्यालयीन विद्यार्थिनींना लोकसंख्या शिक्षणाशी संबंधित विषयावर बोधवाक्य आणि प्रचारचित्रे तयार करण्याचे आवाहन करण्यात आले. त्यानुसार दिनांक १३-२-१९९३ रोजी पोस्टर्स स्पर्धा घेण्यात येऊन तज्ञ परीक्षकांनी त्या संबंधीचा निकाल जाहीर केला. बक्षिसपात्र विद्यार्थिनी खालीलप्रमाणे -

१] प्रथम क्रमांक - तृप्ती जयसिंग विचारे
२] द्वितीय क्रमांक - वैशाली भरतेश्वर नाईक
३] तृतीय क्रमांक - वैशाली बाबूराव पंडित

४. लोकसंख्या शिक्षण मंडळातर्फे तज्ञ व्यक्तींची व्याख्याने

लोकसंख्या शिक्षण मंडळातर्फे शिवाजी विद्यापीठाने सुचविलेल्या विषयानुसार ता. १५-२-१९९३ रोजी प्रा. कु. पंडित यांचे 'पर्यावरण व आरोग्य' या विषयावर व ता. १६-२-१९९३ रोजी प्रा. सौ. पाठक यांचे ''लोकसंख्या शिक्षण'' या विषयावर महत्त्वपूर्ण व्याख्यान पार पडले. त्याचा लाभ महाविद्यालयातील बऱ्याच विद्यार्थिनींनी घेतला.

५. लोकसंख्या शिक्षण मंडळ ग्रामीण जनजागृती मोहीम व व्याख्यान

मौजे कळंबा तर्फे ठाणे येथील गर्ल्स हायस्कूल मध्ये कमला कॉलेजच्या लोकसंख्या शिक्षण मंडळातर्फे 'ग्रामीण महिलांचा मेळावा' ग्रामीण जन-जागरण करण्याच्या हेतूने दिनांक १८-२-१९९३ रोजी घेण्यात आला. या कार्यक्रमांतर्गत अंधश्रद्धा निर्मूलन या विषयावर प्रा. जे. बी. शिंदे यांचे भाषण आयोजित करण्यात आले. लोकसंख्या शिक्षण मंडळाशी संबंधित प्राध्यापक व विद्यार्थिनी, यांनी हा कार्यक्रम गाव पातळीवर यशस्वीरित्या राबविला.

६. लोकसंख्या शिक्षण मंडळ व विद्यार्थिनी परिसंवाद

उच्च माध्यमिक वर्गातील विद्यार्थिनींचे दोन गट पाडून 'लोकसंख्या वाढीबाबत स्त्रियांची व पुरुषांची जबाबदारी' या विषयावर परिसंवाद पार पाडला. प्रमुख पाहुण्या व वक्त्या म्हणून डॉ. सौ. यादव यांनी विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन केले व विद्यार्थिनींच्या शंकाचे समाधान केले.

अशा रीतीने सन १९९२ - ९३ या शैक्षणिक वर्षात 'लोकसंख्या शिक्षण मंडळाने' विविध उप्रकम पार पाडले. त्यासाठी अध्यक्ष या नात्याने प्राचार्यांनी महत्त्वपूर्ण मार्गदर्शन केले. तसेच लोकसंख्या शिक्षण मंडळातील सर्व सदस्यांनी कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी मदत केली.

चेअरमन
प्रा. डॉ. क्रांतिकुमार पाटील

प्रकल्प अधिकारी
प्रा. एन. व्ही. पोवार
प्रा. जे. बी. शिंदे
प्रा. जे. बी. पाटील

सहाय्यक
१) प्रा. श्रीमती टी. पी. पाटील
२) प्रा. श्रीमती ए. व्ही. पाठक
३) प्रा. श्रीमती बी. व्ही. शेळके

ग्रंथालय अहवाल १९९२ - ९३

आज अखेर कमला महाविद्यालयाची ग्रंथ संख्या १५६९८ इतकी झाली असून किंमत ३ लाख ७१ हजारावर गेली आहे. यावर्षी बुक बँकेतून ६८७४ पुस्तके दिली गेली असून त्याचा लाभ ९९१ विद्यार्थिनींनी घेतला आहे. खेळाडू व हुशार अशा एकूण ६५ विद्यार्थिनींना या ग्रंथालयातून पुस्तकाचे संच मोफत देण्यात आले आहेत. ग्रंथालयात एकूण ५२ मासिके व ८ दैनिके येतात. यासाठी वर्षाला १० हजार रू. खर्च केले जातात.

चालू आर्थिक वर्षात ३०१३ नवीन पुस्तके खरेदी केली असून ८५ हजार रूपये खर्च झाले आहेत. चालू वर्षी यु. जी. सी. अनुदान ४२ हजार मिळाले असून मार्च अखेर खर्च करून आवश्यक ती संदर्भ ग्रंथ खरेदी करण्यात आली आहे. एम. ए. भाग १ होम सायन्स साठी १६ हजार रूपयाची पुस्तके खरेदी केली आहे. सायन्स विभागासाठी भरपूर क्रमिक पुस्तकांचे संच खरेदी केले असून ज्युनिअर विभागासाठी १५ हजार रुपये खर्च केले आहे. लवकरच यु. जी. सी. च्या अनुदानातून ग्रंथालयासाठी नवीन इमारतीचे बांधकाम सुरू होणार आहे. यासाठी माननीय डॉ. व्ही. टी. पाटील, संस्थापक ताराराणी विद्यापीठ व प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील प्रयत्नशील आहेत.

श्री. जाधव जे. पी.
ग्रंथपाल

वक्तृत्व व निबंध लेखन समिती अहवाल १९९२ - ९३

वक्तृत्व व निबंध स्पर्धेत आमच्या महाविद्यालयाच्या विद्यार्थिनी नेहमी आघाडीवर असतात. अहवाल वर्षात आमच्या विद्यार्थिनींनी शहरातील व जिल्ह्यातील वक्तृत्व व निबंध स्पर्धेत उत्साहाने भाग घेतला. कु. वत्सला पाटील (बी. ए. भाग १) हिने राजारामाबापू पाटील वक्तृत्व स्पर्धेत प्रथम क्रमांकाचे यश संपादन केले. स्नेहसंमेलन वक्तृत्व स्पर्धेतही कु. वत्सला पाटील हिने प्रथम क्रमांक पटकावला. नेहरू युवा केंद्र (औरनाळ ता. गडहिंग्लज) येथेही तिने

पारितोषिक प्राप्त केले. वाय. पी. पोवार स्मृती व्याख्यानमालेतही तिने उत्तेजनार्थ पारितोषिक मिळविले.

तसेच महाराष्ट्रातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी घेण्यात आलेल्या ज्ञान - रंजन स्पर्धेत आमच्या अनेक विद्यार्थिनींनी भाग घेतला होता. त्यापैकी कु. दीपाली भोसले (१२ वी आर्टस्) हिला महाराष्ट्रातील सहाव्या क्रमांकाचे पारितोषिक मिळाले. तसेच महाविद्यालयातर्फे घेण्यात आलेल्या निबंध - लेखन व वक्तृत्व स्पर्धेत आमच्या विद्यार्थिनींचा उत्तम प्रतिसाद मिळाला.

लोकसंख्या शिक्षण मंडळातर्फे घेण्यात आलेल्या वक्तृत्व व निबंध लेखन स्पर्धेत आमच्या बऱ्याच विद्यार्थिनींनी हिरिरीने भाग घेतला. त्यापैकी निबंध स्पर्धेत प्रथम क्रमांक कु. माधवी पोतदार (बी. ए. भाग २) हिने पटकावला. व वक्तृत्व स्पर्धेत कु. वत्सला पाटील हिने प्रथम क्रमांक प्राप्त केला.

स्टुडंट्स फेडरेशन ऑफ इंडिया तर्फे आयोजित निबंध लेखन स्पर्धेत आमच्या सहा विद्यार्थिनींनी भाग घेतला.

प्रा. जे. बी. शिंदे
विभाग प्रमुख
वक्तृत्व व निबंध लेखन स्पर्धा समिती

■ 'गुंजारव' भित्तीपत्रक अहवाल १९९२ - ९३

गुंजारव हे आमचे महाविद्यालयीन भित्तीपत्रक असून त्याद्वारे आमच्या विद्यार्थिनींच्या साहित्य सृजनास वाव दिला जातो. 'गुंजारव' ही विद्यार्थिनींच्या मनातील भाव - भावना, विचार विलसिते यांची मूर्त प्रतिमा असून त्यांच्या साहित्यविषयक भावनेचा तो गुंजारवच असतो.

'गुंजारव' साठी साहित्य प्रकाशन, साहित्य लेखन, साहित्यनिर्मिती ही सर्व शक्यतो विद्यार्थिनींच्या सहभागातून व्हावी असा दृष्टिकोण आम्ही जोपासला आहे. त्यामुळे ठराविक वेळी अंक काढणे हा चाकोरीबद्ध प्रयत्न सोडून आम्ही जसे लेखन येत किंवा निर्माण होत जाईल त्याप्रमाणे त्या साहित्याचे प्रकटीकरण करीत असतो.

विद्यार्थिनींनी अहवाल वर्षात बरेच प्रासंगिक साहित्य देऊन अंक निर्मिती केली. 'हिंदी दिन विशेषांक' हा त्यामधील एक उल्लेखनीय प्रयत्न होता.

प्रा. जे. बी. शिंदे
गुंजारव भित्तीपत्रक समिती

■ विविध कलागुण विकास मंडळ

विविध कलागुण विकास मंडळातर्फे चालू वर्षी प्रथम सत्रात श्रावणशुद्ध पंचमी ३ ऑगस्ट १९९२ या दिवशी ताराराणी विद्यापीठाचे संस्थापक अध्यक्ष मा.डॉ.व्ही.टी.पाटील तथा ती काकाजींचा ९२ वा वाढदिवस समारंभ शारदा मंदिरात मोठ्या उत्साहाने साजरा करण्यात आला. तसेच स्वातंत्र्यसैनिक ॲड.वाय.सी.पाटील यांचे ऑगस्टक्रांतीदिन सुवर्ण महोत्सवानिमित्त ''प्रति सरकारच्या लढ्यातील स्वानुभव'' या विषयावर उद्बोधक व्याख्यान झाले.

प्रा. ए. एम. साळोखे
विभाग प्रमुख

■ सहल विभाग

सन १९९२ - ९३ या शैक्षणिक वर्षात खालीलप्रमाणे सहली आयोजित करण्यात आल्या होत्या.

द्वितीय सत्रात बी. ए. भाग २ ची गगनगिरी येथे सहल आयोजित केली होती. ११ वी सायन्सची शैक्षणिक सहल मालवण, सिंधुदुर्ग, तारकराली, ओझर येथे गेली होती. बी. ए. भाग ३ ची सहल पन्हाळा येथे आयोजित केली होती.

प्रा. ए. एम. साळोखे
सहल विभाग प्रमुख

ताराराणी विद्यापीठाचे

कमला कॉलेज, कोल्हापूर

प्राध्यापक वर्ग

प्राचार्य : डॉ. क्रांतिकुमार पाटील एम. ए. पीएच. डी.

★ कला शाखा ★

◆ **समाजशास्त्र विभाग**	प्रा. टी. एस. थोरात	एम.ए
	प्रा. ए. एम. साळोखे	एम.ए.
	प्रा. श्रीमती एम. व्ही. घोटणे	एम.ए.,डी.एच.ई.
◆ **इंग्रजी विभाग**	प्रा. जे. बी. पाटील	एम.ए.,एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती एस. आर. साळुंखे	एम.ए.,एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती एन. एस. धुमाळ	एम.ए.,एम.फिल्.
	प्रा. एस. एन. कोळेकर	एम.ए.,बी.एड्.
	प्रा. श्रीमती एम. ए. जाधव	एम.ए.बी.एड.,एम.फिल्.
◆ **हिन्दी विभाग**	प्रा. श्रीमती एस. बी. पोवार	एम.ए.बी.एड.
	प्रा. श्रीमती बी. व्ही. शेळके	एम.ए.डी.एच्.ई.एम्.फिल्.
	प्रा. श्रीमती के. एस. पाटील	एम.ए.बी.एड्.
◆ **अर्थशास्त्र विभाग**	प्रा. टी. पी. पाटील	एम.ए.
	प्रा. श्रीमती ए. व्ही. पाठक	एम.ए.एम.फिल्.
	प्रा. एन. व्ही. पोवार	एम.ए.बी.एड.,एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती आर. व्ही. आंबवडे	एम.ए.बी.एड.,एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती आर. एस. प्रधान	एम.ए.बी.एड.
◆ **गृहशास्त्र विभाग**	प्रा. श्रीमती आर. डी. पंडित	एम.एस्सी.एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती व्ही. के. कुलकर्णी	एम.एस्सी.एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती एल. ए. गद्रे	एम्.एस्सी.
◆ **मराठी विभाग**	प्रा. जे. बी. शिंदे	एम.ए.एम.एड्.
	प्रा. श्रीमती व्ही. ए. माडगूळकर	एम.ए.डी.एच.ई,एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती एस्. एल्. देसाई	एम.ए.बी.एड्.एम.फिल्.
◆ **मानसशास्त्र विभाग**	प्रा. ए. एस्. घस्ते	एम.ए.बी.एड्.
	प्रा. श्रीमती एल. टी. मगदूम	एम.ए.बी.एड्.
◆ **इतिहास विभाग**	प्रा. एन. एस. शिरोळकर	एम.ए.एम.फिल्.
	प्रा. श्रीमती एस. एस. पाटील	एम.ए.एम.पी.एड्.
◆ **राज्यशास्त्र विभाग**	प्रा. डी. ए. पाटील	एम.ए.बी.एड्.
◆ **शारीरिक शिक्षण**	प्रा. श्रीमती एस्. एम. काळे	एम.पी.एड्.
संचालिका	प्रा. श्रीमती एस. एस. पाटील	एम.ए.एम.पी.एड्.

★ वाणिज्य शाखा ★

प्रा. एस. व्ही. बागल	एम.कॉम.डी.एच.ई.
प्रा. श्रीमती व्ही. व्ही. मैंदर्गी	एम.कॉम.एम.फिल्.
प्रा. ए. एल. नरके	एम.कॉम.डी.एच.ई.एम.फिल्.
प्रा. श्रीमती यु. डी. इंदूलकर	एम.कॉम.डी.एच.ई.
प्रा. श्रीमती एम. आर. शिंदे	एम.कॉम.बी.एड.
प्रा. पी. ए. गोखले	सी.ए.
प्रा. श्रीमती एम. एस. पाटील	एल.एल.एम्.
प्रा. ए. ए. बसुगडे	एम.एस्सी.
प्रा. डी. एस. पाटील	एम. कॉम., सी. ए.

★ विज्ञान शाखा ★

प्रा. ए. एस. जाधव	एम.एस्सी.डी.एच.ई.
प्रा. श्रीमती एस. ए. पाटील	एम.एस्सी.डी.एच.ई.बी.एड्.
प्रा. श्रीमती एम. एम. मोकाशी	एम.एस्सी.डी.एच.ई.
प्रा. श्रीमती एस. डी. नांद्रेकर	एम.एस्सी.,बी.एड्.
प्रा. श्रीमती पी. एम. कट्टे	एम.एस्सी.,बी.एड्.
प्रा. पी. एस. जाधव	एम.एस्सी.बी.एड्.
प्रा. व्ही. जी. पाटील	एम.एस्सी.बी.एड्.
प्रा. बी. बी. लोढें	एम.एस्सी.बी.एड्.

★ शिक्षकेतर कर्मचारी वर्ग ★

श्री. जे. पी. जाधव	एम.ए.एम.लिब्., एल.एल.बी.	ग्रंथपाल
श्री. एम. व्ही. शिंदे	बी.ए.	अधीक्षक
श्री. बी. डी. सुतार	एल.डी.सी.	मुख्य लिपीक
श्री. पी. आर. पाटील	बी.कॉम.	वरिष्ठ लिपीक
श्रीमती यु. पी. शिराळकर		कनिष्ठ लिपीक
श्रीमती एस. टी. लोखंडे	एम.कॉम.	कनिष्ठ लिपीक
श्री. एस. बी. शिंदे	बी.ए.	कनिष्ठ लिपीक
श्री. आर. व्ही. इंगवले	बी.कॉम.	कनिष्ठ लिपीक
श्री. टी. एल. कांबळे	बी.कॉम.	कनिष्ठ लिपीक

श्री. व्ही. एम्. चिमणे बी.ए.	ग्रंथालय परिचर
श्री. व्ही. एस. मोटे	ग्रंथालय परिचर
श्री. सी. एम. स्वामी	ग्रंथालय परिचर
श्री. एम. एच. संकपाळ	ग्रंथालय परिचर
श्री. ए. जी. शिगावे	शिपाई
श्री. डी. जी. काटकर	शिपाई
श्री. जी. एन. बेटक्याळे	शिपाई
श्री. वाय. बी. निवळे	शिपाई
श्री. एम. जी. मोरे	शिपाई
श्री. एस. एस. शेळके	शिपाई
श्री. डी. बी. कोले	शिपाई

अभिनदंन !

आमच्या महाविद्यालयातील ग्रंथालय विभागातील ग्रंथालय परिचर श्री. विश्वासराव महादेव चिमणे हे टिळक महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठातून बी.ए. (विशारद) परीक्षा द्वितीय श्रेणीत उत्तीर्ण झाले. महाविद्यालयातर्फे त्यांचे हार्दिक अभिनंदन.

With Best Compliments from

R. D. Patil

Sai Heavy Earthmovers,

1228/B, Mangalwar Peth, Kolhapur.

☎ 20232/24252

With Best Compliments from

HOTEL SAMARAT

Near Central Bus Stand,
Shahupuri, Kolhapur.

हार्दिक शुभेच्छा

दादा शंकर जगताप
स्क्रॅप मर्चंट

डवरी वसाहत,
विद्यापीठ रोड, कोल्हापूर.

हार्दिक शुभेच्छा

दि कोल्हापूर मराठा महिला
सहकारी पत संस्था मर्या., कोल्हापूर

१९८८ सी, परदेशी बिल्डिंग,
लुगडी ओळ, कोल्हापूर.

सौ. राजलक्ष्मी दि. खानविलकर चेअरमन
सौ. विजयमाला सांवत व्हा. चेअरमन

हार्दिक शुभेच्छा

हॉटेल दौलत

६ वी गल्ली, राजारामपुरी,
कोल्हापूर.

प्रोप्रा. बाबासाहेब सांवत

With Best Compliments From

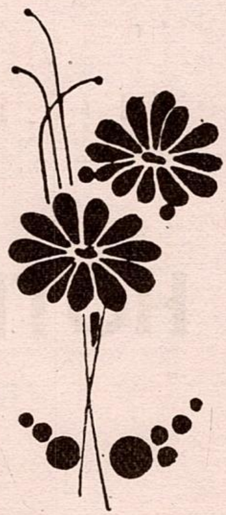

With Best Compliments from

KULKARNI & SONS

Complete Laboratory Equipments & Apparatus.

PHYSICS ★ CHEMISTRY ★ BIOLOGY

Our Specialities : ☆ Optical Instruments ☆ Audiovisual Equipments
☆ Reflecting-4" - telescopes ☆ LPG Pipe Fittings

Adress - Mahajan Wadi, Shivmandir Road,
Near Shiv Mandir, Ramnagar, Dombivli (East) 421201. Dist. Thane
2643 'A' Ward, Khari Corner, Deshpande Galli, Kolhapur-416002.

With Best Compliments from

VIJAY CHEMICAL CENTRE

VCC

Rukmininagar, Kolhapur-416005.

Authorised Stockist/Dealers of : BDH, EM, Qualigens (Glaxo) SDS, Polypharm, Loba, SRL, PCL Chemicals, All kinds of IP, BP, USP Chemicals, Borosil, JSGW, Emkay glass ware, etc.

(OLD PARTNER - VIJAY TRADING CORPN.)

Phone - 24995 Gram - NAMASTE

With Best Compliments from

Vijay Trading Corporation

Rakumininagar, Kolhapur-416005. Phone 24511

दि प्रेस अ‍ॅण्ड रजिस्ट्रेशन ऑफ बुक्स अ‍ॅक्ट
नियम ८, फॉम नं. ४ प्रमाणे आवश्यक असलेली माहिती.

★ प्रकाशन स्थळ - ताराराणी विद्यापीठ, कोल्हापूर
★ प्रकाशन स्थळ - वार्षिक
★ मुद्रकाचे नांव - श्री. श्री. सी. गोसावी, राजहंस प्रिंटिंग प्रेस, कोल्हापूर.
★ राष्ट्रीयत्व - भारतीय
★ पत्ता - २५० ब / २७, नागाळा पार्क, कोल्हापूर.
★ प्रकाशकाचे नाव - प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील
★ राष्ट्रीयत्व - भारतीय
★ पत्ता - कमला महाविद्यालय, ताराराणी विद्यापीठ, राजारामपुरी, कोल्हापूर.
★ संपादकाचे नांव - प्रा. सौ. भारती शेळके
★ राष्ट्रीयत्व - भारतीय
★ पत्ता - कमला महाविद्यालय, ताराराणी विद्यापीठ, कोल्हापूर.
★ मालकी - कमला महाविद्यालय, ताराराणी विद्यापीठ, कोल्हापूर.

मी डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील जाहीर करतो की, वरील माहिती माझ्या समजुतीप्रमाणे बरोबर आहे.

प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील

प्रेरक प्राचार्यासमवेत शासकीय व्हॉलीबॉल स्पर्धेत जिल्हा
उपविजेतेपद प्राप्त केलेला व्हॉलीबॉल संघ

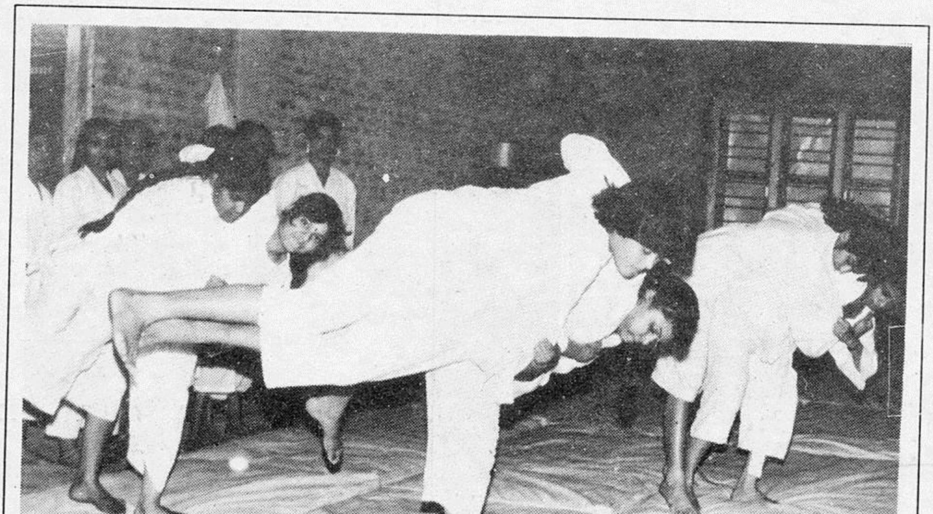

ज्युडो, कराटे कोर्स मधील विद्यार्थिनी थ्रोईंग टेक्निक्स् मधील 'हनायगोशी' करताना

॥ निर्मातुं शिवं सुंदरम् ॥

ताराराणी विद्यापीठाचे

कमला कॉलेज, कोल्हापूर

(स्थापना : सन १९८४) फोन : २२२१६

संस्थापक - अध्यक्ष : डॉ. व्ही. टी. पाटील

शिवाजी विद्यापीठाशी संलग्न असलेल्या या महाविद्यालयात कला व वाणिज्य शाखेच्या पदवी अभ्यासक्रमाची व पदव्युत्तर पातळीवर एम. ए. होमसायन्स ची सोय आहे. तसेच ११ वी १२ वी **कला, वाणिज्य व विज्ञान** शाखेचे वर्ग ही या महाविद्यालयात सुरु आहेत.

★ वैशिष्टे ★

- विद्यार्थिनींच्या विकासाला अनुकूल व पोषक असे संपूर्णत: सुरक्षित वातावरण.
- अभ्यासाबरोबरच ललित कला, क्रीडा, वाङमय इ. क्षेत्रांतील गुणांना प्रोत्साहन.
- उत्कृष्ट वसतिगृहाची सोय.
- ताराराणी विद्यापीठ स्कॉलरशिप फंडातून प्रत्येक वर्गात सर्वप्रथम येणाऱ्या व इतर क्षेत्रात उल्लेखनीय यश मिळविलेल्या विद्यार्थिनींना पारितोषिके.
- एच. एस. सी व शिवाजी विद्यापीठ परिक्षेतील उज्ज्वल यशाची परंपरा.
- १२ वी साठी उन्हाळी सुट्टीत **इंग्रजी, अकौंटन्सी व विज्ञान** विषयांचे खास वर्ग.
- १२ वी च्या हुषार विद्यार्थिनींसाठी स्वतंत्र 'स्कॉलर बॅच' व दर्जेदार मार्गदर्शनाची सोय.
- बी. ए. भाग - ३ साठी **इंग्रजी, अर्थशास्त्र, गृहशास्त्र, समाजशास्त्र व हिंदी;** बी. कॉम भाग - ३ साठी **ॲडव्हान्स अकौंटिंग, ऑडिटिंग, इंडस्ट्रिअल मॅनेजमेंट** या विषयाची सोय.
- पदव्युत्तर पातळीवर **एम. ए. होमसायन्स** विषयाच्या अध्यापनाची व्यवस्था.
- कॉमर्स शाखेतील ज्युनिअर व सिनिअर वर्गांना इंग्रजी माध्यमातून शिकविण्याची सोय.
- वर्षभर अभ्यासासाठी क्रमिक पुस्तकांचा संच बुक बँकेतून देण्याची सोय.
- गरीब व होतकरू विद्यार्थिनींना सर्व प्रकारचे सहाय्य.
- शिवाजी विद्यापीठ निरंतर शिक्षण योजने अंतर्गत **फूड प्रिझर्वेशन, बेकरी कन्फेक्शनरी, ड्रेस डिझायनिंग व ज्यूदो कराटेचे** अल्पमुदतीचे कोर्सेस चालविले जातात.

प्राचार्य

राजहंस प्रिंटींग प्रेस, नागाळा, कोल्हापूर. ☎ : २३९०६